ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹԱՔԻՐ

ԵՈՒՄՈՒԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

1908

ԵՐԿՐՈՐԴ

ԽՄԲԱԳԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ ՈՐԴԻ

ԻԶՄԻՐ

M. A. M. HASSAGIAN, Cie Smyrne.

Բովանդակութիւն

ՅՈՎՀ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ	*Գրաբար տարրեր աշխարհաբարի մէջ*	145
ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ	*Ոսկեվայր գիւղուհին*	154
ՏՕՔ. Մ. ՎԱՀԷ	*Մամօշուվան (Տեղագրական)*	155
ԳՐ. ՁԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ	*Վշտակցական նամակ*	169
ԹԼԿԱՏԻՆՑԻՆ	*Գաւառի մը միայն*	170
Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ	*Վայրկեաններ և վանկեր*	183
ԿՈՐԻՒՆ ՎՐԴ.	*Լեռներու արքունիքը*	185
ՏՕՄԻՆՕ	*Խորհրդ. գրագիտական առուեստին վրայ*	190
Ն. Հ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ	*Լարոշֆուրքոյի առածները*	196
Մ. ԱՀԷՄԵԱՆ	*Գարնան երգեր*	201
Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ	*Խորհրդաւոր ուխտաւորութիւնը*	202
ՄՈՒՇԵՂ ԵՊ.	*Յիսուսի քննադատները*	208
Կ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ	*Կոյս հարս*	211
ԶԻՖԹԷ - ՍԱՐԱՖ	*Մենասէր կինը*	215
ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ	*Մոխիր եւ Մախր*	221
ԹԷՈԴԻԿ	*Ուղեւորութիւն յիշատակներուս մէջ*	226
Ա. ՏԻՎՐԻԿԵԱՆ	*Առ Սինթիա*	233
ԳՐ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ	*Անտիպ էջեր*	234
ԱՆԱՅԻՍ	*Պանդոկին պատուհանը*	236
ՍՄԲԱՏ ՎՐԴ.	*Թօմարզայի ատորերկրեայ սառնարանը*	239
ԼՈՒՍԻ ԳԱՍՊԱՐ	*Կանացի մտածումներ*	241
ԵՂԻՇԷ ԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ	*Սրբազր. Մակարյ. Ա. եւ Բ. գրք. Թարգմ. վրայ*	244
Մ. ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ	*Ցիշել*	252
Յ. ԱԼՓԻԱՐ	*Փոխ տրուած գիրքեր*	253
ՍՄԲԱՏ ԴԱՒԹԵԱՆ	*Տաճկահայ Թատրոնը*	257
Կ. ՆԱՒԱՍԱՐԴ	*Վաղուան գրականութիւնը*	265
Գ. ԽՈՐԱՍԱՆՃԵԱՆ	*Պլամֆիլ եւ ընկ. (Թատերգ.)*	273
ԺԻՐԱՅՐ ՇԻՐԱԿԱՅԻ	*Քիչ մը գիտական*	285
	Համաշխարհային Արժագանը	287
	Խմբագրին էջը	288

ՅՈՎՀ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԲԱՐ ՏԱՐՐԵՐ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՄԷՋ

Արդի հայերէնը կամ աշխարհաբարը թէև չատոնց ապատուած երբեմնի գրաբարակերպ կաղապարէն, որով կ'ուզէր դրոմել զինք գրագէտներու սերունդ մը որ այսօր գրեթէ անցած է, բայց յայտնի է թէ տակաւին կը պահէ իր մէջ կարգ մը գրաբար անհրաժեշտ և ոչ անհրաժեշտ տարրեր որոնք տակն տակն տեսիլ կուտան թիւրիմացութիւններու և վէճերու։

Կարգ մը գրողներ որոնք աշխարհաբարի մասին արմատական տեսութիւններու ջատագով կը կանգնին, կը պահանջեն որ արդի հայերէնէն տարադրուին գրեթէ բոլոր այն տարրերը որ գրաբարէ առնուած են, որպէս զի լեզուին սրուի զուտ աշխարհաբար կամ ժողովրդական նկարագիր մը։ Սոյդ է որ արդի հայերէնը՝ իր ուրոյն քերականութեամբ, այլ ևս որոշ և անկախ դիրք մը ունի հանդէպ հին հայերէնի, բայց իմաստ է թէ կարելի է իր մէջէն վտարել առանց բացառութեան գրաբարի բոլոր տարրերն առհասարակ, և թէ ի՞նչ տարբեր լամնաւոր կամ գործադրելի պահանջում մըն է այս։

Ամենէն առաջ պէտք ունինք ճշդելու թէ ի՞նչ է աշխարհաբարին դատանիշը (critérium), և թէ դրուածք մը ո՞ւր կը դադրի աշխարհաբար ըլլալէ փոխուելու համար գրաբարակերպի որմէ ա՛նդամ կը խորշին աշխարհաբարեանները։ Այս պարագան ճշդելու համար հարկ կըլլայ նախ գիտել թէ ի՞նչ տեսակ բաներ են աշխարհաբարի մէջ մինչև հիմա կիրարկութեան մէջ եղող գրաբար տարրերը։ Պզտիկ քննութիւն մը կը բաւէ հասկնալու համար թէ այդ տարրերն ընդհանրապէս հետևեալներն են։

1.— Գրաբարէ առնուած բառեր։

2.— Գրաբարի ձևով կազմուած անանցումներ և բարդումներ։
3.— Գրաբարի և յօդը։
4.— Գրաբարի յատուկ նախդիրներով կազմուած բառեր և ձևեր։
5.— Գրաբարի յատուկ հոլովական և այլ քերականական ձևեր։

Արդ՝ այս բոլոր տարբերն ալ հաւասարապէս խոտելի տարբեր չեն արդի հայերէնի համար և անոնց մէջ կան որ իրենց համար գոյութեան բանաւոր իրաւունք մը ապահոված են արդէն աշխարհաբարի մէջ, առանց աշխարհաբարին գրաբարակերպ դրոշմ մը տալու։ Հիմա մէկիկ մէկիկ քննենք տեսնցմէ իւրաքանչիւրին պարագաները։

* * *

Ա.— Գրաբարէ առնուած բառերուն մէջ պէտք է զանազանել անոնք որ իրենց ճիշտ հոմանիշները չունին աշխարհաբարի մէջ և անոնք որ իրենց ճիշտ հոմանիշներն ունին։ Անշուշտ աշխարհաբարի մէջ համապատասխան հոմանիշ չունեցող գրաբար բառերու գործածութիւնը բանաւոր հարկ մըն է որուն անհրաժեշտութիւնը ամենէն ծայրայեղ աշխարհաբարեաներն ալ չի կրնար ուրանալ։ Իսկ այն գրաբար բառերը որ իրենց համապատասխան աշխարհաբար հոմանիշներն ունին, դարձեալ կրնան վայելչապէս գործածուիլ արդի հայերէնի մէջ և կը ծառայեն ճոխացնելու գրական լեզուն որ առանց այդ տարբերուն օժանդակութեան՝ շատ բան պիտի կորսնցնէր իր ճոխերանգ այլազանութենէն և միօրինակ ու ձանձրալի պիտի դառնար։ Թնաւորապատաու մը չունինք խորշելու գրաբար բառերէն իբրև թէ անոնք օտար լեզուի մը բառերն ըլլային։ Հայերէն լեզուն, հի՛նը լինի թէ նորը, գրաբա՛ր ըլլայ թէ աշխարհաբարը, էապէս մէկ է, և ի՛նչքան ալ արդի հայերէնը քերականական կազմութեան և բառամթերքի կողմէ փոփոխութիւններ կրած ըլլայ, մենք միշտ իրաւունք ունինք օգտուելու հին ժամանակագրական հայերէնի հարուստ բառագանձէն և սիկա՝ բուն իսկ արդի հայերէնի շահուն համար։

Արդի հայերէնի մէջ գրաբարէ առնուելով գործածուած բառերու մէջ կայ նաև դասակարգ մը ա՛յնպիսի բառերու՝ որոնք աշխարհաբարի մէջ ալ արդէն գոյութիւն ունին քիչ մը ձևափոխուած վիճակով, օրինակ՝ արտասուք, զարթնուլ, մեք ևն.։, փոխանակ արցունք, արթնանալ, մենք ևն.։։ Այս կարգի բառերու ընդհանրապէս գործածումն դարձած աշխարհաբար ձևերը թողլով՝ գրաբար ձևերը գործածել, ինչպէս կ'ընեն զեռ քանի մը գրողներ, բոլորովին անսեղի է։ Հետևաբար աշխարհաբարի մէջ գրաբարի այս տարբը գոյութեան իրաւունք չունի այլ ևս։

Բ.— Մեր հին լեզուն ունի ճոխ պաշար մը ածանցական մասնիկներու որոնք այլևայլ բառերու կցուելով իրենց յատուկ իմաստին համեմատ անոնց կուտան նշանակութեան այլազան եղանակաւորումներ։

Արդի հայերէնը կը պարունակէ բազմաթիւ զուտ աշխարհաբար ածանցեալ բառեր որոնց վրայ կ'երևին գրեթէ բոլորը այդ ածանցական մասնիկներուն, որով կը հետևի թէ այդ մասնիկները նո՛յնքան աշխարհաբարի կը վերաբերին որքան գրաբարի։ Միայն թէ գրական աշխարհաբարի մէջ այսօր գործածուելուն դրուած ածանցեալ բառերու մեծագոյն մասը գրաբարի ձև ունի, զի այդ բառերէ ոմանք առնուած են նոյնութեամբ մատենագրական լեզուէն. (օրինակ՝ կանացի, զեղջուկ, կենդանական, հանածոյ, կարողին և այլն.), մինչ շատ մը բառեր ալ վերջին ժամանակներու մէջ կազմուած են գրաբարի ձևով ու կանոնով (օրինակ՝ դիմակ, ափոնց, ցպիկ, զինարան, աղրտագին և այլն.)։ Այսպէս թէ այնպէս՝ աշխարհաբարին այսօրուան գործածած գրաբարաձև ածանցեալ բառերը արդի լեզուին մէջ կարևոր պէտք մը կը լրացնեն և երբե՛ք աշխարհաբարին գրաբար ձև գրչմ մը տալու քնութիւնը չունին, մանաւանդ թէ արդի հայերէնի քերականութիւնը գրաբարի բոլոր ածանցական մասնիկները և անոնց յատուկ ածանցման կանոնները շատոնց որդեգրած է արդէն։ Ուրեմն բոլորովին անտեղի է աշխարհաբարի անունով պահանջել որ արդի հայերէնի մէջ ածանցումները կատարուին առանց յարգելու ձայնաւորներու սղման և հնչափոխութեան օրէնքները և ընել, զորօրինակ՝ ռամիկութիւն, ղուսամիտութիւն և այլն.։ Պէտք է խորհիլ թէ այդ սը-զումները կամ հնչափոխութիւնները հայերէնի յատուկ շատ հին երևոյթի մը արգասիքն են (որուն վրայ երկար կ'ըլլար այստեղ խօսիլ) և նո՛յնքան կ'երևին նաև ժողովրդային լեզուին պատած ածանցեալ բառերուն վրայ ալ, օրինակ՝ քնաս (=քուն+սա), իշուկ (=էշ+ուկ), մսացու (=միս+ցու), դրսեցի (=դուրս+եցի) և այլն։ Հետևաբար այդ հնչափոխական երևոյթները գրաբարի պատկանող օրէնք մը չեն միայն, այլ լեզուին յատուկ ընդհանուր երևոյթ մը զոր չենք կրնար այսօր այլափոխել մենք գրողներս։

Միևնոյն դիտողութիւնները կրնանք ընել բարդ բառերու համար ալ, զի աշխարհաբարին այսօր գործածած բարդ բառերն ալ՝ ոմանք գրաբարէ առնուած են անշղջակի, ոմանք գրաբարի կանոնով շինուած են վերջին ժամանակներու մէջ և ոմանք ալ ժողովրդային լեզուէն առնուած են։ Եւ որովհետև գրաբարի բարդութեան կանոններն ալ արդի հայերէնի քերականութիւնը նոյնութեամբ որդեգրած է (և սարքեր բան մը չէր կրնար ընել), ուստի գրաբարաձև բարդ բառերն ալ պէտք է որ աշխարհաբարի մէջ պատուին և ամէն անգամ որ նոր բառ մը բարդելու պէտք մը ծագի, պէտք է որ քերականական կանոնով կատարուի բարդութիւնը, բայց ուրիշ համարելով միայն ժողովրդային լեզուի յատուկ և բայցապիկ կազմութիւն ունեցող սակաւաթիւ բարդ բառերը, ինչպէս՝ ծակաչք, ծուռքերան, խօսկաց, պինդգլուխ և այլն., որոնք պէտք է որ գործածուին նոյնութեամբ։

Գ.— Ն որոշիչ յօդը ա՛յնքան կը վերաբերի աշխարհաբարի՝ որքան գրաբարի, բայց մինչդեռ գրաբարի մէջ միակ տիրողն ինքն եղած է, աշխարհաբարի մէջ ունի սահմանափակ գործածութիւն մը որուն կանոնները արդէն ճշտած են աշխարհաբարի շաւագոյն քերականութիւնները։ Հակառակ սակայն՝ եղած են մեր մէջ գրողներ որ գրաբարի հետևելով և գործածած են նաև այն պարագաներուն մէջ ուր ը կը պահանջէ աշխարհաբարը, և դեռ կան այսպէս գործածողներ։ Ստոյգ է թէ ը յօդը (որ բաղաձայնով վերջացող բառերուն վրայ և յօդին կցուելէն առաջ եկած սուղ վանկին նուազումն է, եթէ ոչ բոլորովին ջնջումը[*]) արդի հայերէնի ազեղութիւններէն մին է, բայց ի՛նչ օգուտ որ չենք կրնար լեզուն այլափոխել և պարտինք ը գործածել ուր որ ը կը պահանջէ և՝ ուր որ և կը պահանջէ աշխարհաբարը։ Միւս կողմէ ըի չափազանց գործածութիւնն ալ զոր ոմանք կ'ընեն, լեզուն կը դանդաղեցնէ և պարագաներ կան ուր աւելորդ է յօդը և կարելի է զայն յաղթաւել առանց իմաստի խոթարում պատճառելու կամ քերականութեան դէմ մեղանչելու. օրինակի համար՝ գործիական հոլովներու հնոլովական զարտուղի և անկանոն ձևերու վրայ (որոնք բաղաձայնով կը վերջաւորին) հարկ չկայ որոշիչ ը յօդ դնել եւասիկա աշխարհաբարի մէջ քերականացած կանոն մըն է այլև։ Դարձեալ նախադրութիւնները յօդ չեն առներ, ինչ որ նոյնպէս քերականական օրէնք մըն է, բայց չատեր յիսադաս նախադրութիւններէն մէկ քանին յօդով կը գործածեն ինչ որ աւելորդ է, և հետևաբար՝ «հողին տակը, կէսօրէն ետը, աւազանին մէջը» ըսելու տեղ՝ աւելի ճիշտ է ըսել «հողին տակ, կէսօրէն ետ, աւազանին մէջ ևն.»։

Դ.— Աշխարհաբարի մէջ գործածական դարձած են գրաբարի յատուկ նախդիրներով կազմուած և գրաբարէ առնուած բուսական բառեր ու ձևեր, ինչպէս՝ մերթընդմերթ, վաղընդվոյթ, օրընդմէջ, առհասարակ, առայժմ, փոխանփոխ, ընդհուպ, միառմի, գերիվեր, վերիվայր, առնուազն, ըստկարի ևն։ Մեր մաքրամոլ աշխարհաբարեանները կ'ուզեն որ այս բառերն ու ձևերը վտարուին արդի հայերէնէն իբրև գրաբարի յատուկ տարրեր, առանց նկատի առնելու թէ անոնք աշխարհաբարի մէջ իրենց գրաբարյին հանգամանքը կորսնցուցած են։ Այսպէս՝ աշխարհաբարի տեսակէտով ընդ, առ,

---

[*] Ինչ ինչ գաւառաբարբառներու մէջ գրեթէ բոլորովին ջնջուած է, ինչպէս՝ Մոկի և Վանի բարբառներուն մէջ։ Իմնոյն կերպով ջնջուած է աշխարհաբարի մէջ **մուկն ձուկն մատն սերմն լզն բեռն դուռն սառն** և նման բառերուն **ն** տառը որ հիմա աշխարհաբարի մէջ ածանցումներու և բարդութիւններու մէջ միայն կ'երևի, օրինակ՝ **բեռնակիրը մատանեայ սերմնցու դունապան, ռառնապան** ևն։ Դարձեալ՝ միևնոյն կերպով ինկած է **ի**-ին անձնական դերանունին **ն** տառը և եղած է **ին**, զոր հարկ չկայ լոյս գրել իբրև **ի՛ն**, **ինքզինքը** զոր ոմանք կ'ընեն։ Արդէն աշխարհաբարի քերականութիւններն ալ **ին**, **ինքզինքն** ձևերը կ'ուանդեն, և ո՛չ թէ **ինքը ինքզինքը**։

ի, ըստ, զ նախդիրները առհասարակ, ընդհուպ, առայժմ, ըստկարի և նմանօրինակ բառերու մէջ կերպով մը նախադաս ածանցական մասնիկի դեր կը կատարեն ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս աշխարհաբարի մէջ ընդհանրապէս գործածուած ընդարձակ, առերեւոյթ, ընդոստ, առօրեայ, զչարանիմ, ստանձնել (=ըստ+անձնել) ստգտանիմ (=ըստ+գտանք եւն.[*] ածանցեալ բառերուն մէջ նախդիր առ, ընդ, ըստ, զ իրենց ուրոյն նախդիրի հանգամանքը կորսնցնելով ածանցական մասնիկներու վերածուած են։ Իսկ օրընդմէջ, փոխանիփոխ, միաձայն գոյնզգոյն, և նմանօրինակ բառերու մէջ ալ ընդ, ի, առ, զ յօդակապի դեր կը կատարեն և հետևաբար այդպիսի բառեր արդի հայերէնի քերականութեան տեսակէտով պարզապէս բարդ բառեր են։ Ուրեմն աշխարհաբարի մէջ այսպիսի ձևեր գործածելով ընտաւ մեղանչած չենք ըլլար արդի հայերէնի քերականութեան դէմ, ո՛չ ալ գրաբարակերպ աշխարհաբար մը գրած, մանաւանդ թէ այդ բառերէն շատերը աշխարհաբարի մէջ պատշաճ հոմանիշներ չունին և լեզուին մէկ պէտքը կը լրացնեն յայտնապէս։

Կան դեռ աշխարհաբարի մէջ գործածուած ուրիշ նախդրաւոր բառեր ալ որոնք միևնոյն ատեն հոլովական ձևեր ալ ունին, ինչպէս են օրըսօրեայ, հեռզհեռեն, վերիվերոյ, ի նորոյ, այրընդայրոյ, իսկզբան, վերջիվերջոյ, ի հարկէ, ըստկանչ, իբևեռ, յանգեստս, ըստիս, իրար և նմանօրինակ բառեր։ Վերի նկատողութիւնները թէև կը բռնեն այսպիսի բառերու ալ մասամբ պատշաճիլ, բայց ուրիշ տեսակէտով անոնց ալ դոյութիւնը աշխարհաբարի մէջ կ'արդարանայ երբ նկատի առնենք թէ աշխարհաբարի հայեցակէտով այս բառերը հոլովական ձևեր չեն, այլ նրանք՝ զուրբինակ, իսկզբան բառը աշխարհաբարի մէջ ո՛չ գոյական է ո՛չ ներգոյական հոլով, այլ պարզապէս մակբայ (ինչպէս կան նմանօրինակ մակբայներ գրաբարի մէջ ալ)։ Ուրեմն աշխարհաբարի մէջ այդ բառերուն գրաբարակերպ հոլովաձևը բոլորովին նշանակութենէ զուրկ է զի անոնք արդի հայերէնի տեսակէտով մակբայական ատոյգաձևեր միայն կրնան համարուիլ ինչպէս մակբայական ատոյգաձևեր են զուտ աշխարհաբարի յատուկ մեկենիմեկ, օրեօր, իրարիրարոյ, դեռնդիմաց եւն. որոնք ևս էապէս հոլովական ձև ունին։ Այսպէս պէտք չէ գայթակղիլ երբ ըսենք թէ նոյնիսկ ըստիս աշխարհաբարի համար մակբայ է և իբր այն կրնայ

---

[*] Միևնոյն բառ նախդիրը կերպի նաև ձևուած **առերիւր** (= ըստ երիւր), **առանգանեմ** (=ըստ ունեմ անեմ) և Թերևս **առոր** (=ըստ որ) և **առոյգ** (=ըստ ոյգ) բառերուն մէջ։ **առոյգն** համեմատելի է **առ** նախդիրով՝ **առոյգ** որոնց երկուքին մէջ ալ երևցող **ոյգ** արմատը Թերևս համազօր է **ոյժ** բառին։ Իսկ **ընդ** ի հետերը կերպին **ընբռանել** (= ընդ բռնել) **ընձեռել** (=ընդ ձեռել), **ընկեր** (=ընդ կեր), **ընկալ** (=ընդ կալ, համեմ տե՛ **ընդունել**) բառերուն մէջ, **դ** տառը ինկած։

պահուիլ անոր գործածութիւնը, ինչպէս մակբայ է աշխարհաբարի յատուկ ինքնինը։ Իսկ իրար նախադրութեան դեր ունի և պարագաներ կան ուր կարելի չէ փոխանակել որ և է աշխարհաբար բացատրութեամբ, ինչպէս զորօրինակ՝ ի լուր աշխարհի հոչակել խօսքին մէջ։ Եւ արդէն չէ՞ մի որ աշխարհաբարը ընդունած է արդէն դէպի, բացի, իվեր, իբուն նման նախադրութիւններ որոնց մէջ ալ կ'երևնայ գրաբարի ի նախդիրը։

Այսպիսի բառերու և ասացուածներու գործածութեան մէջ վերապահութիւն մը միայն պարտինք ընել, այսինքն՝ զանոնք միայն գործածել որոնք աշխարհաբարի մէջ իրենց համազօրները չունին և մէկդի թողուլ այնպիսիները՝ որոնք կրնան վայելչօրէն փոխանակուիլ զուտ աշխարհաբար բառերով։ Այսպէս՝ քանի որ մեկիկ մեկիկ, օրէ օր, ատեն ատեն աշխարհաբար համազօր ձևերն ունինք հարկ չկայ միառմի, օրըսօրէ և մերթընդմերթի գործածութեան նոյնիսկ քայլ առ քայլ, մաս առ մաս, ծայրեհիծայրի պէս ձևերը պարտինք փոխանակել քայլ քայլ, մաս մաս, ծայրէ ծայր ձևերով, զի աշխարհաբարի համար վերջին ձևերը սովորական են։ Իրաւ է որ գրաբար ձևերը շատ անգամ կարճ, կուռ և խմաստալից են և օրինակի համար՝ ըսկարիի պէս ձևեր (զոր աշխարհաբարի վերածելու համար հարկ է «կարելի եղածին չափ»ի պէս երկայն բացատրութիւն մը գործածել), կրնան պահուիլ աշխարհաբարի մէջ, բայց վերջապէս ուղիղ չէ իրերը չափազանցութեան տանիլ և աշխարհաբարը խճողել այնպիսի գրաբար ասացուածներով որոնց պէտք չունի։

Բանի որ աշխարհաբարի մէջ գործածուած նախդրաւոր ասացուածներու վրայ խօսեցանք, տեղն է դիտել տալ թէ, ինչպէս ուրիշ անգամ ալ գրած ենք, այսպիսի ձևերու գրութեան ատեն հարկ չկայ զանոնք կազմող տարրերը (նախդիր, բառ) իրարմէ զատել, այլ պէտք է իրարու մէկ բառ անընդմիջաբար ուղղագրել՝ օրինակի համար, փոխնիփոխ, առնասարակ, օրընդմէջ, իսկզբան, ընդհուպ, դէպի, բացի, իբուն, իվեր, օրըսօրէ, մէկեկնիմեկ, հետզհետէ և այն. ձևերով, որովհետև՝ ինչպէս վերը բացատրեցինք, աշխարհաբարին ընդունած այս ձևերուն մէջ ի, զ, ընդ, ըս, առ, նախդիրի հանգամանք չունին և դր սրարի հայեցակէտով պէտք չէ որ դիտուին այլևս։ Հետևապէս ինչպէս որ զառիվայր, գիրկընդխառն, խապառ, առօրեայ, ընդհանուր, գոյնզգոյն և այն. բառերը սխալ պիտ' ըլլար ուղղագրել զառ ի վայր, գիրկ ընդ խառն, ի ապառ, ընդ հանուր և այն. ձևերով, նո՛յնքան սխալ է վերի բառերն ալ ուղղագրել օր ընդ մէջ, վեր ի վայր և այն.։ Պարագան նոյնն է նաև եր չակշռով կազմուած կարգ մը ձևերու համար ալ ինչպէս են որեւէ, այդեւայլ, իսկեւիսկ, միեւնոյն, յարեւնման և այն. որոնց ընդմիջաբար ուղղագրութիւնը որ եւ է, իսկ եւ իսկ, և այն. ձևով զոր դեռ ոմանք կ'ընեն, բոլորովին անտեղի է, զի այդ ձևերն ալ աշխարհաբարի մէջ բարդ

բառի հանգամանք ունին ու միջանկեալ եւ պարզապէս յօդակապի դեր կը կատարէ, այնպէս՝ ինչպէս յօդակապի պաշտօն ունի նոյն եւը ա-ռեւտուր, եղեւեջ եւն. բարդ բառերուն մէջ զարմանք ևս ուղիղ պիտի չըլլար ուղղագրել առ եւ տուր, եղ եւ եջ եւն.։

Ե.— Աշխարհաբարի մէջ ամէնէն աւելի գործածուած գրաբարի յատուկ քերականական ձեւերն են գրաբարաձեւ հոլովները։ Բայց ասոնց մէջ կան կարգ մը հոլովեալ բառեր, ինչպէս՝ առթիւ, նկատմամբ, բաղդատմանբ, շնորհիւ. իջգոյն եւն. որոնք աշխարհաբարի մէջ նախադրութեան բնութիւն ստացած են և ուրիշներ ալ՝ ինչպէս ստուգիւ, հարկաւ, մասամբ, ինարկէ, կամաւ, դիւրաւ, փութով եւն. որոնք ևս մակբայի դեր առած են։ Արդի հայերէնի քերականութիւնն այս ձեւերը ընդունած և նուիրագործած է իբրև նախադրութիւն և մակբայ, հետեւաբար ասոնք աշխարհաբարի մէջ հոլովեալ բառեր չեն նկատուիր և կրնան գործածութեան մէջ պահուիլ առանց մեղանչելու կամ հակասելու աշխարհաբարի քերականութեան դէմ, ինչպէս որ աշխարհաբարի յատուկ մեկեն, շուտով, ատենօք եւն. հոլովեալ բառեր չեն նկատուիր, այլ մակբայ։

Սակայն մեր կարգ մը գրողները բուն իսկ հոլովեալ բառի հանգամանքով դեռ կը շարունակեն գործածել կարգ մը գրաբարաձեւ հոլովներ որոնց գ խաւարներն են իր կազմուած յոգնակիներ, ի վերջաւորող բառերուն ոյ ձեւով սեռական-տրականը (գինւոյ, որդւոյ եւն.), թիւն վերջաւորող բառերուն թեամբ ձեւով եղակի գործիականը ինչպէս նաև թեանց ձեւով յոգնակի սեռական-տրականը, ում վերջաւորող բառերուն ամբ գործիականը (իսկ սեռական-տրական ման հոլովաձեւը նոյնքան աշխարհաբար է որքան գրաբար), կարգ մը անուններու ոյ ձեւով հոլովումը (պատուոյ, մարմնոյ եւն.), f վերջաւորող և գրաբարի մէջ անուշական համարուած բառերուն գրաբարաձեւ հոլովները (փառաց, արժանեաց եւն.) ծնողեան, կորստեան, անուան եւն.ի պէս հոլովաձեւեր և ուրիշ նմաններ։ Ասոնց մէջ բայի թեամբ ձեւով գործիականն որ շատ ընդհանուր գործածութիւն մը ստացած է (թէեւ ան ալ հետզհետէ տեղի տալու վրայ է թիւնով հոլովաձեւին), միւսները, ըստ, բանաւոր արդարացում մը չունին աշխարհաբարի մէջ։ Ուշադիր դիտող մը արդէն կրնայ նշմարել թէ հիմա մեր գրողներու ստուար մեծամասնութիւնը ի վերջաւորող բառերը կը հոլովէ ընդհանուր կանոնին համաձայն որով հոլովական ոյ վերջաւորութիւնը սա՛լ ինկած է գործածութենէ. նմանապէս ոյ հոլովաձեւն ալ աշխարհաբարի մէջ նո՛յնքան դադրած է գործածութենէ և կ'երևի միայն սիրոյ, Աստուծոյ ձեւերուն մէջ, և մինչև իսկ իա վերջաւորող երկրանուններուն իոյ (Ասիոյ) ձեւով հոլովումն ալ սկսած է տեղի տալ կանոնաւոր ձեւին (Ասիայի)։ Ցայսմիկ կ'երևի թէ արդի հայերէնը բնական և յուշիկ ընթացքով իր հոլովումի ընդհանուր կանոնը պարտադիր ընելու վրայ է, վասարելով այն բոլոր գրաբար հոլովաձեւերը

զոր երբեմն ուղած էին իր վրայ պատուաստել։ Անտեղի է այլևս աշխարհաբարի մէջ պահել այնպիսի գրաբար հոլովաձևեր որոնց ընտ պէտք չունի լեզուն, մանաւանդ թէ այդ հոլովաձևերուն աշխարհաբարներն ալ զուրկ չեն վայելչութենէ, միայն՝ ճշմարտու թիւնը խօսած ըլլալու համար, թիւն վերջաւորող բառերուն յոգնակի նեռտկան–տրականն է որ աշխարհաբար ձևով քիչ մը երկարավանկ կ'իյնայ առանց սակայն խորթանչիւն ըլլալու։ Գալով հոլովներու մէջ ձայնաւորներու սղման և հնչափոխութեան երևոյթներուն որոնք դեռ բաւական չափով տիրող են աշխարհաբարի մէջ, ատոնք գրաբարի մասնայատուկ երևոյթներ չեն միայն, այլ՝ ինչպէս վերը բացատրեցինք, հայերէնի որով նոսա աշխարհաբարի յատուկ ընդհանուր երևոյթ մը, և հետևաբար այդ սղումներէն և հնչափոխութիւններէն խորշելու պատճառ մը չունինք, ուրիշ իմդիր թէ ձայնական այդ օրէնքը արդի հայերէնի հոլովներուն մէջ հետզհետէ իր ոյժը կորսնցնելու վրայ է, սահմանափակուած մնալով միայն անկանոն հոլովումներու մէջ (օր. ուսում – ուսման, կին – կնոջ և ն.)։ Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն անդէպ է իրերը կանխել, օրուան լեզուական ընդհանուր կիրարկութենէն խորթ շեղումներ փորձելով։

Աշխարհաբարի մէջ գործածուող գրաբարի յատուկ քերականական ձևերը միայն հոլովաձևերու մէջ չեն սահմանափակուիր։ Իբրև բաւական ընդհանրացած՝ կրնանք յիշել եաղ վերջաւորող անցեալ դերբայներու գործածութիւնը, օրինակ՝ անցեալ, մեռեալ, ուսեալ, յիշեալ, հետեւեալ, և ն.։ Բայց պէտք է դիտել թէ այսպիսի ձևեր միշտ ածականի իմաստով կը գործածուին աշխարհաբարի մէջ (օր. անցեալ օր, յուղեալ վիճակ և ն.) որով այս պարագային մէջ անոնց գրաբարաձև դերբայի հանգամանքը նկատի չառնուիր, մինչդեռ այդ ձևերուն բուն անցեալ ընդունելութեան իմաստով գործածութիւնը անսովոր է՝ աշխարհաբարի մէջ, օրինակի համար չըսուիր աշխարհաբարի մէջ «գլուխը բացեալ կ'ապօթէր, դուռը փակեալ մեկնեցաւ», փոխանակ գլուխը բացած կ'աղօթէր, դուռը փակելով մեկնեցաւ»։ Ուրեմն եաղ վերջաւորող դերբայական ձևերուն աշխարհաբարի մէջ ածականարար գործածութիւնը որ և է անպատեհութիւն չի ներկայացներ և կրնայ շարունակուիլ առանց խանգարելու աշխարհաբարին նկարագիրը։ Ասոնք իբրև ածական գրաբարէ փոխառնուած բառերու հանգամանքը միայն կը ներկայացնեն և ոչ աւելի։

Յայտնի է թէ օտար բառերը չեն որ լեզուի մը նկարագիրը կ'եղծեն, այլ օտար քերականութիւնը և քերականական օտար ձևերը։ Ինչպէս որ հայերէն գրուածքի մը մէջ թրքերէն կամ ֆրանսերէն բառեր գործածելով գրուածքը հայերէն ըլլալէ չի դադրիր որչափ ատեն որ հայերէնը քերականական օրէնքներով շարադրուած է այն, նոյնպէս ալ աշխարհաբարի մէջ գրաբար բառաձևերու գործածութիւնը գրուածքը աշխարհաբար ըլլալէ չի դադրեցներ, ո՛չ ալ կրնայ անոր

գրաբարակերպ հանգամանք մը տալ, քանի որ գրաբարի քերականական ձևերը տեղ չունին հոն։ Դժբախտաբար ունինք դեռ կարգ մը գրագէտներ որոնք ո՛չ միայն տակաւին գրաբարի անհերելի հոլովաձևեր առհասարակ կը գործածեն, այլ ա՛լ աւելի առաջ կ'երթան չիմաչելով ըստ մեծի մասին, մեծաւ մասամբ, այսու ամենայնիւ, կերպիւ իւիմ, ինձիմ վիճակի, յանձանօթ իմիմ, նովիմ եղանակաւ, իկիր արկաւ[*] եւն. ի պէս գրաբար կիրարկութիւններէ որոնք արդի հայերէնի քերականութեան և համաձայնութեան տեսակէտով անարդարանալի են աշխարհաբար գրուածներու մէջ, և ան՝ այսպիսի կիրարկութիւններ են որ աշխարհաբարը կը խանգարեն և ա՜նոր անորակելի նկարագիր մը կուտան։

Սոյգ է որ այսօր չունինք գրող մը որ գրէ այնպիսի գրաբարակերպ աշխարհաբար մը ինչպէս երբեմն կը գրէին Գարագաշեան և Պէրպէրեան։ Վերի յիշուածներուն պէս լեզուական կիրարկութիւններ յետամնացութիւններն են այնպիսի աշխարհաբարի մը որ այլևս պատմութեան կը վերաբերի։ Այսօրուան մեր գրագէտներուն մէջ միայն Գուրգէն, Գէչեան և Եէլքէնճեան էգիէնտիները կրնանք ցոյց տալ որոնք նախասիրութիւն ունին այսօրինակ գրաբար քերականական ձևերու և կը գործածեն այդպիսի ձևեր, թէև յանցառօրէն։ Մրմրեանի աշխարհաբարն ալ գրեթէ ասոնց կարգէն է, բայց ինչ որ զարմանալի է, Մրմրեան յաճախ ինքնիրմն կը հակասէ, գրաբար ձևերուն քովիկը գործածելով ծայրայեղօրէն աշխարհաբար ձևեր, ինչպէս՝ Պոլիսի (փոխանակ «Պոլսոյ կամ Պոլսի»ի), թուրքահայեր (փոխանակ «թրքահայեր»ի), գիրի, կենսագիրի (փոխանակ՝ «գրի կամ կենսագրի»ի), դարիս (փոխանակ՝ «դարուս»ի) եւն.։

* * *

Անհաւասիկ կարելի եղածին չափ սմփոփ տողերու մէջ չանցինք գծել արդի հայերէնի մէջ թափանցած գրաբար տարրերուն մէկ համադրական պատկերը, միևնոյն ատեն բացատրելով թէ այդ տարրերէն որո՛նք վերջապէս ձուլուած են աշխարհաբարի մէջ և կրնան պահուիլ առանց մեղանչելու աշխարհաբարի քերականութեան և համաձայնութեան օրէնքներուն դէմ և թէ որո՛նք պէտք է որ վերտարուին անկէ իբրև աշխարհաբարի նկարագրին անհամաձայն տարրեր։ Իրաւ է թէ այսօր գրաբարի աշխարհաբարի հին վէճը գոյութիւն չունի, բայց կան դեռ թիւրիմացութիւններ որոնք լուսաբանուելու կը կարօտին, և մեր այս զգուշակ ուսումնասիրութիւնը ճիշտ այդ լուսաբանութեան նպատակին կը նայի։ Արդի հայերէնը իր մօտաւորապէս մէկ դարու ընթացքին մէջ՝ յամրաբար ինչպէս կ'ըլլայ ամէն զարգացում, մէկ կողմէն ինքզինք ազատեց բոլոր անպէտ

[*] Այս ձևերը քաղեցինք օրուան թերթերէն։

տարրերէն և միւս կողմէն իւրացուց բոլոր պիտանի տարրերը, և եթէ դեռ իր մէջը կան ուրիշ անպէտ և իր զարգացման ընթացքին անհամապատասխան տարրեր, զանոնք ալ միևնոյն յամր այլ ապահով ընթացքով անշուշտ պիտի վտարէ իր մէջէն։ Հարկ չկայ լեզուական բարեկարգչի հովեր առնելով բուռն յարձակումներու նշանակ դարձնել լեզուական այս կամ այն կիրառութիւնը առանց կշռելու անոնց ճշմարիտ արժէքը։ Հանդարտօրէն յայտնուած տեսութիւններ, բանաւոր լուսաբանութիւններ միայն կրնան նպաստել լեզուին զարգացման ընթացքին, ո՛չ թէ արմատական փոփոխութիւններու բուռն փորձեր որոնք միշտ իրերը մէկ ծայրայեղութենէն միւս ծայրայեղութեան կը մղեն և զարգացման ընթացքը կը յապաղեցնեն։

ԱՐՇԱՇԵՍ ՑԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՈՍԿԵՄԱՑԻ ԳԻՑՈՒՀԻՆ

Տիկին Զ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ

Ո՞վ ինձ կուտար ամանորի արբշռանքն հին.
Նաւասարդի մարգարտափայլ ջինջ առուն,
Սոյրն եղջերուաց եւ ծոյլ արշաւն եզներուն.
Ո՞վ ինձ կուտար հանդարտ ծուխը ծխանին։

Գինով հոգիս՝ անշուշտ բամբիռ ցընծագին,
Կը հագներգէ յիշատակն հին տօներուն,
Եւ կը փորձէ հնչել քնարն իմ թրթռուն
Վաղընչուց փառքն Աստուածուհւոյն ոսկեծին։

Զգաստութեամ՛ն, իմաստութեան մա՛յր, թոյլ տո՛ւր
Ոգեղ պարծանքդ՝ հոգւոյս խանդովն երկնատուր,
Եւ քնարիս բիւր չարերը թող թնդա՛ն։

Յետամնացք վիպասանն իմ շրջարուն...։
Ո՜հ, թո՛ղ շունչքս ծուլդի երկնից հովերուն,
Եւ յաւիտեան՝ հնչէ նոր երգն այս գողթան։

ՏՕՔՏ. Մ. ՎԱՀԷ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԱՄՕՇՈՒՅՎԱՌ

Հեռաւեալ պարագաներու մէջ և բոլորովին անսպասելիօրէն այցելեցի անցեալ տարի յունուարի մէջ Հունգարիոյ Սամօշույվառ հայաբնակ քաղաքը։

Յունուար 19ին (Ն. Տ.), շաբաթ օր, թոդուցի Վիէննա ուր գտնուած էի մի գիտական աշխատութիւն ներկայացնել բժշկական կաճառին։ Օդը մեղմ էր և ձիւնը անհետացած երկու շաբաթէ ի վեր։ Պուտապէշթ հասայ հինգ ժամուան ուղևորութենէ յետոյ։ Հունգարական դաշտի այն մասը որմէ կ'անցնի երկաթուղին, կորսնցուցած էր իր ձիան պատանքը որով ան ծածկուած էր Վիէննա ժամանած օրս։ Պուտապէշթի արևելեան կայարանին մէջ, ուր հասայ երեկոյեան ժամը 7ին, հարկ եղաւ երկու ժամ սպասել մեկնելու համար այն կառախումբով որ Բլաուզէնպուրկ-Բրաշչատի ճամբով կը գնայ Բուէտէալ, ռումանական սահմանագլուխը։ Արդէն սպասման միջոցին զգացի որ օդը կը փոխուէր և ցուրտը հետզհետէ աւելի զգալի կը դառնար։ Որոշեալ ժամուն մեկնեցանք և երկու կամ երեք ժամ յետոյ սկսաւ սաստկութեամբ ձիւնել։ Այս ձեան տարափը այնքան աւելի չեչաւեցաւ որքան աւելի յառաջացանք Թրանսիլվանիոյ լեռնային և բարձրադիր մասերուն մէջ։ Վագոնին պատուհաններուն ներքին երեսները սառով ծածկուեցան և կառախումբը հետզհետէ դանդաղեցուց իր ընթացքը առնելով գրեթէ մի երկՃի կարի սովորական արագութիւնը։ Մի քանի մեծ կայարաններու մէջ երկար դադարներէ յետոյ որոնք մինչև ½ ժամի կը հասնէին, վերջապէս ժամանեցինք առաւօտեան դէմ Բլաշէնպուրկ։ Հոս կայարանապետը մեզ յայտարարեց, թէ անկարելի էր աւելի յառաջ երթալ տիրող ձեան տարափին պատճառաւ, որ արդէն երկաթուղին մի մէթրէ աւելի

թանձրութեամբ ծածկած էր։ Իշնելով վակոնէն տեսայ որ ամբողջ կառախումբը ձեան հոծ կոյտերէ շրջապատուած էր և գրեթէ կիսովին անոնց մէջ թաղուած։ «Հարկ է, ասելցուց կայարանապետը, հոս սպասել 24–48 ժամ մինչև գծերը բացուին արձակուած ռահվիրայ վայրաշարժերու միջոցաւ։» Մանաւ կայարանին ճաշասրահը հոն մի գաւառի գարնանայ տանելու համար և երբ նստած կը մնացէի, թէ ինչպէս և ուր պէտք էր անցնել այդ 24 կամ 48 և թերևս աւելի ժամերը, յուշաբերեցի թէ Սամսուրյան պէտք չէր հեռի ընկալ Բլաղէնպուռակէն և որոշեցի այցելել անոր, նկատելով թէ իմաց կացութեանս մէջ այդ պահի ընկար լուսաւոր ժամանցը։ Իսկոյն գացի կայարանապետին և տեղեկացայ իրմէ, թէ ամեն օր երկու անգամ, առաւօտ և երեկոյ, կառախումբը կը մեկնէր Բլաղէնպուռակէ դէպի Սամսուրյան և փոխադարձաբար, թէ ճամբուն տեւողութիւնը հազիւ երկու ժամ էր և թէ կէս ժամ յետոյ արդէն կարող էի մեկնիլ։ Գալով այն հարցումին, թէ երբ կրնային ճամբաները նորէն բացուիլ, շարունակելու համար ուղևորութիւնս դէպի Բուէնոս Այրէս, հաւատաց զիս թէ անկարելի էր 48 ժամէ առաջ հեռացնել ձիւնը գծերուն վրայէն, մանաւանդ որ Ռումանիոյ մէջ ալ շատ գէշ օդ կը տիրէր և հաղորդակցութիւնները այդ երկրին հետ բոլորովին ընդհատուած էին։ Յամենայն դէպս խոստացաւ ինձ ի դէպ ժամուս այս մասին հեռագրել Սամսուրյանի կայարանը և ես ապահովուած ճամբայ ելնելոյ առաւօտեան ժամը 8ին դէպի Սամսուրյան։

Բլաղէնպուռակէ Սամսուրյան հեռաւորութիւնը պէտք չէ 60 քիլոմէթրէ աւելի ըլլայ։ Հոն ասանող երկաթուղին գլխաւոր գծին մի ճիւղն է որ կը վերջանայ քաղաքի կայարանին առջև։ Այս 60 քիլոմէթր երկայնութեամբ գծին վրայէն գիշերը բաղմաթիւ գործաւորներ և ռահվիրայ վայրաշարժեր վերցուցած էին ձիւնը։ Ճամբայ ելնելէ յետոյ քանիցս աչէն ու ձախէն դիտելով շրջակայ երկիրը, տեսայ միայն ձեան համատարած պատանքը ոչ չատ նշանակելի եղեւնիներով։ Գետինը հոս մասամբ տափակ մասամբ բլրային է. անտառներու ոչ ընդարձակ մնացորդներ, բոլորովին տերևաթափ և ձեան տակ ծանրաբեռնուած, կը դրաւեն մերթ բլուրներու գագաթները, մերթ կողերը, իրենց մէջև հաւանականաբար մշակուած հողերու ընդարձակ միջոցներ թողլով։ Աստ անդ ցրուած գիւղական անուններ և վիլլաներ ամեն 5–10 վայրկեանը մի անգամ երևան կուգան, բայց հազիւ ուղևորին ուշադրութիւնը կը գրաւեն, որոտասովոր ոչինչ ունենալով իրենց երևոյթին և ձևերուն մէջ։ Ցոգնած և ձանձրացած դուրս ձմեռուան ընդարձակ այս միակերպ և գրեթէ ախուր տեսարանը դիտելէ, ուշադրութիւնս դարձուցի վակոնին մէջ ուղեկիցներուս վրայ, թիւով 6, որոնց մի մասը հոնդարերէն լեզուաւ մի չատ ուղևորուած խօսակցութեան բռնուած էր, այնպէս որ օտարականը կարող էր կարծել թէ այն աւելի վիճաբանութիւն լինէր,

կարող չուտով կոխի վերածուելու, եթէ խօսակիցներէն մին բաւական անխոնեմ գտնուէր չեչտելու իւր ընդդիմախօսութիւնը։ Սակայն բարձրաձայն և բուռն խօսելու այս եղանակը մտաւորներուն յատուկ է և բնաւ անսովոր բան չէ որ յանկարծ խօսակիցներուն միաբերան և կուշտ խնդալը լսուի բաւերու այս դղրդալից շառաչին մէջտեղ։ Երկու անձեր մտնուտրա զէս աչքիս զարկին, մի շատ նիհար կարմրահեր ազեղ կին, 40–45 տարեկան, սակայն ուշիմ նայուածքով, որ հանդիպակաց պատուհանին առջև կեցած, մերթ դուրսը, մերթ իմ կողմս կը նայէր և կը թուէր մի յարմար առիթի սպասելու ինձ հետ խօսելու համար։ Իսկ նոյն կ արգը, աւելի անդին, այր մարդոց ընկերութեան մէջ մի նիհար, թուխ, սեւահեր և սեւամօրուս անձ խօսելով հանդերձ իւր ընկերներուն հետ, ստէպ իմ վրաս կ'ուղղէր իւր ակնարկը և անտարակոյս ինձմով շահագրգռուիլ կը թուէր։ Իր երկայն չոր դէմքը թէև հեռու գեղեցիկ ըլլալէ, գեղեցիկ չէր և սուր արտայայտութիւն ունէր և շատ կը նմանէր կովկասեցի կամ ռումանիացի հայերէ ոմանց որոց պարբերաբար հանդիպած եմ ի Վիէննա։ Ես, քիչ յետոյ, արդէն ըրած էի diagnostic իւր ցեղի մասին. այս մարդը պէտք էր Հայ ըլլալ։ Բայց արդեօք ան ալ կռահած էր Հայ ըլլալս և այդ պատճառով զիս կը դիտէր։ Եւ կամ թէ պարզապէս գործի մարդու հետաքրքրութիւնն էր, որ զինքը կը մղէր գիտնալ, թէ ես, իր համար մի օտարական, արդեօք առուտուրի համար կ'երթայի Սամսուն, հաւանականաբար իւր ծննդավայրը, և թէ արդեօք կարող էր ինձմէ օգտուիլ այս պարագայի մէջ։ Այս անստոյգ կացութիւնը երկար չտևեց։ Կարմրահեր կինը ինձ մօտենալով հարցուց գերմաներէն. թէ ո՞ւստի կուգայի և իմ պատասխանիս վրայ թէ ես ըսկ մեկնած էի Վիէննայէ։ ուղղակի Կ. Պոլիս երթալու համար, սակայն ձիւնին պատճառաւ ստիպուած էի ընդհատել ուղեւորութիւնս Բլաւզենպուռկի մէջ և հիմայ Սամսունցիս տեղեկել կ'երթայի, «Ահա ձեզ մի ազգակից», ըսաւ, մատնանշելով ակնարկուած թուխ անձը որ իմ խօսակցութեան սկիզբէն ի վեր զիս աւելի հետաքրքիր ուշադրութեամբ կը դիտէր։ «Ան, յարեց կինը, պէտք է Սամսունցի Հայ ըլլայ և թերևս ձեզ այժմէն կարողանայ տեղեկութիւններ տալ քաղաքին վրայ։ Թրանսիլվանիոյ մէջ ուր Մոճառներ, Ռումէններ, Հայեր, Գերմաններ, Հրեաներ, Սերպեր և գնչուներ խառն կ'ապրին, և ամէն օր իրարու հետ սերտ յարաբերութեան մէջ են, իրարու ծագումն և ազգութիւն ճանչնալու մի արտակարգ դիւրութիւն ձեռք բերած են, ճիշդ ինչպէս հոս Կ. Պոլսոյ մէջ Հայը, Յոյնը, Հրեան, և Եւրոպացին զիրար շատ անգամ առաջին ակնարկով կը ճանչնան։

Ես գարձայ թխամորթ Հայուն և աչս բարեկամաբար իրեն կարկառելով հարցուցի հայերէն լեզուով թէ Հա՛յ էր։ «Իսկի Հայ իմ» պատասխանեց այն հայերէնով որուն արդէն բաւական ընտելացած եմ, Աւստրիոյ մէջ յաճախ հանդիպած ըլլալով հունգարական և աւ-

ստրիական Հայ փոքրիկ գաղութներէ զանազան անձերու։ Պատմեցի Հայ խօսակցիս թէ կը փափաքէի Սամօշուվառ տեսնել և զայս ըսելու համար ընտրեցի հայերէն ամենապարզ բառերը, զորս դարձեալ դժուարութիւն կրեց հասկնալու։ Բարեբաղդաբար գերմաներէն խօսակցութեան աւելի վարժ երևցաւ և մեր տեսակցութիւնը շարունակեցինք այդ լեզուով։ Սակայն իւր ջանքերը և փորձերը ինձ հետ միջանկեալ կերպով նորէն և նորէն մի քանի հայերէն խօսքեր փոխանակելու, ինձ համար յիրաւի սրտաշարժ բան մ'ունէին, վասնզի ցոյց կ'ուտային ցեղային գիտակցութեան և ինքնապահպանման լեզուի մասին դեռ կենդանի ապրող զգացում և սէր այս հայուն սրտին մէջ։ «Հայնակ աղէկ չինք զրուցի» այսինքն «հայերէն լաւ չենք խօսիր»», կ'արդարացնէր միշտ զինքը ցաւագին համակերպութեամբ։ Եւ իմ յաւաջ բերած չքմեղացնող պատճառանքիս վրայ, թէ այլապէս չէր կարելի, քանի որ այդքան փոքրաթիւ են և միջավայրին բերմամբ հարկադրուած առհասարակ հունգարերէն գործածելու, զիս միայն կիսովին հասկնալով կը պատասխանէր. «Հապա՜, հապա՜»։ Մէկ Հայ աղաչայի տունն է էս» ըսելով ցոյց կուտար ինձ երկաթուղւոյ գծին վրայ մօտը կամ հեռուն երբեմն երևան եկող Սամօշուվառցի այս կամ այն Հայուն պարտէզ ամարանոցը։ Այս Հայը ինչպէս ինձ պատմեց, գործով միջնորդ, ամուսնացած է գերմանացի կնոջ հետ և զաւակները, կարծեմ չորս, բնականաբար գաղափար չունին ոչ Հայ լեզուի մասին և ոչ ալ Հայ ցեղային գիտակցութիւն։

Հասանք Սամօշուվառ ի ժամ 10 առաւօտեան և ես վայելեցի իջնելէ անմիջապէս յետոյ մեծ հեռաքրքրութեամբ մի ակնարկ պրոտեստանտցի քաղաքին վրայ որ շատ փոքր է, դրուած մի սափարակի վրայ և ձևացած 1000-1200 զանազարկ և միայարկանի տուներէ, ամենքն ալ ալիւսաշէն, շատ կոր տանիքներով, ինչպէս են առհասարակ բոլոր գիւղերու և գիւղաքաղաքներու բնակութիւնները յ'Աւստրիա-Հունգարիա։ Գրեթէ միակ աշքառու չինքն է քաղաքին հակայ եկեղեցին որ, ինչպէս յետոյ տեղեկացայ, Հայոց կը վերաբերի, շինուած երկրին բոլոր կաթոլիկ եկեղեցիներուն սովորական ոճով, զուրկ ազգային յատկանշող մի որ և է գծէ։ Ցուրտը սաստիկ էր, ձիւնը ամեն կողմ առատութեամբ իջած և սառած։ Հայ ծանօթիս առաջնորդութեամբ թողուցի կայարանը և հինգ վայրկեան յետոյ հասայ քաղաքին հրապարակը որ մի քառակուսի կը կազմէ և որու կարծեմ արևմտեան եզրը գրաւած է յիշատակուած եկեղեցին իւր ընդարձակ բակով և աջ ու ձախ իրեն սեփական կրպակներով։ Եկեղեցւոյն հանդիպակաց եզրին վրայ է քաղաքին միակ պանդոկը, մի միայարկանի բաւական մեծ շէնք որ ժամադրավայրն է գլխաւորաբար արջառի վաճառականութեամբ զբաղող Սամօշուվարցի Հայերու և դուրսէն եկող միջնորդներու։ Բառակուսիին միւս եզրե-

բուն վրայ կը գտնուին քաղաքապետարանը, մի շատ հին շէնք, և դարձեալ մանրավաճառներու կրպակներ և տուներ, այս վերջինները քաղաքին լաւագոյնները։

Զիս պանդոկ առաջնորդելէ յետոյ բաժնուեցաւ ինձմէ Հայը։ Ես վարձեցի հոն մի սենեակ և անմիջապէս դիմեցի եկեղեցին որու զանգակատունէն հասնող զոգանջը կ'իմացնէր թէ այդ պահուն հոն եկեղեցական պաշտամունք կը կատարուէին։ Պանդոկէն մինչև եկեղեցին հեռաւորութիւնը հազիւ 100-120 քայլ է և ես այդ անջրպետը մեծ անհամբերութեամբ կտրեցի, երթալ տեսնելու համար թէ հոն, Թրանսիլվանիոյ այդ հեռաւոր և խուլ անկեան մէջ կոչուած Հայ եկեղեցւոյ արարողութիւնները ինչպէս տեղի կ'ունենային, թէ արդեօք յիրաւի դեռ հոն պիտի լսէի՞ ինձ ծանօթ շարականները և սրբասացութիւնները, թէ անոնք արդէն չատոց տեղի տուած էին լատինական պատարագին և երգեցողութեանց։ Եկեղեցւոյն զուտ արևմտեան ճարտարապետութիւնը, հռոմէական սուրբերու արձաններուն մեծ հոյը որոնք սահարին արտաքինը կը զարդարեն, միջավայրին օտարութիւնը իմ մէջ այս մասին ամենամեծ կասկածներ կը զարթուցանէին և ինձ գրեթէ անհաւատալի կը թուէր, թէ հոդ այդ շէնքին մէջ կարելի պիտի ըլլար Հայ ձայներու ունկնդրել։

Մտայ ներս։ Հոյակապ ներքին, բայց ինչպէս արտաքինը՝ բացարձակապէս զուրկ Հայ եկեղեցւոյ որևէ յայտարար նշանէ։ Սա մի զուտ կաթոլիկ եկեղեցի է, ինչպէս են ուրիշ կաթոլիկ համայնքներու եկեղեցիները։ Պատարագի միջոց է։ Պատարագիչ երէցը, ինչպէս Արևմուտքի բոլոր երէցները, լերկ ածիլուած է։ Ներկայ հաւատացեալներու թիւը ստուար չէ։ Զախակողմեան նստարաններուն վրայ են քաղաքացի կիները. ասդին, իմ կողմս, նստած են այր մարդիկ, իսկ վարը մուտքին մօտ կ'երևին կիներ և աղջիկներ իրենց գլուզական տարազով, անտարակոյս հունգարուհիներ կամ կաթոլիկ ռումէնուհիներ որոնք եկած են Սամօշույվարի շրջականներէն։ Մի քանի անգամներ արագ կը դիտեմ ժողովուրդը, անոր մէջ Հայ դէմքերու հանդիպելու հեռաբրքրութեամբ։ Ոմանք կը մտին, կամ հարազատ Հայ դէմքեր են, ուրիշները ոչ։ Անկարող պատարագիչին արտասանած բառերը որոշ լսելու և հաստատելու, թէ անոնք հայերէն թէ լատիներէն են, ուշադրութիւնս կը դարձնեմ երգեցողութեան վրայ, որ, ըստ արևմտեան սովորոյթի, կուգայ եկեղեցւոյ մեծ մուտքին վրայէն, մի տեսակ փոքրիկ վերնատունէ ուր դրուած է երգահանը և կեցած երգեցիկ խումբը։ Երգեցողութիւնը լատինական է։ Սակայն արդեօք ականջս կը խաբէ՞ զիս։ Միթէ երգչին արտասանած բառերը, գոնէ մի քանին, որոշապէս հայերէն չե՞ն «Աստուած, փառք, յաւիտեան»է ուրիշ մի քանիներ թէև օտար արտասանութեամբ աղաւաղուած, սակայն ուժգնօրէն արտասերուած, տարակոյս չթո-

զուր թէ հայ լեզուն է որ կը հնչէ հոն տաճարին մէջ։ Ի վերջոյ կը տեղեկանամ թէ եկեղեցւոյն դպիրը կամ գրագրապետը որ գերմանացի է և հայ տառերը և լեզուն չճանչեր, հայ երգեցողութիւնը կը կատարէ լատին տառերով գրուած հայ բառերու վրայէ և ասի արտասանութեան և հնչման խորթութիւնը և շատ անգամ անհասկանալիութիւնը նոյն իսկ հայերէնի լիովին ընտելացած լսելեաց համար։ Պատարագը կ'աւարտի։ Երէցը մի բարեմոյն և համակրելի կրօնաւոր միջակ տարիքով, պատարագչի զգեստը կը թողու և հիմա առիթ կունենամ իրեն ներկայանալու։ Ուստի՞ կուգաք, կը հարցնէ մաքուր հայերէնով, բայց թեթև վարանմամբ կասկածելով թէ մի գուցէ հայ չըլլամ; կամ զինքը չհասկնամ։ Բայց մարդիկ ճանչելու իւր վարժ ակնարկը չէր սխալած։ Գոհունակութեամբ և ժպտելով կը լսէ պատմութիւնս ճամբորդութեանս մասին և ինձ կը խոստանայ յետ միջօրէի գիս ծանօթացնել Հայ ժողովրդին կարևոր անձանց հետ։ Այս կրօնաւորը վերապատուելի Հայր Անտոն վարդապետ Թարգմանեանն է, Սամօչուլվա։ Ծնած և Վիէննայի Մխիթարեանց վանքին մէջ ուսած որ, ինչպէս պատմեց ինձ, եօթանասնամեան թուականներուն երկար ժամանակ տպրած է կ. Պոլիս և կարծեմ Արևելքը ի մօտոյ ճանաչող միակ հանգարտասոյն է։

Ցերեկէն յետոյ Հայր Անտոն ունեցաւ բարութիւնը գալու պանդոկ և զիս տանելու Սամօչուլվայի հայ ժողովրդապետին Հայր Ղուկաս Պարանի, որ եկեղեցւոյն շատ մօտը կը բնակի։ Նախ փողոցէն մտանք մի բաւական ընդարձակ պարտէզ որմէ անցնելով հասանք բնակարանին դրան առջև։ Հոս ընդունուեցանք մի համակրելի կնոջմէ, ժողովրդապետ Հօր քոյրէն, որ մեզ առաջնորդեց երկու մեծ սենեակներու մէջէ իւր գերապատուելի եղբօր մօտ որ անկողնոյ մէջ էր յոգնացուի պատճառաւ։ Ժողովրդապետ Հօր բնակարանը զուրկ չգտայ ճոխութենէ։ Մի հարուստ մատենադարան որու մէջ վենետիկեան գեղեցիկ տպագրութեամբ հայ գրքերու մի ճոխ հաւաքածոյ անմիջապէս աչքիս զարկաւ։ Իւղաներկ պատկերներ միքանի կրօնաւորներու որոնք հաւանօրէն Հայեր են և իւր նախորդները, կը զարդարեն տաղջին սենեակին պատերը։ Մի սիրուն մարմարեայ լուսարան ննջասենեակին քով ցոյց կուտայէն թէ տանտէրը իրրև միաք որքան զարգացած նոյնքան ալ նրբացած կենցաղավարութիւնը սիրող մի անձնաւորութիւն է։ Հայր Պարան միջին տարիք ունի, շատ կայտառ և անձնեղ է։ Մեր խօսակցութիւնը հայերէն կասարուեցաւ, որու միջոցին փոփաք յայտնեց յաւաջիկայն ճամբորդել դէպի Արևելք և օգտուելով Անտոլիոյ երկաթուղիէն այցելել Փոքր Ասիա։

Բաժնուելէ յետոյ ժողովրդապետ Հայրէն, գացինք Քրիսթոֆ Զենկոթի այցելութեան։ Ես արդէն շատոնց լսած էի այս անձնաւորութեան մասին որու քանասիրական աշխատութիւնները թէ

հայ և թէ հունգարերէն լեզուով մի իսկական արժէք կը ներկայացնեն և որու լրագրական գործունէութիւնը մինչև վերջերս մի զօրաւոր թումբ կազմած էր Թրանսիլվանիոյ Հայերու մոռնուացման դէմ։ Ափսոս որ խեղճը ծանրապէս հիւանդացած դասայ, խօսելու գրեթէ անկարող և կէս զառանցանքի մէջ։ Սաստիկ թոքաստապէ բռնուած էր որու, ինչպէս յետոյ լսեցի, զոն գնայ զեռ ոչ շատ յառաջացած տարիքի մէջ։ Հայերէնը կը խօսէր շատ վարժ, միայն թէթև հունգարական շեշտով։ Մատենադարանը ճոխ էր և լի հայերէն, հունգարերէն, գերմաներէն և լատիներէն պատմական և բանասիրական գործերով։ Զմեկօգ մաքառող մ'էր Հայերու հունգարացման դէմ և, իւր իսկ խոստովանութեամբը, հունգարական իշխանութիւնները իր վրայ լաւ աչքով չէին նայեր, որոց համար Սամօշույվառի և Էլիզապէթօբօլի հայ գաղթականութեանց խստաւ մոռնուացումը պետական շահու տեսակէտէն մեծ կարևորութիւն ունի, որովհետև Թրանսիլվանիոյ այդ մասերուն մէջ Մաճառ տարրը շատ տեղեր փոքրամանութիւն կը կազմէ հանդէպ ռումէններուն և գերմաններուն և հետևաբար պէտք ունի թիւի յաւելման և զօրացման, հոն հունգարական գերակշռութիւնը ապահովելու և պահպանելու համար։ Արդ, Թրանսիլվանիոյ Հայ գաղութներու միջոցաւ դայս իրագործել որոշած է Մաճառ պետութիւնը, հետզհետէ մոռնուացնելով և Մաճառ ոգւոյ և զգայման վառարաններու վերածելով դոնոնք ընդդէմ յոգնաթիւ ոչ-Մաճառ տարրերու։ Եւ գործը կը յաջողի տասիճանաբար, դատելով յաճախադէպ խառն ամուսնութիւններէն որոնք մի քանի տասնեակ տարիներէ ի վեր կը կատարուին Հայերու և Մաճառներու միջև, Հայ նոր սերունդին իր մայրենի լեզուին բացարձակապէս անգիտանալէն և մանաւանդ այն մեծ ոգևորութենէն զոր նա անպայման ցոյց կուտայ ի պաշտպանութիւն հունգարական ազգային շահերուն զորս, իւր իսկ խոստովանութեամբ, իրև իւրը ընդգրկած է։

Սամօշույվառ ունի 7000 հոգւոյ չափ բնակիչ որ։ միայն 1200ը հայ, միասին հաշուելով խառն ամուսնութիւններէ սերած այն կիսահայերը որոնք այն պարագային մէջ ուր իրենց հայրերը Հայ են, զիրենք կը նկատեն իրև անդամներ հայ համայնքին, իսկ հակառակ պարագային մէջ, այսինքն երբ միայն մօր կողմէ Հայ արիւն ունին, զիրենք բացարձակապէս մաճառներ կը դատեն։ Առաջին խումբի վերաբերող մի Սամօշույվառցի երիտասարդ ինձ հետ բժշկական ուսմանց հետևելու։ Նա լաւ սիրտ ունէր և իւր հայ ծագումը սանն առթիւ, և մի քիչ յոխորտանօք կը չեշտէր, թէև հայ լեզուին բացարձակապէս անծանօթ էր։ Իր ուսումները յաջողութեամբ վերջացուց և յետոյ, ինչպէս այս անգամ լսեցի, իւր Սամօշույվառցի ազգականներէն, տարիներէ ի վեր հաստատուած է իրև բժիշկ Պուտապէշթի մօտ և ամուսնացած մի

Մահաս պարոնուհոյ հետ որոնց հետ երջանիկ կ'ապրի։

Սամսունցվաքի քաղաքապետը հայ է, ինչպես նաև քաղաքապետարանի առաջին քարտուղարը։ Գիմնազիոնի տնօրէնը նմանապէս հայ է, իսկ ուսուցիչները գրեթէ ամբողջովին ռումէն և մահաս, արդէն քաղաքին մեծամասնութիւնը այս երկու տարրերէն բաղկացած ըլլալով։ Բայց կար ժամանակ, երկու դար առաջ, ուր քաղաքը զուտ հայ նկարագիր կը կրէր, երբ այս գաղութը բաժնուելով Մոլտավիոյ մեծ և հոծ հայ բնակչութենէն, եկաւ հիմնել Սամսունցվաքը։ Սակայն հետզհետէ Ռումէն և Մահաս տարրեր մուտ գտան և հաստատուեցան քաղաքին մէջ։ Հայ ժողովուրդը, մեկուսացած և առանց որ և է մասաւոր հաղորդակցութեան հայ մեծ կեդրոններու հետ, կրեց նախ կաթոլիկ եկեղեցւոյ հզօր ազդեցութիւնը, որու քիչ յետոյ յարեցաւ։ Այս սկսան խառն ամուսնութիւնները որոնք երթալով աւելի յաճախադէպ դարձան և պիտի դառնան, մինչև որ երեք կամ չորս սերունդ յետոյ, այսինքն գրեթէ մի դար վերջը, իսպառ ծուլուի այս մի ափ հայ ժողովուրդը մահաստութեան մէջ։

Քաղաքիս բոլոր Հայերէն և հայ ընտանիքներէն որոց հետ տեսնուեցայ կամ այցելեցի Հայր Անտոնի հետ, հետևեալ տպաւորութիւնները ստացայ։ Ծերերը առհասարակ աւելի պահած են ցեղային գիտակցութիւնը և հայերէն գոնէ այնչափ կը հասկնան և գիտեն, որ կարող են, ի պահանջել հարկին, օրինակի համար մի հրեայ միջնորդի կամ մի ուրիշ օտարի առջև, իրարու միջև հայ բառեր փոխանակել, անկէ չհասկցուելու համար, ի շահ իրենց առուտուրին։ Իրենց հայ բառական գանձը շատ աղքատ է և հազիւ կը զօրէ մի տարրական խօսակցութեան համար, որուն նիւթը ընդհանրապէս առօրեայ կեանքը և առուտուրն է։ Հայր Անտոնի հետ հրաւիրուած ըլլալով ընթրիքի քաղաքին մի ծանօթ հայ ընտանիքի տունը, զարմանքով լսեցի տան տիրոջ, մի եօթանասնամեայ ծերունւոյ, գերնէն «ցանցառ, ուստր, դուստր, անօրէն (հոմանիշ հրեայի), թուխ (հոմանիշ գնչուի)» բառերը զորս կը գործածէր ինձ հետ խօսակցած միջոցին և որոնք այնքան աւելի ուշագրաւ կը դառնային, որքան այդ բառերէն դուրս իր հայերէն խօսելակերպը շատ աղքատ կը մնար և դիս շարունակ կ'ստիպէր դուշակել և ինձովին լրացնել իր պատմել ուզածը։ Մեր նորագոյն գրողներէն անոնք որոնք այնքան կը մաքառին հին գրական բառերու գործածութեան դէմ և չեն խղճահարիր յաճախ կ. Պոլսոյ հայ ռամկին բերնէն օտարոտի և գաւեհիկ բառեր փոխ առնելով անոնց տեղ տալու արդի գրական լեզուին մէջ, պիտի տեսնեն թէ գրաբառը իրենց կարծածին չափ մի տարբեր, անջատ լեզու չէ եղած ժողովրդականէն, այլ ընդհակառակը գոր մէջ արմատացած, միայն անոր լաւագոյն բառերը և ազնուագոյն ձևերը ամփոփած է իր մէջ։

Սամսունցվաքի ամենատարուստ ընտանիքը Բօքերն են, որոց հա-

բաղութիւնը մօտ մի միլիոն քուռօն կը հաշուուի և որոյ համար կ'լսեն թէ քաղաքին ամենէն խիստ տունն են հոյ աւանդութեանց պահպանման տեսակէտէն։ Հայր Անտոն ունեցաւ ազնուութիւնը զիս նաև այդ ընտանիքին ներկայացնելու։ Մարդ անհաճոյ կացութեան մէջ կիյնայ երբ իւր ցեղակիցներուն կը հանդիպի, որոնց հետ սակայն կարող չէ տեսնուիլ ոչ թէ միայն մայրենի լեզուով, այլ նոյն իսկ մի օտար բարբառով։ Այդ օրը Բօր ընտանիքի ներկայ անդամներէն և ոչ մին գերմաններէնի ծանօթ էր, ինչ որ բաւական հաղուադէպ է, քանի որ գերմաններէնը շատ տարածուած է ի Թրանսիլվանիա և Հայերէ շատերը որոնք առուտուրի բերմամբ շարունակ շփման մէջ են Գերմաններու հետ, այդ լեզուն աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ կը խօսին։ Շատ աւելի հաճոյական ապաւորութիւն թողուց վրաս մի այլ հոյ ընտանիք գերմաններէնի իւր վարժ խօսակցութեամբը և կենցաղագիտութեամբը, որու անդամներէն մին է Հունգարիոյ վաճառականութեան նախկին մինիստր, Պատուոյ Դանիէլ և որու կողմէ այս վերջնոյ մի յաջող լուսանկար պատկերը ընծայուեցաւ ինձ։ Հայերէնը, իբրև բոլորովին անպէտ և ոսոմկավայել (և արդարև Սամոշուվարի աղքատ ռոմիկ հայերէնը ինչի կընայ ծառայել) բոլորովին լքուած է լաւագոյն ընտանիքներէն և իրենց մէջ կը տիրապետէ միայն Հունգարերէնը, իսկ Գերմաններէնը ցանցառաբար գործածութեան կը մնայ ոչ հունգարախօսին հանդէպ։ Իմ խնդրանքիս վրայ ներս կանչուեցաւ տանը հոյ ծառան, մի 35 – 40 ամեայ անձ, զուտ հոյ տիպ, որու մասին տանտիկինը ըսած էր թէ հայերէն կը հասկնայ և կը խօսի։ Հետևեալ հայերէն հարցումը ուղղեցի իրեն. «Ինչո՞վ կ'զբաղիս» բայց չհասկցաւ զայս, ուստի նոյն հարցումը իւր աւելի պարզ ձևին մէջ կրկնեցի.

— Ինչ գործ կ'ընես։

— Ինչ գործ կ'ընեմ, խոզեբուն կեր ու ջուր կիտամ։

— Ամուսնացա՞ծ ես։

Դարձեալ չհասկցաւ։

— Կին ունի՞ս։

— Հապա, կարգուիլ իմ, մէկ գուսար երկուքիլ աղջիկ ունիմ։»

Ուշադրաւ էին տեսութիւնները կրտսեր Բօբի որ իր կնոջ և փոքրիկ մանչ զաւկին հետ առանձին կ'ապրի և որու նմանապէս այցելեցի Հայր Անտոնի հետ, ի մասին Սամոշուվարի Հայոց բարոյական և ամուսնական կացութեան։ Մի ինանկեալ ըսեմ թէ քիչ անգամ տեսած եմ մի ամուսնական ամոլ որու իւրաքանչիւրը իր վրայ այնքան գերապանցօրէն միայնէ իւր սեռի յատուկ ֆիզիքական կատարելութիւնները։ Բօբ կրտսեր առնական ոյժի և գեղեցկութեան մարմնացումն է, իսկ իր կինը կանացի բնածին շնորհի և վայելչութեան։ Բօբերը յիրաւի պէտք է Սամոշուվարի հայերու ամենէն աւանդապահներէն ըլլան, դատելով սա պարագայէն որ այս երիտասարդ ա-

մոլի 5 կամ 6 ամեայ մանչ զաւակը Ներսէս անունը կը կրէ, կարծեմ ամբողջ Սամոչուլվաի մէջ միակ հայը որ հայ անուն ունենայ։ Բոլոր ինք գերմաներէն հեռաւեալ կերպով խօսեցաւ։

«Մեր նախահայրերը, ըսաւ, հիմնելով այս քաղաքը երկու դար առաջ, յաջողեցան հրեաները բոլորովին վարել այս կողմերու տեւտրական հրապարակէն, ինչ որ չէր յաջողած Ցոյներուն, որոնք շատ աւելի կանուխ քան մենք Թրանսիլվանիոյ մէջ եկած հաստատուած էին և յետոյ նահանջել ստիպուեցան։ Սակայն հիմայ առջի կապը չմնայ մեր մէջ, Հայը Հայուն կուզէ վնասել և այսպէս Հրեաները նորէն կը յաջողին սպրդիլ այս կողմերու տեւտուրին մէջ։»

Ուրեմն, մտածեցի, Արևելքի երեք հին վաճառական ժողովուրդներն, Հայը, Ցոյնը և Հրեան, այս երեք անհաշտ մրցակիցները, հունգարական հողին վրայ ալ չափուած են իրարու հետ և Հայը յաղթական ելած է այդ անտեսական կռիւէն։ Այս լաւ։ Սակայն ինչո՞ւ համար հեռը մնած է հիմայ Հայերուն մէջ և նախկին յաջողութիւնը չունին։ Արդեօք խաւն ամուսնութեանց ազդեցութիւնն է որ կը տարրալուծէ և կը քայքայէ Սամոչուլվաի հայ համայնքին ցեղային հիմը և հեղհեղէ կը ներմուծէ անոր մէջ անտարբերութիւնը, ուծացումը, երկպառակութիւնը և ի վերջոյ նաև անարգանքը դէպի հին սովորութիւնները որոց չնորհիւ սակայն ան ցարդ սպրեցաւ, ծաղկեցաւ և այնքան զօրացաւ։

Նկատելի է որ հռոմէական կաթոլիկ եկեղեցին Եւրոպիոյ հայ գաղութներուն վրայ երբէք այն տարաղգայնող ներգործութիւնը չէ ունեցած, ինչպէս Արևելքի մէջ, ուր գտնուելով հայ եկեղեցւոյն, իւր բնական հակառակորդին դէմ, ստիպուած է, կամ աւելի ճիշդ, ստիպուած էր, անկէ շահած հօտը պահպանելու համար դիմել տարաղգայնող միջոցներու, այսինքն իր ձեռամբ խզելու նիւթական և բարոյական կապերը երկու համարիւն հատուածներու միջև։ Ասոր վկայ են լատինացած այն բազմաթիւ հայ կաթոլիկ ընտանիքները որոց մարդ դեռ կը հանդիպի թէ ատա Կ. Պոլիս և թէ Իզմիր։ Հռոմէական եկեղեցին Աւստրիոյ-Հունգարիոյ հին հայ գաղութները իւր փարախին մէջ առնելէ յետոյ, չունենալով հակառակորդի վախը, երբէք ջանք չէ անոնց ցեղային ոգեցման և առանձնայատկութեանց զորս անոնք նոյնքան անարգել պահած և տածած են որքան տոհմային Եկեղեցւոյ հաստատիմ մնացած ատուար մեծամասնութիւնը։ Այս Հայ գաղութները յարելով սիրող Հռոմէական եկեղեցւոյն աւելի ամրացուցին իրենց դիրքը երկրին մէջ, աւելի վստահութիւն շահեցան թէ՛ կառավարութեան և թէ ժողովրդեան քով և բոլոր ապաբրէզները, թէ վարչային և թէ զինուորական քաղաքացիական իրենց առջև հաւասար ընթիկներուն և իրենց եռանդով և ուշիմութեամբ շուտով հասան ամենաբարձր և պատասխանատու պաշտօններու։ Իրենց տոհմային գոյութեան միայն այն օրէն վտանգ ծագեցաւ,

երբ Աւստրօ-Հունգարական տէրութիւնը որու հովանաւոյն տակ կ'ապրին, սկսաւ տակաւ դիրեանք անջատել Հռոմի ազդեցութենէն և իրենց գոյութիւնը դնել ուրիշ հիման վրայ, ներմուծելով քաղաքային ամուսնութիւնը, աշխարհականացնելով դպրոցները և նոր սերունդին սա սկզբունքը տալով, թէ նախ և առաջ պէտք է սիրէ և բարձր պահէ լեզուն և քաղաքակրթութիւնը երկրին որուն մէջ կ'ապրի և որուն քաղաքային է։ Մեծ խումբերը որոնք կ'ապրին Հունգարիոյ սահմաններուն մէջ, իրենց կարգին, կազմակերպուեցան և յաջողապէս կը դիմադրեն այս սկզբունքին, սակայն Թրանսիլվանիոյ Հայերը որոց թիւը այնքան աննշան է, որոց բախտը այնքան ամուր կերպով կապուած է հունգարական ազգի ճակատագրին հետ, անխուսափելիօրէն կը կրեն այս սկզբունքի ամբողջ ազդեցութիւնը։

Վերապատուելի Հայր Անտոն ունեցաւ բարութիւնը զիս առաջնորդելու երկուշաբթի (ժամանումիս երկրորդ օրը), նախ քան զմիջօրէ, քաղաքապետարանը ուր ընդունուեցայ հայ քաղաքապետէն և իւր նմանապէս հայ քարտուղարէն, երկուքն ալ համակրելի անձեր, որոց հետ տեսնուեցայ մի քառորդ ժամու չափ զերմաներէն լեզուով զոր շատ վարժ կը խօսին։ Քաղաքապետը 50–55 տարեկան միջահասակ մի անձ է, շատ ուշիմ սակայն վերապահ երևոյթով։ Քարտուղարը 30–35 տարեկան երիտասարդ մ'է, բարեկազմ, թխադէմ և շատ աշխոյժ։ Պատմեցին ինձ թէ հայ համայնքը մտադիր է նորոգել հրապարակին մեծ եկեղեցին որ վերջին երկրաշարժէն բաւական վնասուած է և անոր տալ այս տարիս ուելի մայրենի դրոշմ, զարդարելով անոր առաստաղը ֆրէսքոներով որոնք ներկայացնեն հին հայ եկեղեցական դէմքեր։ Ես բաւական ապշեցայ այս յայտնութեան վրայ, ես որ կը կարծէի արդէն համոզուած ըլլալ, թէ Սամոչուվարի Հայոց ցեղային զգացումը խպտաս անհետանալու վրայ ըլլայ։ Սակայն կարծեմ սխալ չէ ենթադրել, թէ ժողովուրդը այս մասին գրեթէ բոլորովին անտարբեր է և միայն անոր առաջնորդող դասակարգը, այսինքն քաղաքապետը և քաղաքային խորհուրդը, ուր հայ ազդեցութիւնը դեռ տիրող է, կ'ուզեն մի վերջին ճիգ ընել փրկելու համար Սամոչուվարի հայապատկան հատուածութիւնները քաղաքը հեռացնելէ ողողող Ռումէն և Մաճառ տարրերու ոտնձգութիւններէն, որոնք այնքան բնական և արդար կերպով տեղի պիտի ունենան որքան հուսալի Հայերու թիւը և այդու ակարանայ և վերջապէս բոլորովին ոչնչանայ իրենց ազդեցութիւնը քաղաքին վարչութեան վրայ։

Թերևս կը կարծուի յաջողապէս դիմադրել այդ նախասահմանեալ վտանգին հանելով եկեղեցին իւր արդի հռոմէական կաթոլիկ կերպարանքէն և տալով անոր հայ կաթոլիկ եկեղեցւոյ կնիքը։

Զարմանքս աւելի մեծ եղաւ, երբ թողլով քաղաքապետարանը, միշտ Հայր Անտոնի ընկերակցութեամբ, գնացի տեսնել Սամոչուվարի երկրորդ հայ եկեղեցին որ հազիւ հինգ վայրկեան հեռուն գրուած է

մի կողմնակի փողոցի մէջ, կայարանին մօտ։ Այս եկեղեցին շատ փոքր է, աւելի մատուռ մ'է, կոմական մի սիրուն աշտարակով զարդարուած և համակ դեղին ներ'լուած։ Ներս մտնելով, անմիջապէս աչքի կը զարնէ տեղւոյն անձկութիւնը, լոյսը կը թափանցէ գունաւոր ապակիներու մէջէն և շատ հաճելի տպաւորութիւն յառաջ կը բերէ։ Որքանին կամարին վրայ հայերէն վերտառութիւն կայ զոր այս պահուս չեմ յիշեր, կարծեմ Աւետարանէ առնուած։ Երբ ուշադիր կը քննէի մատուռին ներքինը, առաստաղին վրայ աչքիս դիպաւ ֆռէսքօ նկարուած դէմքերու մի խումբ, 4 կամ 5 թիւով, որոնցմէ մին կը ներկայացնէ հանգուցեալ կաթողիկոսը իւր երիտասարդ տարիքին մէջ, Հայր Անտոն սակայն չկարողացաւ ինձ տեղեկութիւն տալ սա մասին թէ միւս դէմքերը, մտացածին են թէ կը վերաբերին մեռած կամ ապրող հայ եկեղեցականներու։

Յետոյ այցելեցինք հայ որբանոցը, հիմնուած Քառաչօնի ակադեմար հայ ընտանիքէն, որու կոմական տիպոս և դիրք ունեցած է Մարիա Թէռէզիա կայսրուհին ի վարձատրութիւն կայսրութեան մատուցած ծառայութեանց։ Քառաչօնիները բնիկ Սամոչուվսառցի են և իրենց երբեմնի համեստ պալատը, կոմական զինանշանով զարդարուած, դեռ կերևի պանդոկին հանդէպ։ Այդ պալատը, այժմ կաթոլիկ Ռումէն Սէմինարիումի վերածուած է, իսկ Քառաչօնիները կ'ապրին իրենց ընդարձակ հողային սեպհականութեանց մէջ ի հարաւային Հունգարիա։ Որբերու թիւը մեծ չէ, կարծեմ մանչ և աղջիկ միասին 30 ի չափ, որոնք յանձնուած են գերմանացի և հունգարերէն լեզուի տեղեակ դիւթեան քոյրերու խնամոց։ Ես միայն մի քանի մանչ որբերը տեսայ, անոնց մնացեալ մասը և աղջիկները իրենց ամբողջութեամբ դեռ վերադարձած չըլլալով հունգարական դպրոցէն։

Յերեկէն յետոյ առանձին գացի Գիմնազիոնը որու հայ տնօրէնը զիս հրաւիրած էր օր առաջ։ Շէնքը նոր, գեղեցիկ և ընդարձակ է, դրուած քաղաքին գլխաւոր փողոցին վրայ։ Տնօրէնը 50ի մօտ մի յարգելի անձնաւորութիւն է, ճկուն հասակով և լերկ ածիլուած դէմքով, անգէտ հայերէնի, ինչ որ ցաւելով խոստովանեցաւ։ Նախ ներկայացուց զիս ուսուցչական մարմնի ներկայ անդամներուն, ամէնքն ալ Ռումէն և Մաճառ, յետոյ ինձ ցոյց տուաւ Գիմնազիոնին ճոխ դրադարանը, ուր կան նաև հայ գրքեր և ի վերջոյ ուշադրութիւնս դարձուց խնամով պահուած և Ամսդերտամ տպուած մի հայատառ համառարած աշխարհացոյց տախտակի վրայ, որու օրինակները պէտք է շատ հազուագիւտ ըլլան։ Երևի այս գրքերը և քարտէսը պատկանած են քաղաքին երբեմնի հայ դպրոցին, որ սակայն դադրած է գոյութիւն ունենալէ պետական դպրոցներու հաստատումէն յետոյ, որով և իր գոյքը փոխանցած է հունգարական գիմնազիոնին։

Թոզլով Գիմնազիոնի չէնքը ուր իմացականներու մի այնքան համակրելի խումբի հետ տեսակցելու հաճոյքը ունեցած էի, մոտ մի-այն մի քանի քայլ հեռու հանդիպակաց քաղաքային Բառքը որ շատ ընդարձակ է և զարդարուած խիտ և հինաւուրց ծառերով։ Հոս ամառը պէտք է շատ զուարճալի ըլլայ, երբ բոլոր ծառերը կանաչով ծածկուին և մի անվերջ անտառի պատրանքը տան։ Սկսեալ մուտքէն մի ճանապարհ ուղղակի կը յառաջանայ և բառքը երկու մասերու բաժնելով, գրեթէ երեք քիլոմէթր երկայն, կը յանգի ափանցը վրայ Սամօշ գետակին որմէ քաղաքը առած է իւր անունը։ Բառքին աջակողմեան բաժնին մէջ մի բաւական ընդարձակ վայր յատկացուած է չմշկելու ուր, իմ անցած միջոցիս, երկու սեռէ երիտասարդներու մի բաւական հոծ բազմութիւն այդ սքօռդով կ'զբօսնուր։ Բառքէն վերադարձայ պանդոկ և հոն լսեցի թէ երթևեկութիւնները հետևեալ օր (երեքշաբթի) պիտի վերսկսէին և թէ կառախումբը պիտի հասնէր նոյն օրը ժամը 5ին Պուտապէշթէ ի Բլագենպուրկ, անտի մեկնելու համար ուսմանական սահմանագլուխը։ Ուրեմն յաջորդ օրուան առաջին կէսը դեռ պիտի կարենայի անցնել ի Սամօշույվառ և ես ուզեցի այդ տրամադրելի միջոցէն օգտուելով երթալ տեսնել նաև պետական հսկայ բանտը որ դրուած է քաղաքին սահմաններէն դուրս, պանդոկէն գրեթէ կէս ժամ հեռու։

Այս բանտի մասին հետաքրքրութիւնս արթնցուցած էր անոր վերատեսուչը, Սամօշույվառցի մի հայ, որու հետ ծանօթացայ ժամանմանս առաջին գիշերը պանդոկին սրահին մէջ, ուր բարեկենդանի երկրորդ պարահանդէսը կը տրուէր։ Բախտը չունեցայ ներկայ գտնուելու առաջին պարահանդէսին որ նախորդ կիրակին տեղի ունեցած էր և որուն մասնակցած էր քաղաքին haute volée՝ այսինքն հայ ընկերութիւնը։ Այս մի թանկագին ապրիլ եղաւ՝ պիտի լինէր հայ զեղեցիկ սեռի լաւագոյն ներկայացուցիչները ի մի հաւաքուած տեսնելու և իրենց փիլիբանի մասին լի սիրասար զաղափար կազմելու։ Այս երկրորդ պարահանդէսին մէջ շատ քիչ հայ տղիներ կը տեսնուէին, աւելի մեծ էր հայ երիտասարդներու թիւը, իսկ երկսեռ այցելողներու գրեթէ հարիւրին հօթանասունը Մահմատներ և Ռումէնները էին։ Ընդհանրապէս զուտաստ պարուեցաւ, հունգարական ազգային պարը, գնչուներու կամ ինչպէս Սամօշույվառի հայ ծերունիները կ'ըսեն, թուխներու կողմէ մատուցուած աշխոյժ երաժշտութեամբ։ Դէպի կէս գիշեր ես քաշուեցայ սենեակս և հետևեալ օր առաւօտեան ժամը տասին գացի տեսնել բանտը ուր զիս ընդունեց յարգոյ տեսուչը և ունեցաւ բարութիւնը զիս պատցնելու անոր ամեն մասերուն մէջ, տալով ինձ շահեկան տեղեկութիւններ բանտարկեալներու թիւին, զբաղմանց, և այն յանցանքներու և ոճիրներու մասին, որոնք պատճառ եղած են անոնց ձերբակալման և դատապարտութեան։

Սամօշուվառցի Հայոց թիւը զիս չահագրգռող կէտերէն մին էր և ես զայն դիտելու առիթ ունեցայ մանաւորապէս պանդոկին սըրճարանին մէջ, ուր ամեն օր, առաւօտ և երեկոյ, Հայերու մի մեծ մասը կը հաւաքուի և խոզի և եզի, ինչպէս նաև հողային բերքերու վաճառման վրայ կը բանակցի Պուտապէսթէ երբեմն նաև Վիէննաէ եկած միջնորդներու կամ գնորդներու հետ։ Առհասարակ ուժեղ, ոսկրուտ, միջահասակ, յաճախ նաև բարձրահասակ անձեր են, մորթի աւելի կամ նուազ մութ, երբեմն նաև բաց գոյնով։ Մաքուր և բաց օդի մէջ ծնած և ապրած և լաւ սնած անձերու տպաւորութիւնը կը թողուն և չեմ վարանիր անոնցմէ շատերը գեղեցիկ և շատ ուշիմ անուանել։ Արդէն սա պարագան որ այս փոքրիկ հայ գաղութը տուած է Քառաշօնիներու պէս մի մեծ ընտանիք և նախկին մինիստր և Սամօշուվառի այժմու երեսփոխան Դանիէլի պէս մի ուշագրաւ անհատականութիւն, ինքնին կ՚ապացուցանէ այս մի ափ ժողովուրդի բնածին սուր և ճապուկ իմացականութիւնը, և ճիշդ ասոր համար է որ մարդ աւելի խոր ցաւ կ՚զգայ ականատես լինելով անոնց այսօրուայ արագաքայլ օտարացմանը և նոխատեսելով իրենց անհետացումը ոչ շատ հեռաւոր ապագայի մէջ։

ԳՐ. ՁԻԼԻՆԳԻՐԵԱՆ

ՎՇՏԱԿՅԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿ

Գրուած առ հանգուցեալ մեծանուն ուսուցչապետ Ռ. Յ. Պէրպէրեան՝ իր վաղամեռիկ կողակցին՝ Տիկին Զարուհիի մահուան առթիւ։

Առ Աղնիւ Ռէթէոս Պէրպէրեան

Դժբաղդութեանդ սոսկումը վշտիդ անբաւութեան գիտակցութիւնը կը տայ ինձ, և մահուան առջև ստոյիկեանի յաւուրկ անխռովութեամբ վարուելու կամէութեանդս հակառակ հեռդ լսելս կ'ղգամ։

Երանութեանդ սիրելի ձեւերուն մին էր անոր մշանջենաւորութեան հաւատալդ, նաև այդ պատրանքը պահելդ։ Մահն իր սովորական անդիտակցութեամբ ահա անպամ մ'ևս եկաւ կանգ առաւ դէպ երանութիւն առնուած քայլերուդ առջև, և ճակատագիրն՝ որուն անծանօթ են գլխովին գութն և ողոքը՝ դարձեալ ժեցաւ այդ անոյշ պատրանքը փարատելու, և զքեզ իսէականին բարձր և յաւիտենական կարծուած ակնախտիդ սահմանները իրականին ստորին և մութին անդունդները գլորելու։ Հոգիդ անդ կը թափառի որդ յուսաբեկ։ բայց չէ թէ Համլէթին պէս, որ իր Օֆէլիային նոր պեղուած գերեզմանին մէջ Մեծն Աղէքսանդրի ոսկերոտիքովը կը խաղար և ասոնց փոշիին տա՛ռաւի մը ծակը խցելու ծառայելը կը հաստատէր, այլ փնտռելու համար սիրական Զարուհիդ այն նայուածները, որով նէ կը քաջալերէր զքեզ կենաց գժուարին պարագաներու մէջ, և այն ժպիտները որք իբր լուսեղէն էակներ քու առջև կը հալածէին պատահարներէ արտադրուած խաւարը, և կը մեղմէին անոնց դառնութիւնը։

Տրամաբանութիւն չկայ մահուան այս այլանդակ չարագործութեան մէջ։ Անխուսափելի չարագործութիւն, որուն առջև ինքզինքդ կը գտնես յանկարծ և գուցէ զինաթափ, այլ ոչ նկուն, վանդի եթէ անդարմանելի է կորուստդ, եթէ անհուն է տառապանքդ, եթէ անյատակ է սիրականիդ անհետումն սիրաբեկ հոգւոյդ մէջ բացուած վիհը, ոչ նուազ անհուն է նաև այդ հոգին, որ գիտէ աղէտքին առջև արիաբար դիմագրաւել վշտին, նաև համբերել խորին և լրին համակերպութեամբ։

Խնդրեմ, թոյլ տո՛ւր ինձ առանց նախանձի որ ես ալ արտօսր մի տեղաւորեմ սիրեցեալ թագուհիդ յաւիտենական հնչարանին վրայ, և շքեղ ձեռքդ ուժգնակի սեղմելով ըսեմ. բարէ . . . ։

Իզմիր, Մարտ 19 . .

ԹԼԿԱՏԻՆՑԻՆ

ԳԱՀԱԹ ՄԸ ՄԻԱՅՆ

«Օրհնեալ ժողովո՛ւրդ, հաւատացեալ սիրելիներս, հիմա էնպէս լսեր հասկցեր իմ թէ՝ դուք սը մնացածներդ ալ էն հերձուածներուն ու հերետիկոսներուն պիտոր հեռուիք եղեր, ամենքնիդ ալ էն կողմը պիտոր անցնիք, ապէկ ա, օրհնածնե՛ր, նախ հիմի հասկցէք դուք ալ սանկ սըթխի պիթիւն համոզուելու եղիք թէ՝ էնոնք ո՛ւր գացին հանեցին կ՝օչիկնին որ դուք էս ցեղ ապըլին օչխարներուն նմանակ էնոնց եռեւէն ազի վերցուցերէք կուրզկուրայն։

«Դուք ի՛նչ ունիք որ, ձեր ցաւն ի՛նչ ըլլէր որ, ինչո՛ւ կը փախփըխիք, փա՛ռք Աստու, սախաթ չէ ժամերնիս, փա՛ռք Աստու, նուի[*] մոտած չէ պոչերնուդ տակ։ Ձեզի ի՞նչ ըսել պէտք է հրպը, սիրելնե՛ր, երբ դուք էս սեսակ մոլոր դնացքներով հոգեկս կը խորվէք, կը խռովէք, ի՛նչ ըսեմ ձեզի, որ ցաւուս չափը հասկնաք։ Էն սահն ինծի ալ չի՞նար մի ըսել, քանի օր դուք իրրև այծեռամս օտոռատէք, քանի օր դուք ձերինը մոռնալով ուրիշ փարահներ կերթաք, կը լեցնէք, ուրիշ բոյն բրչակներ կը չէնցնէք, էն սահն ալ ի՛նչ ըսեմ ձեզի օր հոր և իրաւունք տար լսողը, արդեօք խրիկ[**] կապիմ օտուընիս թէ՝ մանկուր[***] ձգեմ չլլիքնիդ, որ ա՛լ ուզէք չուզէք, դոր ճէնրէն քէլէ՛ք, ձեր իսկական բոնն ու մսուրը ճանչնաք միայն, ձեր սուրբն ու սրբատեղերը համբուրէք միայն։ Աստու սիրուն, ըսէք թէ՝ ա՛լ ինչ ճար ճանբայ մնըց ինծի։

---

[*] Նաւի – Թունաւոր ճանճ մը, Թշնամի չորրոտանիներուն, ուսկէ ազատելու համար բռնուող կենդանիները խենթ իսլոտ փ ի մը կ՝ընեն։

[**] Օտար բոյներ ինտոտող հաւին տարը ծանրացնելու համար, հաւտէր պառաւը ծանրկեկ տարկայ մը կը կապէ որ հաւը սոխպուի իր սեպհական բոյնը մնալ ու իրենին մէջ ածել։

[***] Նախիրէն դուրս փախփխող կովին կամ երինջին չլլիրէն կախ ձգուած հատակեկ փայտ մը կանգնաչափ երկայնութիւնով։ Կենդանին ասանց ծանրութենէն ընկճած՝ կարգին մէջ քալելու կտիպուի։

«Հէմի դուք ձեզի ըլ հէչ երբէք չի խորհեցաք թէ՝ էն տեղ օր ժամ պատարագ չըլլուիր, էն տեղ օր մաս նշխարհ չօրհնուիր, խաչ չի հանուիր, կամ ծնկաչոք աղօթելու տեղը ոչք խբելով կաղօթեն եղեր, ա՛լ ինտոր հաւատանիս գէր թէ՝ հոն էնտեղ մայրս մեր եկեղեցիին մէջ եղածին պէս, Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս կուգայ կը բաղմի։

«Հա դա ի՛նչպէս սուր բարկութեան տեառն չինայ մեր գլուխներուն, ինտո՛ր ի՛նչ կերպով ցածուցանել վերուստին իրաւացի ցասումը։ Քանի տարի է օր մեր վարուցանին վրայ լոպն ու մրջիւնները կալ կը հանին, քանի տարի է օր գեղին թարաք էթրաքը մեր պէսլի հայվընակներուն գերեզմաններովը լեցուեցաւ, ցաւը, չօռը ամէն օր ախոռ կը դարակէ, մեր տունտեղը կը պարպէ, դուք ինչի՞ կուտուք էսոնց պատճառը,—մեր մեղքը, ժողովուրդ, մեր ամբարշտութիւնները, մեր մոլար յիմար փախփխուկները անպատճառ։ Վաղը ի՛նչ ճուղապ տալ ոնոր, երբ հարցնելու ըլլի, ո՞ւր են քու մանկունքդ, Տէր Պօղոս, ո՛ւր քու սուրբ մանկունքներդ։ Ես պիտի կրնամ սուրբ ըսել էն չարանաւորդին, որ լուսաւորչի հաւատքը կը փոխէ։

«Ու երբ էսպէս, ես ըլ էն ատեղ դատաստանին օրը չպիտի՞ ըսեմ միթէ, ահա սև մանկունք, սևերես մանկերանք իմ, Տէր՛, արա նոցա զինչ և կամիս։

«Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, որ բարեխօս սուրբերն ու սուրբ զԱստուածինը չընդունողներուն հետ, մէկ գեղի մէջ ապրեցանք, մէկ աղբիրէ ու մէկ ջուրէ խմեցինք, ու անոնց երեսէն մենք ալ նոյն պատիժով պատժուեցանք։»

Ծերուկ գեղերէցը ապա այս չարժով ու միամիտ ուժգնութիւնով դեռ ուրիշ ու աւելի ծանր ծանր գուշեր արձակելէ յետոյ այն սեւերեսներուն կամ նոր փորձերով երեսնին սեւցնել պատրաստողներու գլուխին, նա անգամ մըն ալ իր սովորականին պէս, փաղաքշիկ օրհնութիւններու նախչուն նուագարան մը կը բանաձեւէ յոգնածի կարատ հեւքով մը որ սակայն...։

Բոլոր այդ խօսքերը նախչուն կամ նշանակալի, բոլոր այդ տեղատարափը անկեղծ արցունքին, որ բարի ու հաւատաւոր հին քահանային ոչքերէն կրնային հոսիլ, բան մը չեն կրնար դրչել, ամէն անգամ ալ միչտ նոյն Գէղէոններու գդակներուն վրայ կ'իյնան։

«Պահելով հաւատքը ձեր և մեր օրհնեալ նախնիքներուն՝ չատ և չատ բարութեանց պիտոր արժանաւորիք, չատ հաճելին կ'ընէք բարեւոյն Աստու առջև, ու ես ալ վստահ ի վկայութիւն սրբոց և բարեխօսութեամբ Սուրբ Աստուածածնի՝ որ միչտ առատաս պիտոր վայելէք, օրհնած սիրելիներ, մէկ ցանելու ատենիդ, երկուք պիտոր քաղէք, մէկ խոքով երաչտ առապարները պիտոր չէնցնէք, ձեր անձինը ծնի,

ձեր ամուլը բեղմնաւորի, մահ մահտարաժամը վերնայ, օրհնեալ էք և օրհնեալ լիրուք, ամէն։»

Ամէն, ամէն, ամէն... խեղդ մռունչներով տարտամ շշուկ մը վարկենալէս ու ոչինչ աւելի։ Ուենկդիրներու կողմէն քիչերն են որ ան ամէններուն արձագանգող կ'ըլլան, շատեր առ պահուն կամ բոլոր ժամանակը քարոզին, ճանձրացածի յօրանջումներով բերուբ-նին կլորցնելու վիճակի մը մէջ, անբան հոգի մը կը քնացնեն մէջերնին, այն կողմէն մոդաստոս հազ մը կը պայթի ու առհասարակ ամեն կողմ խուչոր կարմրատաս համրիչներու շաչիկոցը կը լեցնէ, քանիներ անդին խածնող լուներուն ելեւ-մտքն ու քերուբտուքները կ'ընեն յուսահատ մրրթմռթուկներով, մինչ ուրիշներ՝ քիչ մը անտմօթները թերևս, այն պահուն որ քարոզիչը ձեռքը ձեղունին դէպի երկինք, հոն յաւիտենականը ապրող երջանիկ երկնայնութիւններու վրայ կը կերկերցնէ ձայնը, իրենք կ'երևայ աւելի մօտը, նախանձելի երջանկութիւններու, այն տարիտա աղաւնիներուն[*] ըրածներովը կը հետաքրքրուին, որոնք հոն եկեղեցիին կամարները միացնող երկաթ ձողերուն վրայ տեղ գտած՝ կտուց կտուցի մէջ իրարու փոխանակած համբոյրներովը կը գինովնան ու վարերը հեթանոս դայթակղութեան մը մեղծ շունչը կը սրսկեն փետուրներու դարձդարձիկ ծուէնները մը հետ, որ կատաղի սէրերու հով փրփուրները պիտի ըլլան ապահովաբար։

Կը վերջանան քարոզ, պաշտաժունք, ժողովուրդը համ մը չի տանիր հետը լսածներէն, որոնցմէ իր կրած տպաւորութիւնը աղի լեզի, քայլ մը անդին հովերուն կը յանձնէ։

Ժամէն դուրս ու անկէ առաջ պահ մը ժամուն մէջ ալ, անանուն հասցէներու հայհոյներ կը նետուին ու դրեթէ ամենքն են որ ձեռքերու խաղալիկը կորնչնող պզտիկներուն խոժոռ մռուզը ունին։ Այնպէս կ'երևայ որ ոմանք իրարու հետ ալ չեն խօսիր. ամեն մարդ օձիքն ականջին հասցուցած իր տոքին բթամատին վրայ կը նայի միայն։

Շատեր արդէն քահանային կուրծքին վրայ համբուրելու բանը-ւած Աւետարանին ալ չի մօտեցան։ Բայց ասոնք ինչ ունենան կը մտածես, սատանան ասոնց ի՛նչ խնձոր կը ցուցնէ։

Կար ժամանակ որ ոմանք լուռ աղօթք մըն ալ պատկերին սուրբին առաջին կը կատարէին, ու այս կերպով աւելի ջերմ, աւելի անկեղծ երկրպագողներ՝ հաւատքին վերջին քամը ծծած զուրս կ'ելլէին։ Պատկերին Աստուածածինը եթէ ալ սպառած դէմքով պատուս մը կ'երևար, պատճառը ան պիտի ըլլար անտարակոյս, որ գեղին հաղարումիկ սէրերով ցաւուոր հարսներուն մէկ շունչով չէր կրնար ժմեալ ու ի՛նք զորովոտ մօր մը պէս կը հալէր։

---

[*] Ուխտաւորներու կողմէ ժամուն նուիրուած սուրբ Թռչունները, որոնց բոլոր ժամուն մէջն ու դուրսը ամեն տեղ։

Բայց հիմա ինչ ըլլար որ հոն այն բարի սրբուհին առաջքը աղօթող հարսներն ալ չեն երևար։

***

Ան օրերը՝ 35-40 տարիներ առաջ, հովերը ան գիւղին վրայէն անուշիկ վազքով մը կանցնին, աքաղաղը անժամանակ ճիչեր կ'արձակէ, ծերերուն աչքը ինկած տեղը կը պպզի, ընութեան մէջ վերէն վար արհաւրոտ տարօրինակութիւն մը կայ ու նոյն պահուն տարօրինակ մըն ալ ան, որ գեղացին իր ժամը եռեք թողած՝ այն ինչ կողմէ չիտակուեր է, չատեր այն կողմը՝ քուն աչքերով աղօթք մը կ'երթան կատարել։

Հոն խաչ չեն հաներ. արևելք չեն կայնիր. ծունկ գետինը չեն դպցներ, կ'աղօթեն սակայն։ Այն կողմը անոնց կնիկներն ու աղջիկներն ալ այնպէս կ'աղօթեն։

«Գեղը փրոան է եկեր»։

Փրոաը ի՞նչ պիտի ըլլար։

Ու որոնք հէնց առջի օրէն աս անունը կ'ունենան, ա՛լ ոչ իսկ եաւնին նը նային, ա՛լ երբէք նոյն երէկինը։

Երբեմն սովորականութիւններու մասին զարմանալի պժգանքներ մը կը ցուցնեն, խունկին հոտէն չեն ախորժիր, հին ժամուն մթնոլորտը յատկանշող ո՛ր և է բոյր կամ ճենճ գէշ կծուանք մը կը շինէ իրենց բղոց քիթերնուն մէջ։

Բոլոր ինչ որ երէկիներն են, ժանտ բուրող հիներն են կ'ըսեն ու ախվախով մը կ'ըսեն թէ մինչև ան օրը վրայ դրուած ժամանակը իրենց աչքերէն վրայ դրուած լոյսն է եղեր։

Հիմա նոր կրօնքը, նոր ճշմարտութիւնը, ուժան, անպայման այն շատ մը դիւրութիւնները, որոնց ո՛ր և է մէկուն տիրացումովը շատեր մխիթարութիւնը ունին յուսալու թէ՝ շատ մը ձրի չնորհքներու տիրացած պիտի ըլլան կամ ոսքերու տակ մէկ-երկու ազիւս դնելով, գլուխնին ցածուկ երկինքի մը պիտի կրնան դպցնել, ինչպէս այդ տեսակ անուշ մտածութիւն մը այն պզտիկներուն մէջ, երբ անոնք ալ կը հաւատան պահ մը թէ՝ հոն լեռ մը ելլելով պիտի յաջողին երկինքի լոյսերը՝ ոսկի ընկոյզներ, իրենց գրպանները լեցնել։

Դեռ ինչե՞ր ուրիշ։

Գիւղը ամբողջ այն կասկածելի նորութիւններուն բերած ազդեցութեան տակ կը սարսայ, ա՛լ չկայ հոն հին համակերպող խաղաղութիւնը ընտանիքներու մէջ, ամեն ծածքի տակ բղոքող ճիչը բղոքական հովերը կը շշնչեն, որոնք նոյն պահուն երբ մէկ կողմէն մեռնող խիղճերու ցաւագին հանդիսաները կը բերեն ականջի, ուրիշ կողմէ մըն ալ նոր ծնած հաւատքին նախատօնը փառաբանողներուն գոռուն ողջագոյները կը լսցնեն։

Ժողովարանին զանգակը, ժողովարանին բառաչող երգերը. ու

ժողովարանականին մանաւանդ ճոթած կոկորդէն ժայթքող պոռոտ
չեչտերը տուներու մէջ, փողոցը ու ամէն տեղ հինի ու նորի վէճե-
րով, այն տեսակ աղմուկ մը կը շինեն կը հանրայնեն գեղին յետին
իսկ ծակուծուկը, որ ատեն, մարդ գոմէշի թոքեր ունեցող մարդն
ալ դժուար շունչ մը կառնէ ու վայրկեան մը կը փորձէ խորհիլ, որ
այս գեղը այն տուներով համայնաւոր հեղհեղի մը բանուած ըլլայ։

Կիրակէի այդ աղմուկներէն յետոյ երկուշաբթի կը լուսնայ, ու
կը տեսնուի ահա որ կիրակէի արևով մարտիրոսացածի մը տրոր-
ուած մարմինը սայլակի մը վրայ նետուած գատարան կը փոխադրը-
ուի, որ հոն որոշուի իր վրայ կատարուած անիրաւութեան չափն ու
տեսակը։

Հարուածներու տակ ճզմուողները սուրբերը նախատող դաւա-
նափոխները կ'ըլլան յաւէտ, մինչ միւսները որոնք վարկենապէս
փասա կամ վկայութիւն գտնելու անձրկութեան մը տակն, փողո-
ցին քարերէն ու տանիքին ձօղերէն կընդէին իրենց մէջքերումները,
հատ բիրտ փայտերը յարդի պէս մանրելով դէմիններուն գլխուն
ու քամակին վրայ — անոնք էին մասնաւորապէս, թունդ, հնամոլ
ծուխերը Տէր Պողոսին, որ ձեռուընին ժողովարանին պատին քսած
ըլլալու անզգոյշ սխալանք մը եօթը օր կուլային ու վերջն ալ եօթը
ջուրով կը լուային պղծուած ձեռուընին։

Կիրակէն միշտ ըմբշամարտութիւն կար այս գիւղը, կիրակէն՝
ամբողջ օրը, հոն կռիւ ու եղը չէին բառաչեր միայն։ Ան օրը մաս-
նաւորապէս, ուր գեղը քով քովի կապրի, ժողովարանականը իրեն-
ներուն հետ հաբառ անցք մը կընէ ժամուորներու առջևէն, ու ահա
հրաւէրը տրուած կըլլար արդէն։

Այս վիճակը սակայն երկար չի տևեր, կանցնին տարիները ու նոր
երևոյթի մը նշանները կուգան աչքի տակ։ Գեղին կէսը ուրիշ կողմ
կերթայ, կաղօթէ ու ալ ոչ խռվփսուկ մը վէճ ու կռիւ չինող։

Առջի օրերու անօթի, բոպիկ աղքատներուն եռանդ, որոնք պա-
տատ մը հացին կարօտովը օձերուն լեզուն կը ծծէին, կուգայ ատեն
մը, ուր ջոջ տնուորներն ու թունդ պահպանողականներն ալ ան-
ձայն անձնատուութիւն մը կընեն այն կողմին։

Այն կողմը հրապոյրը, այն կողմը շահերը, այն կողմէն մօտիկ,
ծածուկ երկինք մը։

Ան վերջինները ինչպէս առաջինները զարմանալի է որ անմի-
ջապէս ալ մոռնալով երէկի իրենց պաշտպանածներն, դէպի այն՝
բաբաններով կը նետեն իրենց քարերը, հին եկեղեցին՝ կատարումը
կամ հրեայ սինոկոկը խակապէս . . . ։ Անոնցմէ շատերուն վրայ մարիլ
կուգար հայ քահանայ մը տեսնելու ատեններն ու ատ շատերը հինին
վերյիշումովը խելքնան խոզերուն պէս ծուռ ու գետը կը բընտ-
ռէին։

Հին եկեղեցին խեղճերու տակտուք մը կը մնայ միայն, անանկ-

ները, որ քահանաներուն ընտանիքն ու ազգականները ըլլալով, իրենց մեծաւոր հայրերուն անէծքներէն ու սպառնալիքներէն կը վախնային, թէև իրաւ է որ ասոնք ու ասանկներ ալ երբեմն այն կողմին հաւասով կը հնազանդին։

* * *

Հարուստ տուներու ամենքն ալ դաւանափոխ, էն վերջը այն տեսակ անակնկալ մըն ալ Շալճին կը դնէ մէջտեղ։

Ես ուշ կը գտնեմ ըսելիքս, ես սակայն իրական վէպ մը պիտի պատմեմ ձեզի. վստահ եղիք թէ՝ քուն բերող յուշագրութիւնով մը չպիտի գրաւեմ ձեր ժամանակը։

Ցեռամնայ մը՝ որ ան ալ իր տեղը կը գտնէ վերջապէս։

Բաղէն բաղէին քով, ճայը ճայերուն բոյնը։ Շալճի Արթինն ալ դաւանափոխ մը, բայց ինչ ունենար այս մէկը, ինք քանի որ իր շրջանակին յարգուած մարդը՝ իր առջևէն անցնող ենդզուկն ալ կը-տուցը կուրծքին մէջ խրած՝ զինք պատուելու կերպ մը կ'ընէր։

Այն կողմը ի՛նչ հրապոյր ըլլար իրեն համար, կամ կը բաւէր այն, որ հոն որովհետև իր այրները տեղ գրաւեր են, ինքն ալ անպատճառ տունց կուշտին պէտք էր հաստատուիլ, այս տեսակ ընազդ մը մենք կ'ըսէինք ու աշխարհ ալ կը վկայէր թէ՝ մարդ չեղող կենդանին ունի միայն։ Իր անունը իր ծախած ապրանքին անունովը համբաւուած՝ Շալճին, աշխարհ անոր համար ոս վկայութիւնն ալ կուտար թէ՝ քաղաքամէջի վաճառականի մը չափ ու անկէ աւելի շահ կը հնձէ անցած տեղերէն։ Զարշի մըն էր, բայց ոչ այն տեսակէն, որ ծախելիք իրեղէններու ծրարը կոնակը պտտելու կ'ելլէ, Շալճին հեքեաթին պէզիրկեանին հովերովը կ'անցնի դուռներու առջևէն, ձիով կը պտտի, ու այս բոլոր ժամանակը ապրանքը էշերու վրայ բեռցուցած ուխտաւորի կարաւան մը կը վարէ կարծես ճամբու երկայնքին, մնացածը սպասաւորը կը լմնցնէ։

Այս կերպով անոր ձեռք բերած հարստութեան վրայ առասպելներ կը պատմուին։ Հարուստ մը իր այն բաներովը ալ, որ վրան կը կրէ։

Ականջին արծաթ օղերուն հետ ձեռքի մատներուն գրեթէ բոլորին ալ վրայ մէյմէկ թանկագին մատնի անցուած կ'երևցնէ, Սարդանոյաղ մը ու պտկաը միայն դաստակին ոսպարանջանը կ'երևայ։ Իր կապած չալ գօտին միայն ագարակ մը կը գնէ կ'ըսէին, ուր ինչ որ ունի կամ ինչ որ կը կրէ վրան գլուխը անոր քանի մը տեսակները ու աւելի սուղերը ունի։

Աղջկանց Մղտես Ակոբին հետ երկրորդ մը ինք է որ փիլոս ժամացոյց մը կը շաչեցնէ ձեռքին մէջ կոփարիչին ցուցամոլ խրուածքովը, ժամացոյց մը էն պզտիկ գարգամասը իր ունեցածներուն, որուն ճոխ շղթան գօտիէն դուրս վիժած պորտը կը ծեծէ մինչև ու

հնացած աւելիովն ալ կրնայ իշու քուռակի մը դունչը սիրունկեկ պախուրց մը անցուիլ։

Քիչ մը եռաբ տեսնողի ձեռքը հշմարել կուտայ վրան, բայց մէկէն կը մտածես որ գեղի քաղքցիի մը առաջին նմոյշը պիտի ըլլայ ան, կամ հին ծուխեցի թերևս։

Շալճին գեղեցիկ իր ամբողջ ձոյլին մէջ։ Քառասունը անցած տարիքովը անկնճիռ ճակատ մը կը պահէ թուխ մոյնքով մը։ Առնացի, թիկնեղ ու հասակն ալ աշտարակի բարձրութիւն մը։ Սև, թաւ յօնքերուն տակ թարթած աչքերը այն տեսակ համոզիչ մեղմեխ բան մը ունին, որ կրնան վարկենապէս չոր ժայռին երեսն ալ կոնանչ մամուռ մը ծնցնել։

Պակասը, խօսելու պահուն, իր ձայնին թօնը կամբողջացնէ։ Թրթռակ խոպերով մեղրոտ բառեր մը, կը գենկեղնան կարծես, կամ որոնք թերևս ալաչանք մը ըլլան այն նազոտ գեղջկուհիին, որ իր չալերուն այն ինչ հասին հաւնելու տեսն անոր արժէքի մասին յամառ անհասկացողութիւն մը կը ցուցնէ։

Բայց մարդը գիտէ մէջէն ելլել, ձեռք անցուցածը մրջնասիւծի մը պէս կը քմէ։

Շատ աւելի գեղի կնիկներն են որ անձկագին իրենց դուռներուն առջև, Շալճիին կսպասեն։ Ան օրերը գեղի հարսնուկ մը իր յետոյքին կլորութեան վրայ պարսիկ շալ մը եռանկիւն մը կապել կախելու համար, երեք օր երեք գիշեր ծոմ կը պահէր։ Այս ճաշակը ոչ-զայ մարդերուն մէջ ալ, որոնք անկէ առաջ տեղական կտաւով մը կը պրկէին մէջքերնին։

Խ.ցի Արթին առաջինն ինք կըլլայ որ ամբողջ դաշտը իր բերած գօտիին նորոյթովը կողողէ։

Այս կերպով տուն բերած չահերը փեթակներ կը լեցնեն, հագար ոսկի ունի կըսէին, է՛հ, չէ՛, հագարն ալ բա՞ն է կաւելցնէին։ Մարդուն հարստութեան չափին վրայ առասպելներ կը պատմուէին։

Ու մենք չըսինք տակաւին թէ՝ այս տեսակ յաջողուած բաղդաւոր մը ինչո՞ւ պիտի չապրիկ փոխէր։

* * *

Արթինին այն ինչ մէկ ազգականը չատոնց բողոքական կրօնքին հետևող ու սա ալ հարուստ մը իր կարգին, ամեն օր անծեղ մը կ'ապրի իր ազգականին ականջին տակ։ Ես այն մէկը Զուինկլի մը անուանեմ, դուք նոյն ինքը Լուտեր մը հասկցէք։ Օրուան միսիոնարէն փայփայուած առաջին գէմքն է գեղին մէջ։

Միսիոնարը հոգիով աղքատներուն երեսները համբուրելու տեսն, մինչև հեռա ալ այնպէս է որ ոսկիով բեռնաւորուածներն ալ իր աչ ծունկին վրայ կը նստեցնէ։

Բաղդիկ Պաղսար, միսիոնարին հայեացքներուն մաղը մագին ծա-

ռայելու իր անձնուէր գործունէութեան մէջ, կ'աշխատի, միշտ կ'աշխատի որ այն գեղը ապրող արագիլներուն բոյներն ալ բողոքական ժողովարանին սանիքին վրայ չինել տայ։

Պաղտարի դաւանափոխութենէն ետքը Ֆէրնատ ժողովարանին ժամկոչը կը մնայ ալ ևս, այն միտկանի՝ Զաքարն ալ սոսկ տամնիի ծառայութեան մը մէջ։ Պաղտար կաչիի վրայ գործ ընող խաղախորդ մըն է, իր ստորագրութիւնը միայն, որովհետև բողոքական մըն է, Ալեքսանդրուպոլցի Թրանքիեանններուն առջև անտանման վարկ մը ունի։ Պաղտարն է յանձնարարողը ու անոնք անոր ուղղութին կրկնապատիկը կը բեռցնեն։ Գեղին բոլոր միւս խաղախորդները, որոնք հարուստ դասակարգը կը կազմեն, որպէսզի յաջողէին միևնոյն տեսակ շնորհքներ մը իրենք վայելել կաչիի այն ծանօթ վաճառականներուն կողմէ, Պաղտարի դաւանափոխութենէն վերջն էր որ իրենք ալ միսիոնարին փէշերուն տակ գացին ապաստանեցան։ Պէտք եղած առենը համոզուածներն էին առնք, որոնք նոյն առին իրենց համոզումին անկեղծութիւնը հաչակելու արտորանքով մը իրենց այդ ինքերը քակել քայքայելու ցոյցը կ'ընէին, որ խաղող չուտեն, խաղողէն որովհետև գինին կ'ելլէ, ու գինին այդ կարմիր օձը ամեն անխոստովանելի մեղքերու մայրը գլխաւոր։

Բաղդիկ Պաղտար հարկ կա՞յ ըսելու թէ՝ վերջապէս օր մը իր անազգականին գլուխն ալ կը գերծէ։

Մէկ հատիկ աղջիկ մը ունի, որ չատ ուզողներ ունի, բայց ինք կը նախընտրէ անոր ամուսնութիւնը իրեն ծանօթ շրջանակի մը մէջ փակել, քանի որ հիմա հասի չհասի խնդիր ալ չկայ, նոր կրօնքին մէկ թոյլատու պայմանը երկու իրար հաւնող ազգականներուն միջև։

Արթինին համար աս տեսակ խոստում մը չսպասուածը կ'ըլլայ, իր տղային համար պէտք եղածն ալ իրաւ է որ այն տեսակ աղջիկ մըն էր, վաղը նոր հարստութիւն մը անոր շնորհիւ, վաղը կրեսոս մը գեղին մէջ, մեծն թէ՝ ու ի՞նչ հեշտ պայմա՛ ; ինքն ալ ու իր ընտանիքը ամբողջ, փոխարէն այն խոստումին, խօսք տան որ ժողովարանը աղօթեն։

Կը վերջանայ համաձայնութիւնը ու Արթինին առնին մէջ յամառողը անոր կինը կ'ըլլայ միայն, հա քածի մը համար կրօնքս չեմ փոխեր կ'ըսէ աս վերջինը, հէմ մեղք է այդքան մօտաւոր աղջիկ մը հարս բերել։

Մարդը մտիկ չըներ պինտ գլուխ կնկանը ու մէկ օրէն միւսը Պաղտարին հետ ծունկ ծունկի ժողովարանական մը կ'ըլլայ։

Ամիսը երկուք չըլար Շալճին կատարելապէս համոզուած քրիստոնեայ մըն է կ'ըսեն ու եկեղեցիի անդամ կը հաչակեն։ Լեցած է արդէն ժողովարանը Շալճիի մը մուտքով, որու ստուերը Պ... հանիներու ապոց համար միայն խռովիչ բան մը ունի։ Պաղտարին աղջկան առաջին հետաքրքրողներն էին առնք, իրենք ալ եկեղեցիի անդամ

թէև, բայց մարդը գիշերն ալ իր հաշիւին տէրը, Արթինին միայն կը խոստանայ և այս անոր համար որ կը յուսայ թէ վայրը անոր հետ տղան տուն փեսայ բերելու համոզչութիւն մըն ալ պիտի կրնայ կնքել։ Օտար տղան շատ անգամ էգին ուրոյ աղուէսն է ճոխ տունի մը մէջ։ Շալճին բաղդաւոր մը ու քանի մը տեսակ յաջողութիւններով։

Իրեն համար համոզուած պարկեշտ քրիստոնեան է ըսին հէնց առաջին երեւումով, Պաղտարին հաւատար պատուաւոր անդամակից մը նոր բակազմ եկեղեցիին, որուն որ և է մէկ անհատին այլ մասնաւորապէս անդամ նշանակուած եղբայրակցութեան մը շրջանակին մէջ, հին մեղաւոր գիւղացին չի կայ ա՛լ ևս։ Ան կարգինները մէջէն դուրսէն լուացուած սրբութիւններ են կ՚ըսեն, սուտ բնաւ չեն խօսիր, բամբասող մը սատանին դայեկը կը ճանչնան, մէկ մէկու հետ քրիստոնէական համերաշխութիւն մը ունին, եղբայրներ են ամենքն ալ, չեն հայհոյեր, մէջերնին կռիւ միջապէպ չի պատահիր, պատուիրուած զգուշութիւններով կարծես իրարու հետ ժիր անդամ չեն խօսիր։ Ամեն մարդ իր ունեցածին տէրը կը մնայ ու վայելքին մէջ նախանձի առարկայ չի դառնար ուրիշէ մը, եօթն օտար կնկուկ մը սիրելի քոյրը կը կոչեն Քրիստոսով, ու կ՚ըսեն երբէք առջի յայրատ նայուածքը դէպի այն, կամ երբէք չար հեռամտութիւն մը հինին պէս նոյն իսկ հրեշտակի դէմքով կնկան մը շուրջը։ Անոնք ինչ որ խօսին Սուրբ Գիրքով կը խօսին, Սուրբ Գիրքը անուններու տակ կարուած հմայեակ մը կը ցուցնեն։

Այս կերպով անոնք շատ բարձրէն կը նային հին եկեղեցիին վերաբերուողներուն վրայ, խեղճերը որ պատկերին կը հաւատան ու խաչը կը պաշտեն տակաւին, յիմարները՝ որ Արդլմէհի պէս կարգ մը սուրբերու բարեկամէութեան կը յուսան, ապուշները՝ որ քընթաթախ յօրանջումներով Տ. Պողոսի մը անամէջ բարբառոյքներովը կը լուսցնեն, իրենք մինչդեռ աղջամղջային խաւարէն ոտքով գլուխով ազատուածներ՝ բիւրեղեկ ճշմարտութիւններու անմենական անունդն ունին իրենց հոգիներուն համար, ջուրը ուղղակի ակէն կը խմեն, Տէր Յիսուսի կը հաւատան միայն, գառնուկին միջնորդութիւնը միայն։ Մ՚իայն աղօթք, միայն խնդիրք ու միշտ Տէր Յիսուսի ծրի շնորհքներովը։

Մ՚սավանաւ մը այնքան մոլի աղօթաւոր մըն էր կ՚ըսէին որ երկարկեկ աղօթք մըն ալ կենդանին մորթել սկսելէն առաջ պիտի կարիկափէր, «էս չորքոտանին, վուսր պիտոր մահացնենք հիմա, ո՞վ տէր, քու անունովդ ա քու միածին գառնուկիդ սիրուն համար պիտոր սպանանիենք ալն. ալն.»։

Ասոնց քարոզիչ պաշտօնեայն, ըլլար միսիոնարը Հիւիլը, կամ ասոր առաջին Սիմոնիկը՝ կաղ Ցէրնատ, գրեթէ միշտ անդրշիրմի երանութիւններուն գաղափարը յատուկ պահելով իրենց բնաղան-

ցիկ քվքվանքներուն, որևի աշխարհին ունայնութիւնը կը շեշտէին, երկիրը արցունքներու հովիտը, ուր ոչինչ կայ տևական, անկայուն, վաղանց պղպջակն է ան, որ ջուրերու երեսը կը սեսնուի։

Ցէրնատ իր ժամկոչի ծառայութեան մէջ ալ ամպիոն ելլելու արտօնուած՝ ամեն կիրակի, աշխարհի ունայնութեան հետ, աշխարհամարդուն բրած, վայելած անմեղ զուարճութիւններն ալ մեղքերու սոսկալիները կը պօռայ «սոսկալի, եղբայրնե՛ր, սարսափելի է վիճակնիս, նոյնիսկ պիտի ըսեմ թէ՝ հէնց դարապ տեղն ալ մի՛ խընդաք»։

Քարոզիչ պարոնը շատ անգամ խօսքը քրիստոնեայ անունով մը ինքզինքին արդարացած սեպողներուն ուղղելով, «չէ՛, կըսէ, իմ սիրելի եղբայրներս ու քոյրերս, չէ՛, էն տեսն վոր, դուք կըսէք, կը պարծենաք թէ՝ արդարներ էք, ճիշտ էն տեսնն է վոր, սարսափելի մեղքը կը գործէք, բացարձակ արդարը ինքն է միայն, միենք միեր բոլոր սրրութիւնովը, բոլոր խոտութիւնովը նորէն միեղաւորներ կը սեպուինք, խաս չէչիտով արդար չիք ըսուիր ախրը, քանզի իմ սիրելի եղբայրներս, էն օրը վոր կը խորհիս թէ՝ անմեղ արդար վիճակի մէջ տուն կը գտնուս, մտածելու եդիր վոր թէև ձեռքդ դրացիին էգիին չես երկնցուցած, թէև ձեռքդ ծոցդ պէյեր ես, բայց նոյն էն օրը կրնայ ըլլալ վոր վոտքով կոս մեղանչած, վասնզի, եղբա՛յր, դուք ալ չէք համոզուած թէ՝ դաշտին մինչև տունը շատ մը բանուր անմեղ մրջիւններ ու մկէզները կը մահացընէք ձեր վոտքերովը, սպանութեան պէս միեղքը խոշ մարդուն կամ տէվէի պէս խոշորութեան վրայ չըլլիր միայն։ Ահա թէ ինչո՞ւ կըսեմ որ միենք բացարձակ արդար չե՛նք կրնար ըլլալ։»

Նոր կրօնքին առ հասարակական հայեացքները սարիներ առաջ այսպէս շատ ուշագրաւ թուական մը կը հանդիսաւորէին ինչպէս հոս Խ.ի մէջ այնպէս ալ Իզմէի ու բուն քաղաքի մէջ, երեք կարևոր կեդրոնները միախնարական գործունէութեան, ուր ճարպիկ միսիոնարը իր առաջին սաղաւարտները հաստատելու գործունէութիւնը ցցուց։ Քիչ վերջը չորորդ մը Հ... գիւղը կըլլայ անոնց հետ։

Փակագիծս գոցելէ առաջ ըսեմ որ այդ քարոզները պահ մը ան արդիւնքը ունեցան, որ՝ ժողովուրդը՝ նախ անոնք որ մեռան ու մչտապէս լսողները կըլլան անոնց, վերջը հետզհետէ միւսներն ալ որոնք ան տեսն կամ անկէ առաջ հայ ալրաէրին նկարագրած դըժոխքին եօթը անկերով կաթսաներուն սարսափը մրաք պահած էին, ժողովուրդը կըսեմ, ուրանայ ա՛լ ես արևին տակ ժպտող գոյներուն հմայքը, ու իր մէջը միայն անպենականի հոգերը լեցնել, աշխարհէ ու աշխարհիկ հաճոյքներէ մեկուսանալու լուրջ ստուգանքներու մէջ։

Եւ անկէ վերջ իրաւ որ գեղին լուսաւորչական ապրող ան տասկաւքներուն ալ շատը այնպէս տեսայ որ դրացի իրենց աշխար-

հուրաց բողոքականին արտմութիւնով սգաւորի ճրագ մը կը մըլ-մլցնէին տուներնուն մէջ։ Սգաւորներ՝ պարի, պարխաղերու սովորութիւններէ հրաժարած, սգաւորներ՝ հարսնիքին թմբուկը իրենց ձեռքերովը խզդած։ Թախծոտ անժպիտ ինքնամփոփումի մը մէջ ամենքն ալ, երբ ա՛լ բարեկենդանի գինոզող տանիքներուն ցնծուն ծափերն ու քրքչանքներն ալ չեն լսեր կամ չեն ուզեր լսել։ Ցուլի և ըմբշամարտութեան խաղերու հերոսիկները իրենց երդիքներուն տակ թաղուած մեռելներ կը մնան, որ չեն խլխեր ու չեն կրնար անգամ ըսել որ երէկ ալ կեանք մը ունէին։ Բոլոր ասոնք ու այս կարգի սովորութիւններ մեղաւոր հաճոյքներ ճանչցուեցան։

* * *

Փչիկ Սիմոյին տունը հարսնիքի եռուզեռ մը կայ, ուր Շալճին ալ իր խատուտ հագուստի երանգներուն մէջ՝ իր տեղը կը բռնէ, բազմոցին վերի կողմը, հիմա ու ամեն տեսն ալ միշտ այն դիրքն է անոր գրաւած սթոռը։

Հարսնեաէրը ու բոլոր ուրիշներ՝ ամենքն ալ լուսաւորչական ու պարտականները չալավաճառին, շատ աւելի անոր կը շռայլեն պատիւը, հարուստ մըն է մարդը ու նոյն ատեն խաթրլի դրացի մը, որուն հիմա պարկեշտ ու պատուաւոր բողոքականի անունն ալ գըլխագրով կը գրուի։

Սիմօ աւելի պատիւ մը իր բողոքական դրացիին, այնպէս արդէն կարգադրած կըլլայ որ ղափի թմբուկի ձայն ձիւն չելլայ բնաւ, գինին ալ, էհ, կարելիօրէն չափաւոր ու երբէք գինովութիւն։ Խիստ պատուէր մը այսպէս ճահիլ հարսնեւորներուն ականջին «Հարսնիքը կանցնի, խիկութիւնը կը մնայ, տղա՛ք, ձեզ տեսնամ, քեամի՛լ, քեամի՛լ, քեամիլ։»

Քեամիլ իրաւ որ մինչև օրանին ալ բզէզը, խկապէս բողոքական հարկինքի մը անչշուկ լռութիւնով ու լրջութիւնովը կորսկուի եղածը, որուն աւելի ճիշտ պիտի ըլլայ սգաւորներու հաւաքոյթ մը ըսել։

Պատուասիրութեան մը այս կերպ շռայլանքները, ինչպէս կակնարկէինք, քիչ մըն ալ այն պատճառով որ Շալճին Փչիկէն ունեցած հին առնելիքներուն վրայ նոր մըն ալ աւելցուցեր է անոր. այս անգամ ալ ապառիկ տալով հարսնիքին համար հարկաւորուած գօտիները, վճարի պայմանն ալ դէմինը ինչպէս որ կսպասէր։

Փչիկ ինքնին իր հնամակրելիութեան հետ ինկած երկրագործ մըն է, որ միշտ պատրաստ դրամ չունենար։ Ասանկներուն համար ըսուած է թէ անոնք շատ անգամ ախուրին էշը կը ծախեն, որ տունին հարս մը բերեն, երկոսանի իշուկ մը աւելի անտեսական գտնելով։

Հարսնիքի վերջին իրիկունը, վերջին հացին կը նստին, տարեւորները առանձին սեղանի մը շուրջը, յետոյ կարգ մըն ալ ճահիլ փեսայմանուկները պիտի ունենան։ Վերջինները յաւէտ սրուած

պատուէրներու մը համաձայն, ոտքերու բթամատի վրայ արթուն ու ընդոստ՝ սեղանէն մինչև խոհանոցը կկոցի երթուդարձ մը կընեն։

Մեծերու այս սեղանին վրայ կուց կախողներուն մէջ՝ անգամ մըն ալ ըսէինք թէ՝ դրացի Շալճիէն զատ ոչ ոք կայ ուրիշ, որ ժողովարանը ներկայացնէ։

Միւսները տասնըվինգ քսան հոգի՝ գինիին կարասին տակ քնացող Լուսաւորչական տուներու Իթուրիէներ՝ այն հիներն են, որ ժամուն Ս. Ստեփաննոսի պատմութիւնէն զատ բաներ մըն ալ շատ շատ երկիրը իր վրայ կրող մեծ եղին կեանքէն գիտեն։

Սեղանին վրայ եկած երևցած կերակուրներու կարգին՝ գլուխ գործոցը կ'երևայ վերջապէս, խորվուած գառը գլուխովը մէկտեղ, որուն ցուկամէջը չես գիտեր ի՛նչ վայրագ հեգնութիւն մը խորհրդաւորելու համար փունջ մը թարմ ազատքեզ կը զետեղեն, բայց իրաւ սքանչելի։ Դաշտեցիին թոնիրը եփուած այդ գառը վայելելու համար մէկ սատանքս ունենալ չի բաւեր, մուպարէկը ..., օ՜հ, մուրաղ տուողը, որ վերջը կը բերեն կ'ըսեն, վերջը որ վրան հարիր լիր խմուի վրայ կը բերէ Փշիկ —հարիր ալ երկու հարիր ալ կարձագանգէ ուրիշ մը—։ Շալճին՝ անխօս, ու կ'երևի անօթի քիչ մըն ալ, աչ ձեռքին մատները եռաժանիի մը պէս կը խրէ գառին կուրծքը, ուսկէ վերցուցած պատառները այնպէս կը թաղէ ինչպէս արագիլը գոգոչները կը կլլէ։ Գինին գառին վրայ չի խմողը, երկու անգամ կը մեռնի եղեր։ Մեռնողներ անոնք ալ, որ հարիւր լիրին ախորժակը ունին։

Ու դոյլերը մէկէ աւելի սպասաւորողներու ձեռքին մէջ՝ գը՛լ, գը՛լ, գը՛լ, գը՛լ, բաղերու ձայն մը կը հանեն։ Օ՛խ, անամ, պապա՛մ, ճանրմ...։

Գաւաթը պարպողը գինիին ու տիրոջը պատիւ՝ անպատճառ կ'ունենայ ըսելիք մը։

Այն մէկը խաղողին թուփին տակ կը պառկի, ուրիշ մը գինիին բղղին մէջ սառկող մուկը կուզէ ըլլալ, «գինի, գինի, հէփիմըզըն տէ տինի ու էօմրի, կ'ըսէ տանտէրը, իչտէ ես էսոր համար չի փոխեցի մսուրս որ ամեն օր ըլ էս մուպարէկ մեռնով օծուիմ, ի՛նչ ըսիր, Պարոն Արթին. դուն մինակ ուտելուդ ես դալմիշ եղեր —անուշներ ըլլի, սիրելիս, անուշներ խմողաց, Պարոնը, Արթին իրաւ է որ կնճիթը սեղանին վրայ միշտ՝ ուտելուն կը նայի միայն, բայց ինչ ըսել է։»

Հարանտէրը աչք մը կ'ընէ գինի մատուակողներուն ու անմիջապէս գաւաթ մըն ալ անոր կ'երկնցուի, Պարոն Արթին, աչքդ սիրեմ, կ'ըսէ Փշիկ, գառին հոգին քեզ կ'անիծէ թէ որ...։ Մարդը՝ բայց՝ երբէ՛ն է որ իր տունէն կարաններն անգամ կատր կատր ըրած ու դուրս նետած է։

Գինիի պէս խմելիք մը իրեն ինչպէս առհասարակ բոլոր եկեղե-

ցիի անդամ եղբայրակիցներուն համար, ան օձն է որ մոռած տեղը թոյնէ աւելի մահաբեր բան մը կը տանի։

Շալճի ու գինի, երկու ինչ անհաշտ հակադրութիւններ որ կըրնայիք երևակայել։ Շալճին ժայռ մը, որ քլունկով ալ չի քակուիր, կը մերժէ հրամցուածը, գինի՛, ան սոսկալի բանը, որուն նախաձևն անդամ կասկածելի հապ մըն է իրապէս, խաղողը, ու գինի հիմա, չէ՛, եղբայրնե՛ր, չէ, անկարելին կը խնդրէք։

Փչիկին հետ քովիններն ալ ստիպող կ'ըլլան որ Արթին առնէ գաւաթը, միայն մէկ գաւաթ գոնէ, բայց մարդը միշտ նոյնին կըրկնութիւնովը կը մնայ, անկարելին է իրմէն սպասուածը, եղբայրներ, սիրելիներս...։

Սեղանակիցներ վարկեան մը վար դնելով իրենց գաւաթները աս նազոտ հարսնևորին փնչփնչումներուն վախճանին կ'սպասեն, բոլորին ալ փափաքն է որ բողոքական պարոնը — մենք չըսի՞նք որ եկեղեցիի անդամ մը պարոն պատուանունով կը զատուի հասարակ ժողովրդականէ մը— պղտիկ չի ձգէ զիրենք, հարսնիքի սուիթով Քրիստոս ալ խմեց կ'ըսեն, պարոն, գինին պակսելու առեն, այն ինչ հրաշքն ալ գործեց, դուք Աւետարան կը կարդաք, դուք աւելի աղէկը գիտէք։

Սա տեսակ երդուած սոֆի բողոքականի մը մանաւանդ գինի խմցնելը քիչ մը ամեն լուսաւորչականի համար ալ հետամտած քաջութիւն էր, որ վերջը իրենց մէջ ըսել պարծենալու հպարտութիւնը պիտի մնար։

Բայց, սիրելիներ՛ս, սիրելի եղբայրներս... մարդը՝ նոյն յամառը, անդամ մըն ալ կը գտնէ անոնց պատասխանելու բանաձևը։ Փչիկ ինքն ալ նոյն չափով յամառ մը իր ծրագիրը կը փոխէ, չէ՞ որ արդէն տեղական սովորութիւնն ալ այնպէս կը պահանջէ շատ յարգուած հիւրին համար։

Մատուցումը այս անդամ ուրիշի ձեռքով բուն իսկ տան տիրոջ կնկան կողմէ։ Նոր գինի, նոր հրամցնող մը տա, որուն աղուոր աչքերն ալ արդէն այնքան սև ու պաղպաջուն զոյգ մը գաւաթ կարժեն, «նոր բղող բայի, Պարոն Արթին, խուրպան, ատուկ քեզի համար բայի, խաս գինին բերի որ մեռուն կլմանի։»

Պարոնը ջուր քրտինք մը կը սրբէ ճակտէն, ա՛լ հնար կա՞յ բառ, չունչ փորձելու. գինին աղուոր, տուողն աղուոր, երգն աղուոր, ձեռքը գաւաթին կը տանի վերջապէս, քովինները զեղուն զուարթութիւնով մը կեռան, անուշներ, պարո՛ն, անուշ ըլլի, անուշ ըլ... իշտէ հիմա՛ հարսնիք կլմանի... պարոնը գաւաթը բերնին՝ անոր մէջինը ծծելու ատեն տարինելու կարօտով երազուած սիրականի մը երեսը կը ծծէ, էն վերջին կաթիլն ալ այո՛, ու բերանը սրբելով գողի նայուածք մը կընէ քովիններուն։ Գող մը, գեհենապարտ մեղաւոր մը, վերջը պիտի հասկնաք։ Շալճին գաւաթ մը թոյն էր որ խմեց։

(Մնացեալը Դ. եռամսեայով)

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՎԱՐԿԵԱՆՆԵՐ ՈՒ ՎԱՆԿԵՐ

ԵՐԱԶԷ ՄԸ Կ'ԱՐԹՆՆԱՄ ...

Երազէ մը կ'արթննամ, գէշ երազէ մը անյոյս,
Թեւերս բացած կը շնչեմ մթութիւնը դիւական,
Ու կը նեռուիմ սեղանիս առջեւ նկուն՝ մինչեւ լոյս
Դլուխս ձեռքիս մէջ առած, ըսպասելով առտուան։

Ցաւերուս հետ առանձին, մի՛, առանձին եմ նորէն,
Ի՞նչ է վիշտս, — չեմ գիտեր· բայց գոյութիւն ունի ան,
Կը պտուտքի ամէն տեղ, կը թեւածէ պչրօրէն,
Անգղի մը շեղ, օդային թեւթափումին ճիշտ նման։

Ուրուականի մը պէս ցուրտ, որ հիւանդոտ մէկ պահուդ,
Արհաւիրքով կը պղծէ լռութիւնը խորհուրդին,
Եւ արցունքոտ աչքերդ կը փլշակնէ իր անգութ
Զարազուշակ ըսուերով, անհրապոյր ու մթին։

Այս ցաւերը զիս այսպէս կը հալածեն տիրաբար,
Ո՛րքան ուզեմ հեռանալ իրենց քովէն տխրօրէն.
Այնքա՛ն անոնք քայլերուս կը հետեւին անդադար,
Եւ կը հեգնեն պաշտումը զոր միսացի հեռուէն։

Այս անօգուտ տխրութեան կը յաջորդէ հրմուագին
Անակնկա՛լ խնծիղ մը վարկենական նոր յոյսի,
Կը մխրճուիմ անոր մէջ փնտրելով հեշտանքին
Եղեմական սարտուռը, որ սիրտս մէջ կը հոսի . . . ։

Բանաստեղծի խաբուսիկ այս հոգերը տենդայոյզ,
Փոփոխական ու տարտամ իրենց վազքով զուպարի,
Սրբապղծող միտումով կը հետեւին իղձերու։,
Մեռցընելով զգացող մարդը որ մէջքս կ'ապրի։

Դէպի տուած վայելքը կը ջնջուի դառնօրէն,
Ու աննուաճ հոգիիդ կախարդանքը կ'երկարի
Մինչեւ այս լուռ խուցին մէջ ուր նայուածքներս կը պարեն
Սպասումին մենաւոր ծանծրոյթի կայթը վայրի։

ԼԱՅՈՂՆԵՐԸ

Մեռելոցի առտու մըն է անարեւ,
Սեւեր հագած կին մը սիրուն, գեղանի,
Դեռ նոր գոցուած շիրիմի մը վրայ սեւ,
Երկարօրէն կը հեծկլտայ գողունի։

Գերեզմանին վերեւ ուռին վարսաւոր,
Իր ծանծրոյթը կը կաթկթէ սարսռուն,
Աշնանավար հովեր, կոծեր, ո՜ղբ բոլոր,
Եղերգը կ'ողբան ցնցո՛ղ մահերուն։

Թաղծութիւն մը կը սաւառնի ֆիրաքուր,
Ու կինն է որ միշտ զլխահակ կը սրգայ,
Իր նայուածքը մխած հողին մէջ անկայ,

Եւ անձրեւոտ օրուան ցաւով ֆիրամէջ,
Ուռին կուլայ, գլուխը կախ, կնոջ հետ,
Դեռ նոր գոցուած գերեզմանին վրայ լուռ։

ԿԱՐՕՏ

Ցո՛ւրտ է չորս դիս, ցո՛ւրտ ամէն դի,
Ո՛չ իսկ լոյս մը վառած եմ հոս.
Խաւա՛ռն է որ կը փաթթուի
Մարմնիս՝ մութովն իր թանձրահոս։

Աչքերս ամուկ աշունին պէս
Արցունք կուլան կաթիլ կաթիլ,
Ինծմէ ո՛րքան, ա՜հ, հեռուն ես,
Ու չեմ կրնար ցուշքին ժպտիլ։

Զանոնք պահ մը գոցել կ'ուզեմ,
Քե՛զ տեսնելու համար նորէն,
Թեւերդ բացած ու զեղադէմ,
Ինծի կուգաս հեռուներէն։

Շունչդդ կարծես կը խմեմ, կա՛թ,
Երանութեան կաթը անուշ,
Ու իրանիդ խոնջ, խանդակաթ,
Ցուզումները կըզգամ անյուշ։

Ցնորք, երազ, յո՛յս մոլորուն,
Այս ամէնքն ալ պատրանքներ են,—
Կ'ուզեմ անոր նայուածքներուն
Շողքը ծրծել անյագօրէն։

Պատուհանիս առջեւ մութին,
Կ'երթամ յանկարծ, աղուոր ինձիս,
Նայուածքս կ'ուղղեմ Լուսընթագին՝
Զոր կը դիտես այս վարկեանիս։

Լեռներու Սրբութիւնը

Ամէն անգամ որ բարձր լեռան մը ստորոտը կանգ առած եմ, հոգեկան վերացումի մը տպաւորութեան տակ գտնուած եմ ու մրաքովս չրջան մ'ըրած՝ մինչև այն լեռները, որոնք ա՛յնքան նշանակալի դեր մը կատարած են մարդկային պատմութեան ու ազգերու կեանքին մէջ։ Եւ արդարև հողերու, ժայռերու, քարերու ահագին զանգուած մը, երբ ցից կ'բարձրանայ, անոր ստորոտը կաս մօտը, դուն կանգնած աչքերդ վերացնես պահ մը դէպի անոր կատարները, կ'զգաս թէ անոնք անհունութեան խորհրդանշանն է որ կը պատկերացնեն նիւթականացած ձևի մը տակ, իսկ դուն սահմանաւոր էակի մը գաճաճութիւնն է որ կը ցուցադրես, բաղդատութիւն մըն է աղբիւրի մը հեղիկ վաղքին ու գետի մը ահեղ գնացքին, լճակի մը միապաղաղ հանդարտութեան և անսահման փոթորկայոյզ ովկիանոսի մը ամէն ալիքներուն։

Եւ, ստուգիւ, ո՞վ արդեօք դէպի երկինք բարձրացած լեռան մը վեհաշուք կեցուածքէն չներշնչուիր բնաւ, որուն տարածքար կատարները կորսուած ըլլան կապոյտի ոլորտներուն մէջ։ Հոն արևն իր ոսկի ճառագայթները ամենէն կանուխ կ'ցանէ, արշալոյսին ու վերջալոյսին վառ ցոլքերը ակնախտիղ կ'ցոլան ա՛յնքան չքեղօրէն։ Իսկ աշնան վերջերն ու ձմեռը, երբ տակաւին դաշտերը մերկ են ու միայն կ'հեծեն անձրևի հեղեղներուն տակ, լեռներու գագաթները ձիւնեղէն սաւանի մը տակ ծածկուած՝ հիսղդեցիկ կ'չողան արևու մարմրուն ճառագայթներուն տակ։

Ո՞վ չհիանար այդ տեսակ լեռներու վրայ, ո՞վ չզգար անոնց փառաւոր մեծութիւնը, ո՞վ չտեսներ անոնց սիսան չքեղութիւնը ու մանաւանդ թէ անոնց խորհրդաւոր վեհութիւնը, որ ա՛յնքան խոր կ'ազդէ հոգիներու վրայ թէ՛ ցորեկ ատեն և թէ գիշերը, երբ արևու ոսկեձամուկ պատմուճանն հագած ըլլան անոնք և կամ երբ գիշերուան սև սուգի քողը ձգուած ըլլայ իրենց մաքուր գլխուն։

Երբ առիթը ունեցած եմ, բարձրացումներ կատարելու դէպի ցից կատարները լեռներու, վերելքը որքան որ դժուար եղած է, և սակայն սուրբ ու անբիծ հոգիի մը ներշնչումն զգացած եմ էութեանս խորը, հո՛ն կատարին վրայ, ուր ջինջ ու յստակ մթնոլորտի մը շունչը կը

զգաս, ուր հոգեղէն էակներու բնակութիւն մը գտնել կը կարծես, ուր անտեսանելի ոգիներու սաւառնումը զգացած եմ և ո՛ւր վերջապէս Անծանօթ զօրութեան մը անտեսանելի ներկայութեանը տպաւորութիւնը ունեցած եմ։

Մարդկութիւնը ինչե՞ր չպարտիր լեռներուն, կրօնքներն ինչ ներշնչումներ չեն ունեցած անոնցմէ նիւթականացած կրօնքներէն սկսեալ մինչև յայտնեալ կրօնքները, անոնք թէ իսկ խօսած ըլլան միակ Աստուծոյ մը մասին։

Ո՛ր երկիրն որ ճամբորդելու ըլլաս հոն լեռ մը՝ մը կը ցցուի քու առջև, որ ապրուած կեանք մը ունեցած է, հրաշալիքներով լեցուն պատմութիւն մը կը ցուցադրէ քեզի, իրողութիւններով խօսուն հանգամանքով մը՝ որ կ'ներկայանայ, հոն ամէն կատար բան մը ունի քեզի պատմելիք, ամէն հող՝ ըսելիք մ'ունի, ամէն ժայռ գաղտնիք մը ունի ծածկած, ամէն ձոր արձագանգ մը ունի, որ դարերու երկար հոլովումին մէջէն կ'խօսի սրտիդ ու հոգիիդ, հոն զգացումներդ թունդ կ'ելլեն պահ մը, պատկառանքն է որ կը հագնիս, հո՛ն աշխարհ՝ ժիսրէն հեռու, անծանօթին ծոցին մէջ կ'կարծես ինքզինքդ ու երկրպագութեան պէտքը տեղ մը կ'բռնէ կուրծքիդ տակ, անզգալի կերպով կ'խոնարհիս ու կ'երկրպագես, առանց խորհելու թէ որո՛ւ և ինչո՛ւ համար։ Սրբութեան մը բնավայրին մէջ կ'գտնուիս, ուր հոգեկան սաւառնումները ա՛յնքան խորունկ կ'ըլլան, ուր վերացումները հրեղէն թեւեր ունենալ կ'թուին, ուր դուն աշխարհէ բոլորովին զատուած միայնակեացի մը կեանքն է՝ որ կ'ապրիս մարդկութենէն հեռու։

Երբ, ամպածածկար կատարի մը վրայ է՝ որ կ'գտնուիս, միաքդ դարերու շղթայացումին մէջէն վերացուր անցնող ժողովուրդներու ու մեռած մարդկութեան իւրաքանչիւր հատուածի մէջ։ Թէ իսկ բլուրի մը կողին վրայ գտնուած ըլլաս, զուգորդութեան օրէնքը մի առ մի քու տեսութեանդ առջև պիտի բերէ բոլոր այն խոշոր լեռները, որոնք դեր մը խաղացած են իրենց տպաւորիչ ազդեցութեամբը կրօնքներու կազմութեան մէջ, որոնց սորոտը կամ կատարը ծնած են անոնք, ուր կրօնքներու հիմնադիրները անծանօթ ձայներ լսել երևակայած են ու մաքուր հոգիներու հետ հաղորդակցութիւն ունենալ կարծած են։

Արարատ, իր երկը սեպ ժայռուտ կատարներով, նուազ դեր մը չէ խաղացած Սեմական ժողովուրդներու կեանքին մէջ, ուր առասպելային Նոյի մը կայքը երևակայած են նոյ՛նքան և առասպելային ջրհեղեղ մը ազատուած։ Ու ինչ ներշնչումներու աղբիւր չէ ստեղծած ան, ինչ հոգիներ չէ վերացուցած, որուն խելակորոյս բարձրութիւնը անմատոյց կարծուեցաւ երկար դարեր շարունակ, և որուն շուրջը, մարդկային երևակայութիւնը սատանայներու տանջել մը հիւսեց դարերու ընթացքին մէջ։

Եբրայական պատմութեան մէջ, Քորէբն ու Սինա, ինչ անարկու կ'երևան մեզի, ուր օրէնքի մը տուչութեան երաշը կ'իրականանայ և ուր փայլակն ու չանթը անչէջ կ'լուսաւորեն և որոտումը՝ անծանօթ զօրութեան մը պատգամները կը գոռայ. Սինայի վրայ Մովսէս տեսանող մըն է. Աստուծոյ մարդն է ամենէն աւելի, Եհովայի մը պատգամաբերը, որուն չրթունքներէն որոտումն է որ կ'գոռայ, աչքերէն փայլակն ու չանթն է որ կ'փայլատակեն ս'ինքան ահեղ ու ահագնատեսիլ։ Ոչ ոք Մովսէսին աւելի մեծ է եղած լեռներու վրայ։

Շանթն ու փայլակը, որոտումն ու բոցը կ'դղրդեն Սինայի կատարները, ու անոր ստորոտը օրէնք մը կ'ըլլան աստուածպետական. մովսիսականութիւնը կ'ծնի անոնցմէ, յայտնութիւնը տեղի կունենայ Եհովայի ահարկու և վրէժխնդիր կամքին, պատգամը՝ անոր վրիժառու զօրութեան. Քորէբ և Սինա իրենց դերը կատարած էին Հրեայ ժողովուրդին և հետևաբար քրիստոնեայ մարդկութեան համար։

Յունական աշխարհը իր Ողիմպեան կատարներով կ'պարծի մինչև այսօր, որոնց վեհաշուք կեցուածքէն ոչ նուազ ազդուած է յունական միտքը, ուր դիցաբանութեան այլազան աստուածները իրենց բնակութիւնը հաստատած էին։ Ողիմպոս՝ աստուածներու այդ բնակավայրը՝ ամենատաք մնունդը հայթայթած է հելլենական բանաստեղծութեան, ան միակ ներշնչարանը եղած է Իլիականին, ուր յունական կոյս հանճարը իր մեծութեան զենիթը կ'տեսնենք։ Հո՛ն է ուր վսեմն ու չքեղը, մեծութիւնն ու փառքը իրարու ազուցուած ընդելուզուած են ծիծաղկոտ երկինքի մը ժպտուն կապոյտին տակ։ Առանց Ողիմպեան կատարներուն յունական բեղուն միտքը գուցէ այնքան երկնասլաց սաւառնումներ չունենար ու հանճարը թերևս իր մեծութեան գագաթնակէտը չհասնէր բնաւ։ Գրականութիւնն ու արուեստը, իմաստասիրութիւնն ու կրօնքը հաւասարապէս ծծած են իրենց հիւթը անոնցմէ, և անոնցմէ ծորած է իրենց գոյութիւնը երաշխաւորող զօրութիւնը։ Իբրև սրբութեան վայր աստուածներու՝ թէ իսկ ծովերու, լիճերու, գետերու, դաշտերու, փոթորիկներու և ամպրոպներու աստուածներ եղած ըլլային, իրենց բնակութեան կայքը հոն հաստատած էին, հոն անմահ մուսաները յաւիտենական թրթռուն քնարով կածէին անհունին փառքը երգող ալէլուն, ու մարդկային միտքն ու հոգին ամենէն աւելի իրենց թևերը կ'առնէին անչափելի անհունութեանց ծոցը։ Ցոյն բանաստեղծն ու իմաստասէրը, քնարերգակն ու արուեստագէտը հոգեկան ներշնչումի մը տարաւորութեան տակ կ'անէանար, կ'վերանար դէպ ի հան հարցուկի մը պէս մինչև աստուածներու ոսկեղօծ աթոռները, իրենք ալ իրենց կարգին կ'աստուածանային։

Ո՞վ չյիշեր Կապիտոլիոնը, հռովմէական մայրաքաղաքին աստուածներու այդ կեդրոնը. բլուր մը չէ՞ր նա, և անկէ չպասե՞ց հռովմէացին իր գոյութիւնը երաշխաւորող օգնութիւնը։

Կովկասեան սարերը, իրենց ասպնջականութիւնը չեն շնորհած Պրոմէթէոսի, որ առաջին անգամ քաղաքակրթութեան հիմերը դրաւ, մարդուն հայթայթելով երկինքէն գողցուած հուրը։ Կովկասեան լեռները, հին ատեն կոչուեցան լեզուներու լեռներ, ուր բազմաթիւ ժողովուրդներ ծնան ու մեռան, որոնց անխօսուն և սակայն յաւիտենական վկաներ են սոնոնք։ Թէ իսկ այս պարագան չըլլար, մենք պիտի գոհանայինք Պրոմէթէսի զրոյցով, որ օժտած է յունական հիանալի դիցաբանութիւնը։

Մարքի թռիչք մը բաւական է երկվարկեանի մէջ փոխադրուելու համար մինչև Հնդկաստան, Հիմալայի ստորոտը, որուն կատարները կ'բարձրանան մինչև եօթն ութ հազար մէթր, ուր եղած է հաւանականաբար մարդկութեան օրրանը, և որոնց խորունկ ազդեցութեան հետքը կ'տեսնուի հնդիկ ժողովուրդին մտքին վրայ։ Հիացում մը, սքանչացում մը միայն պիտի ունենանք անոնց մասին, որ խորապէս ազդած ու ներշնչած են Պուտտան ու իր հայրենակիցները, որոնցմէ քաղած է հնդկական միտքը իր վէմաներուն սնունդը, որոնք ամպածրար սարերուն փառաբանութեան բաժին մը հանած են ու ձիւնակատարներուն չքեղութեան թարգման եղած են. ո՛ւր, մարդկային որ և է անհատ, հերի՞ք է որ գիտակցութիւնը ունենայ կեանքին ու գաղափար մը չինած ըլլայ իր մտքին մէջ, հո՛ն, այո՛, ան պէտքը պիտի զգայ խոնարհելու դէպի երկինքներու խորը բարձրացող հսկայ կատարներուն առջև, որոնք այնքան վեհօրէն կ'պատմեն աստուածութեան մը բարձրութիւնը, մեծվայելչութիւնը և խորազդեցիկ պատկառանքը։ Անոնք մարդկային հոգին նոր իմաստով մը կ'լեցնեն, ու միտքը կ'սևեռի, կ'բարձրանայ մինչև յնորքներու մէջ հոգեկան դինովութեան մը զգլխիչ ապաւորութեան տակ։ Այդ կատարները անհունին գաղափարն է որ կ'արթնցնեն մարդուն մտքին մէջ, նոր յոյզերով կ'լեցնեն զինքը, ուր ան ինքնաբերաբար իսէապաշտ կը դառնայ, հայեցողութիւնը կեանքին բաժինը կ'դառնայ, խորհրդածութիւնը ու երազը անոր կեանքին միակ բայց վսեմ նպատակը կ'ըլլայ։

Հիմալայի սարերը հրաշալի գեղեցկութեամբ օժտած են Հնկաստանը, հեղեղները, գահավէժ անդունդները, անմատոյց բարձրութիւնները, լերկ ժայռերը, անսահման ու բնական սիրունութեան մը աստղներ կ'հայթայթեն և որոնց հանդէպ մարդ խորունկ հիացումի մը ներգործութեան տակ կ'գտնուի։ Ոչ մէկ լեռ այնքան ներշնչում տուած է որքան Հիմալայան իր ճառագայթափայլ կատարներով, որոնց ստորոտը միլիոնաւոր մարդկային անհատներ իրենց պաշտամունքի բաժինը հանած են դէպի ան որ մեծագոյնն է լեռներուն, որ վեհագոյնն է բոլոր բարձրութիւններուն, և որուն առջև գանգամ մը ն է գուցէ Մոն Պլան, հոգ չէ թէ քաղաքակիրթ Եւրոպա անով պարծենալու սնապարծութիւնը ունենայ։

Ու քրիստոնէութիւնը չնուիրականացո՞ւց Թափորը կամ Հերմոնը,

ուր այլակերպութեան չքեղ իրողութիւնը տեղի կ'ունենայ՝ ինչպէս կ'պատմեն աւետարանները, իրողութիւն մը, որ կրնանք ըսել թէ Յիսուսի կեանքին էն վեղեցիկ հանգրուանն է, ուր պահ մը կանգ կ'առնէ Նա, դէպի ետ կը նայի չափելու համար այն ընթացքը զոր կատարած էր ինք, ու դիտելու համար ա՛յն կեանքը զոր պիտի ապրէր, իր ետևը գուցէ անգիտակցութեան կեանքի մը սահիլը տեսաւ ու անորոշ հորիզոնի մը վրայ տեսաւ պարտականութեան մը, զոհողութեան մը կեանքը, կեա՛նք մը որ գովելի վերջաւորութիւն մը չպիտի ունենար դժբաղդաբար, կեա՛նք մը, որ դէպի լեռները մարդկութեան ունեցած պաշտումէն ու յարգանքէն բաժին մըն ալ Գողգոթայի մը պիտի հանէր։

Քրիստոնէութեան համար Գողգոթա վերջինը չեղաւ. քրիստոնեայ ամէն ժողովուրդ իր բնավայրին մէջ անպատճառ լեռնէ մը եկած մխիթարութեան մը պէտքը զգաց, ու յարգանքը, երկրպագութիւնը իրենց բաժինը բերին անոնց։ Վանքերը, ճգնարանները իրենց հիմերը լեռներու կատարներուն վրայ դրին, հեռո՛ւ մարդկային ընկերութեան անվերջանալի ազմուկէն, հեռու կեանքի կռիւէն, ուր կարծուեցաւ թէ աստուածութիւնը կը բնակի, և որ մտիկ կ'ընէ վիրաւոր սրտերէ բղխող աղաչանքներու և սուգերու բեռան տակ հեծող հոգիներու մայթանքները, զորս կ'ընեն մարդկային սիրտ ու հոգիներ, իբրև պահանջք մը իրենց ներքին այն ըղձանքներուն որ միշտ կ'ծնին, մերթ հանդարտ, մերթ փոթորկայոյզ։

Թէ իսկ դարերն անցնին, լեռները կործանին, դարձեալ մարդկութիւնը պէտքը պիտի զգայ բարձունքներու, կարկառներու, բլուրներու, եթէ ապրելու ըլլայ ինք՝ ու այդ պէտքը գոհացնելու համար գտնէ լեռներու պատկառոտ շքեղութիւնը ու փառքը խորհրդանշող բուրգեր պիտի կանգնէ Եգիպտոսի աւազներուն վրայ ու առկախեալ պարտէզներ իբրև հակայ լեռներու մանրանկարը պիտի պատրաստէ Բաբելոնի աւազուտներուն վրայ։

Լեռներն ուր որ ալ գտնուին միշտ բանաստեղծութեան պատմուճանը պիտի հագնին, վսեմին շքեղանքովը պիտի ներկայանան, սրբութեան փառքովը պիտի ցուցադրեն իրենց ճակատը օդերուն, փոթորիկներուն, մրրիկներուն, շանթերուն և արևու ոսկի ճառագայթներուն դէմ յանդիման։ Իսկ մարդկութիւնը՝ իր ներշնչումները պիտի ընդունի անոնցմէ հիւսելու համար իր իլիականը, նա չպիտի դադրի Լիբանանի մը փառքը երգելէ, ու Վարագի մը շուրջը կրօնական բանաստեղծութեան մը հոգեցունց քնարը պիտի հնչեցնէ ու դարձեալ լեռները պիտի մնան միշտ անհունին զօրութեան խորհրդանշանը, որ միշտ պիտի արթնցնեն մարդուն հոգեկան աշխարհին մէջ վսեմին պատկառանքը ու անկեղծ սրբութեան երկրպագութիւնը։

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻՆ ՎՐԱՅ

Զգիտեմ թէ հետզհետէ մեր գրական կրկէսին մէջ երևցող նոր գրողները գոնէ անգամ մը կարդացած և սորվա՞ծ են Մխիթարեան հայր և տաղանդաւոր լեզուաբան Գաբրիէլ Վրդպ. Մէնէվիշեանի Գրեղու Արուեստը գիրքը զոր ատենին բարձիս գիրքը ըրած եմ։ Օհ, այս մասին կ'տարակուսիմ լիովին, քանի որ նոյն կրկէսին մէջ երևցողներէն շատեր մեր ուշադրութեան արժանի եղած են միայն իրենց գրամարտիկ հակակրելի խաղերով։

Ուրեմն իրապէս այսքան գժուարին Արուե՞ստ մըն է Գրականութիւնը, բոլոր միւս Արուեստներուն պէս որ չտուաւ մեզ, գոնէ սա վերջին մէկ երկու տարիներուն մէջ, իր անունին արժանի ու պատուաբեր մշակներ։ Կընդունիմ թէ այո՛ և դայս ապացուցանելու համար փորձուեցայ զանազան հատորներու յառաջաբաններէն և քննադատական ուսումնասիրութիւններէն քաղել հետևեալ վկայութիւնները։

Իբոլիթ Թէն, իր «Հեղինակ Արուեստին փիլիսոփայութիւնը» քառահատոր հեղինակութեան մէջ կ'գրէ. «Տասնևհինգ տարիներ պէտք են անոր որ կուգէ գրել սորվիլ, ոչ թէ հանճարով գրել, քանի որ աշխատելով հանճար չունենար մարդ, այլ գրել յատակօրէն, կապակցօրէն, ինքնագիտակցութեամբ և ճշտութեամբ, որովհետև այդ տարիներուն շրջանին մէջ պէտք ունի ամէն ինչ պրպտելու, իւրացնելու, տասնէն տասներկու հազար բառեր համբարելու, անոնց աղբիւրները, ստուգաբանութիւնը ամփոփելու և յետոյ տասնյամով վերակազմելու ինքնատիպ և նոր հիման մը վրայ իր միտքը և բոլոր գաղափարները»։

Երբ Ֆրանսայի պատմարան իմաստասէրը տասնևհինգ տարի կը պահանջէ բոլոր այս գիտելիքները հաւաքելու համար, Պալզաք կը նկատէ թէ այդքանն ալ չի բաւեր։

— Ես քսան տարի է որ գրիչ կ'չարժեմ, կ'գրէ, սակայն կ'զգամ թէ ուրիշ շատերու պէս կարող չեմ եղած տակաւին ուղածիս պէս գործածել լեզուս։»

Եւ Պալզաք չէր ստեր, քանի որ գիտենք թէ երբէք գոհ մնացած չէ իր հեղինակութիւններէն։ Կ'պատմեն թէ իր ձեռագիրները տպագրիչին յանձնուելէն ետքը այնքան կ'չարչրկուէին սրբագրութիւններով, յաւելումներով և յապաւումներով որ յաճախ վերջին փորձէն յետոյ նախապէս գրուածը բոլորովին փոխուած վիճակ մը կ'ստանար։

Այս պարագան կրնայ ապացուցանել թէ ո՛րքան սխալ է կարծիքը կարգ մը գրողներուն որոնք կ'յուսան առանց ճիգի և աշխատութեան մէկ օրէն միւսը փառքի ափրանալ։ Պիւֆոնի է՛ն մեծ խօսքը հետևեալը եղած է.— «Հանճարը համբերութիւն է»։ Այս խօսքին վրայ է որ Պալզաք կ'շարունակէ հաչակել թէ «Համբերութիւնը մարդուն մէջ այն է իրօք ինչ որ եղած է յղացումը բնութեան մէջ»։ «Դաղափարներ եւ Զգայնութիւններ» (Idées et Sensations) հատորին մէջ Կոնքուռ Եղբայրները կ'գրեն.— «Կարգ մը գրողներ կապացուցանեն թէ աշխատելու կամքը կրնայ տաղանդի մը ծնունդ տալ և թէ համբերութիւնը, փոխ առնել հանճարէն»։

Քսավիէ որ Մէսթր աւելի բացորոշապէս սահմանած է յաջողութեան կերպը.— «Սպասել գիտնալ, միակ մեծ գաղտնիքն է յաջողութեան»։ Իսկ, աւելի մօտերս, Էմիլ Զօլա, իր «Փորձառական Վէպը» (Le Roman Expérimental)ին մէջ գրած է.— «Աշխատիլ, անոր մէջն է ամէն բան. գրող մը միմիայն ինքնիր վրայ հաչուելու է և եթէ տաղանդ ունի, համբաւի բոլոր դուռները պիտի բացուին իր առջև։» Ցետոյ, ուրիշ տեղ մը.— «Ակնակի մը համար, եթէ դէշ բան մը կայ այն ալ շուտով յաջողելու և փառքի հասնելու մտոսի փափաքն է։ Պէտք է գիտնալ թէ ամէն հաստատուն և արժանաւոր համբաւի մէջ, քսան տարուան ուքնութեան և ջանքերու արդիւնքը կայ։» Օր մը, Նեւտոնի հարցուցած էին թէ ինչպէ՞ս կրցած էր ընել իր գիւտերը, — «միշտ անոնց վրայ խորհելով» պատասխանած է վայրկենաբար։

Արդէն գիտցուած և ճշդուած իրողութիւն մըն է թէ ազէկ գրելու արուեստը չկայանար Շարսալի «Քերականութիւն Քերականութեանց»ը (La Grammaire des Grammaires) քաջ կերպով ուսած ըլլալուն, կամ որոշ բառերու և բացատրութեանց երկար շարք մը սահմանելուն մէջ։ Ինչ որ պէտք է առաւելապէս գրողի մը համար, այն հսկայ պաշարն է իմաստալից և ճշգրիտ բառերու որոնցմով պիտի կարենար ի հարկին և անմիջապէս բացատրել իր միտքը, և իր զգացումներուն ու տպաւորութիւններուն տալ պէտք եղած նրբերանգութիւնները։ Առանց այս լեզուական ճոխ պաշարին, Սէն-Սիմոնի «Ցուշագիրերը» չպիտի նկատուէին իբր հանճարային հեղինակութիւն մը։ Այն գրագէտը որ կարող կ'ըլլայ իր լեզուն ճարտարօրէն և գիտակցապէս գործածել, կ'ապացուցանէ թէ տիրացած է անոր բոլոր գաղտնիքներուն և այն ատեն Արուեստը կ'յաղթանակէ անոր գրչին տակ, նմանելով հանքի մը որուն հարստութիւնները յաւաչ եկած կ'ըլլան մեծ և երկարատև ջանքերու կերթ մարդանքէ մը։ Շատեր կ'տարակուսին յաճախ մտաւորական այն յոգնութեանց մասին որոնք կ'արտայայտուին տաղանդաւոր և ուժգին հեղինակի մը իւրաքանչիւր տողին, իւրաքանչիւր բառին մէջ, չկրնալով գաղտիար կազմել այն համբերատար պատրաստութեան, վատնուած աշխատութեան և մա-

նաւանդ ամենօրեայ տքնութեանց վրայ որոնց չնորհիւը միայն գրողը հասած կ'ըլլայ իր կատարելութեան։ Միտքը չարունակական և յաճախ տաժանելի մշակումի մը առարկան պէտք է ըլլայ գրական կամ գեղարուեստական շքեղ արտադրութեան մը փառքը տալու համար հեղինակին։

* * *

— «Իմաստը ճիշտ իր բառերով արտաբերելու մտահոգութիւնը Ֆրանսական Գրականութեան նկարագիրներէն մին պիտի նկատուի յարաժամ» ըսած է Զոլա։ Արդարև, կարգ մը գրողներ բառին և բային այս հոգը շատ հեռուները տարած են, ինչպէս կան ուրիշներ ալ և աւելի մեծ թուով որոնք բացարձակապէս զանց ըրած են զայն։ Այս վերջիններուն մէջ կարելի է յիշել Սթէնտալը որ նախադասութեանց ձևին հաւիւ թէ կարևորութիւն կուտար։ Բրօսքէր Մէրիմէ, իր «Նօթեր եւ Յուշեր» (Notes et Souvenirs) հատորին մէջ, հետևեալ վկայութիւնը կընէր որ թանկագին է. — «Սթէնտալի գլուխոց մէջ տեսնուած կարգ մը լեզուական անհոգութիւնները չեն կրնար հերքել երբէք անոնց չարաչար կերպով աշխատուած ըլլալուն պարագան։ Այդ գրուածքները յաջորդաբար սրբագրուած և կրկին ընդօրինակուած են տպագրութեան յանձնուելէ առաջ, բայց այս սրբագրութիւնները հաւիւ թէ փոխած են իր ոճը։ Գրեթէ միշտ արագ կը գրէր, այլափոխելով իր մտածումը և շատ նուազ կարևորութիւն տալով ձևին և կազմութեան։ Մինչև անգամ անարգանք մը ունէր ոճին և կ'պնդէր թէ հեղինակ մը կատարելութեան հասած կըլլայ երբ կարող է իր գաղափարները ցուցադրել յաջողապէս, առանց նախադասութեանց կարևորութիւն տալու։

Վերջին դարուն անուանի գրագէտներէն մեծ աշխատաւորները եղած են Մոնթէսքիէօ և Ժ. Ժ. Ռուսօ։ Առաջինը իր «Օրէնքներու Բնոյթը» (L'esprit des lois) գիրքին առթիւ կ'գրէ «Էմիլ»ի հեղինակին. — «Գիրքս մէկ քանի ժամուան մէջ պիտի կարդաք լմնցնէք, սակայն անիկա այնքան ուժաթափ ըրաւ գիս որ մազերս ճերմկցան։» Իսկ Ռուսօ, իր «Խոստովանութիւններ» (Les confessions) հատորին մէջ տարբեր կերպով կարտայայտուի իր մտածելու և գրելու կերպին նկատմամբ։ — «Երկու անկցելի ուժեր կան մէջս, կըսէ, որոնք սակայն կ'միանան իրարու, առանց գիտնալու թէ ինչպէս։ Մէկ կողմէն խանդավառ մարդու խառնուածքս, բուռն և անզուսպ յոյզերս և միւս կողմէ գաղափարներս, մտածումներս որոնք դժուարաւ կ'ծնին, կ'չփոթուին և որոնք չեն ճշդուիր առանց ջանքի և յոգնութեան։ Գաղափարներս մանաւանդ գլխուս մէջ անհաւատալի դժուարութեամբ մը կ'յայտնորոշուին, կ'պատկին առանց արդիւնքի, մինչև որ յուզումներ, սրտի տրոփումներ տան ինծի և քալող այս տակնուվրայութեան մէջ, ոչինչ չեմ տեսներ յստակ, ոչինչ չեմ կրնար գրել և պէտք կըլլայ սպասել, սպասել երկարօրէն։ Ցան-

կարծ, այս չարժու�մը կ'հանդարտի, մթութեան քառսը կ'քայքայի և ամէն ինչ կուգայ իր տեղը գրաւել մեղմութեամբ, տեսակաս և իսանաչփոթ խոկմունքներէ ետքը։»

Եթէ քիչ մը ալ թղթատենք Ռուսսոի գիրքը, պիտի կարդանք թէ մեծանուն արձակագիրը շատ անգամներ իր ձեռագիրները սրբագրելով, սրբագրելով անճանաչելի վիճակի մը վերածած է։ Կը խոստովանի թէ գրիչը ձեռքը, սպիտակ թուղթին վրայ, սպասած է ժամերով չկրնալով տող մը իսկ արտադրել։ Միայն ամայի ժայռերու վրայ կամ խորհրդաւոր անտառներու մէջ պտտկած միջոցին կամ գիշերը անկողնոյն մէջ կրցած է գլխուն մէջ համբարել իր երկրորդ օրուան գրելիքը յոգնութեան ընդարմացումէ մը ետքը արթնանալուն մոռնալու համար զանոնք։ Եթէ նկատողութեան առնուի թէ վեց տող ոտանաւոր չէ կրցած գոյ ընել Ռուսսո, փայլուն յիշողութիւն մը չունենալուն, պիտի համոզուինք իսկոյն թէ իսկապէս տաղանդ մը եղած է իր կեանքը գրականութեան մէջ։

19դ. դարուն վերջերն ալ հաղուագիւտ չեղան չափազանց աշխատասէր հեղինակներ։ Առանց մէջ մասնաւորապէս նկատառութեան արժանի Ֆլօպէռը կայ, որ կ'մնայ իբր է՛ն կարկառուն դէմքը։ Պալզաք որ անկէ առաջ իրապաշտութեան հիմը ջանաց դնել, նուազ չէր աշխատեր Ֆլօպէռէն և երբ կ'նստէր իր սեղանի առաջը, չէր կրնար հեռանալ անկէ մինչև որ գործը չաւարտէր. ոչ ոք կրնդունէր այդ պահերուն և առանց չափազանցութեան քսան քսանչորս ժամեր անընդհատ կ'տքնէր կ'ճգնէր, մէկ կողմէն սուրճի լեցուն գաւաթներ պարպելով և այն ատեն կ'հանդարտէր կ'կարդար իր քովը հաւաքուած նամակներու դէզը երբ կ'զգար թէ ազատած է իր գրական գեհենէն։

Էմիլ Զոլա, նոյնքան դժուարատար յոգնութենէ մը ետքը կարող կ'ըլլար աւարտել իր ծրագրած աշխատութիւնը։ Ցամաքօրէն կ'փարէր գործին, պաշարուած երկար և համբերատար փնտռտուքներէ վերջ հաւաքուած թուղթերով,— «Երբէք չեմ կրցած գրելիքիս ո՛չ ծրագիրը գտնալ, ո՛չ ընդլայնումը, ո՛չ ոճերը ո՛չ ալ բառերը։ Ինքզինքս մեռցնելու չափ կ'ըլլամ աշխատած միջոցիս և կ'կարծեմ միշտ ուզած, փափաքած գործս աւարտած չըլլալ և միշտ դժգոհ եմ»։

Բոլոր այս մէջբերումները կ'ապացուցանեն թէ գրական մարդիկ, մեծ մասամբ, չարաչար աշխատութենէ և յոգնութենէ ետքն է որ կարող եղած են ուզուած հեղինակութիւնը ցոյց տալ։ Զեր և ոճի կատարելութիւնը պաշտողներ նուազ չեն յոգնած և աշխատած, ինչպէս Պալզէռ, Ժիւլ Ժանէն և Կոնգուռ Եղբայրները։

***

Կոնգուռները մասնաւորապէս գրելու արուեստին առաջնորդներն են։ Այն նամակը զոր Էմոն իր Ժիւլ եղբօր մահուընէն յետոյ ուղղած է Ֆլօպէռի, «Գրական պատմութեան է՛ն սրտայոյզ էջերէն

մէկը» նկատուած է իրապաշտ վարպետին կողմէ որ երկար ատեն անտիպ պահած էր զայն իր քով, —«Իմ կարծիքով, կ'ըսէ հոն Էմոն տը Կոնքուռ, եղբօրս մահը առաջ եկած է իր չարաչար կերպով աշխատելէն։ Գրուածքին ձևը, նախադասութեանց քանդակումը և ոճի նրբերանգութիւնը կատարելութեան գագաթը հասցնելու տենչն ունէր։ Կ'յիշեմ տակաւին գայն, գլուխը հակած մէկնեղ գրուած և պատրաստուած էջերուն վրայ, աչքէ անցնելով զանոնք մէկիկ մէկիկ, ամբողջ գիշերներ լուսցնելով, գրեթէ իրեն բարկութիւն տուող յամառութեամբ մը, հոս տող մը փոխելով, հոն նմանաձայն բառ մը աւելցնելով, տեղ մը նախադասութիւն մը ճոխացնելով և իր ուղեղը չարչրկելով չարունակաբար հասնելու համար այն դժուարին անթերութեան զոր անկարելի է յաճախ ստանալ։ Այս սաստիկ աշխատանքէն վերջ, Ժիլ ինքզինքը բազկաթոռի մը վրայ կ'նետէր, պարտասած, լռիկ և ջղագրգռուած, ծխելով անդադար, իբր թէ մուխին ոլորտներուն մէջ երազանք մը փնտռելու փափաքով։ Մխասին աշխատած միջոցնուս ալ արդէն, կ'ստիպէր զիս որ փակուած մնանք օրերով սենեակին մէջ, զգացնելով ինծի թէ արժող գործ մը արտադրելու համար ուրիշ կերպով կարելի չէր ընել և համոզուած ըլլալով մանաւանդ թէ չէր բաւեր էջեր լեցնել վէպ մը գրելու համար, այլ պէտք էր լռիկ և խորհրդաւոր մտային հաղորդակցութիւններ ստեղծել յղացուելիք դէմքերուն և անոնց հոգեկան գաղտնիքներուն հետ»։

Ֆլօպէռ, ինքն ալ, ձևի և ոճի մոլութիւնը մինչև իր ծայրագոյն սահմաններուն տարաւ։ «Կէս օրին կ'արթննամ և մինչև կէս գիշերէն երեք ժամ վերջ անկողին կ'մտնամ։ Ասանկով, հազիւ թէ կ'նշմարեմ երկինքին լոյսը և կ'պատահի որ յաճախ գիշերը ցորեկին հետ չփոթեմ և չաբթուան ո՛ր օրը ըլլալը մոռնամ։ Քսան օրէ ի վեր Պլուտարքոսի «Հռչակաւոր մարդոց կեանքը» (Vie des Hommes Illustres) հատորը կարդալու վրայ եմ, հոմիրական բնագրին մէջ, իսկ գիշերները Տօտէի, մեր անմահ Տօտէին «Թարթարէն»ը կ'կարդամ, առտուն չարունակելու համար զայն, այնքան կ'ախորժիմ այդ գիրքէն։ Աստուած չընէ որ այս երկու գործերը կարդալէս ետքը, չմինչէին մէջ նետեմ վառեմ»։

Մօբասան, Ֆլօպէռի «Պուվար և Բէքիւշէ» վէպին կցած յառաջաբանին մէջ կ'գրէ։— «Ֆլօպէռ, համոզուած է գերազանցապէս թէ լեզուին մէջ միակ բառ մը, միակ բացատրութիւն մը, միակ ածական մը գոյութիւն կրնան ունեցած ըլլալ իրենց իմաստը լիովին գոհացնելու կարող, հետևաբար կ'աշխատէր խիզախօրէն որ հասնի այդ կատարելութեան, զգալով որ գէշ և անհամապատասխան բառերը, չեն կրնար արտայայտել ճշմարիտ զգայնութիւնները և տպաւորութիւնները գրողին»։

Ուրեմն եթէ «Մատամ Պովարի»ի հեղինակը համոզուած էր կարգ մը դժուարութիւններէ և տքնութիւններէ յետոյ արտադրուած գըր-

ուածքի մը յաջողութեան վրայ, միւս կողմէ չէր հանդուրժեր որ ուրիշ մը բառ մը իսկ փոխելու պէտքը զգայ իր ձեռագիրին։ Այս ըմբռնումը Զոլայինն ալ եղած է։ Երբ օր մը, իր Սաղամպոյն հատուած մը կ'կարդար բարեկամներուն, դիտել տուին թէ մէկ քանի բառեր չէին լրացներ ճշգիւ գրուածքին իմաստը։— «Իրաւունք ունիք, դուշեց պարզապէս Ֆլօպէռ»։ Եւ նոյն իրիկունը, գործի սկսաւ, տասն անգամ փոխեց սրբագրեց դիտողութեան առարկայ եղած բառերը, մէկ քանի էջեր ջնջելու ձեռնարկեց, չհաւնեցաւ ըրածին, կրկին անգամ սրբագրեց, փոխեց և վերջապէս չկրնալով մէջէն ելնել, գոհացաւ իր գրածը նախնական ձևին մէջ պահելով։

«Կօնգոնուներու Օրագրին» (Journal des Goncours) մէջ կ'կարդանք.— «Ֆլօպէռ օրը տասը ժամ կ'աշխատի, բայց ժամանակի մեծ վատնող մըն է և երբ կէսօրին գործի սկսած է հազիւ հինգ ժամ վերջ ինքզինքը գտած կ'ըլլայ և կ'խանդավառի»։

Այս ընթացքով, բնական է որ Ֆլօպէռ վրայ տուած պիտի ըլլար իր առողջութիւնը, ինչպէս Ժիւլ տը Կօնքուռ տուած էր և պիտի դիմէր արագաքայլ դէպի գերեզման։

Եւ իրօք, Մայիսի առաջ մը, Ֆլօպէռ կ'իյնար չանթահար աշխատասենեակին մէջ, սեղանին ոտքին տակ։

Բոլոր այս գրական խորհրդածութիւնները որոնք կ'աւարտեն ալ ներկայ գրութիւնս, ապացոյցը տուած կ'ըլլան սա ճշմարտութեան թէ որքա՛ն ալ գրող մը տաղանդաւոր ու հռչակի տիրացած ըլլայ, այդ տաղանդը և համբաւը պէտք է նկատենք իբր արժանաւոր արդիւնք անխոնջ և յարատև աշխատութեան և ջանքերու։ Գրչի թեթև հարուածներով և մտքի հապճեպ յացումներով չէ որ հեղինակուած են այն հմայիչ և անմոռանալի գործերը որոնք մեր սքանչացումը և զարմանքը կ'գրաւեն տակաւին այսօր։ Հրացոյտ քերթուած մը որ կ'յուզէ, կ'շլացնէ մեզ, գրական հատուած մը որ մեր միտքը կ'հաղորդացնէ ջրվէժի մը պէս և մեր հոգին կ'ցնցէ, բոլոր սոնք և սոնոյ պէս դեռ ուրիշ փայլուն արտադրութիւնները բարձրը և ազնուական մտաւորականութիւն մը, գրեթէ միշտ տաժանելի վաստակի մը շնորհիւ առաջ եկած են։ Մէկ խօսքով, գրագէտը միտքի արուեստաւորն է և այդպէս ըլլալով կրնայ պանծալ։

Եւ ըսել թէ, մեր մէջ, երէկուան ազան կըլլայ յանկարծ մեծ և անտիպ բանաստեղծ, իր երազանքի և ցնորքներու դղեակը հիմնելով Պառնասի գագաթը, մինչդեռ մտաւորականութեան խանձարուրէն լոյս աշխարհ եկած մանուկը կ'հռչակուի իբր տաղանդաւոր գրող իր մէկ քանի գրական վիժումներուն համար։

Թէնի պահանջած տարեւոր աշխատութիւնը, մարզանքը իր մէկ երրորդ ասպիճանին իջեցնենք մեր համեստ գրականութեան մշակներուն համար, ինչա՛ս չունի, բայց արժանիքով տիրանանք դրական մարդու համբաւին և չխաբենք մէկզմէկ։

ՆԱԶԱՐԷԹ Հ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԼԱՌՈՇՖՈՒՔՈՅԻ ԱՌԱԾՆԵՐԸ

41.— Անոնք որ պզտիկ բաներու շատ կը յարին, սովորաբար մեծ բաներու անընդունակ կ'ըլլան։

42.— Բոլորովին մեր բանականութեան հետևելու չափ բաւական ոյժ չունինք։

43.— Մարդ շատ անգամ կը կարծէ թէ ինքզինք կ'առաջնորդէ երբ կ'առաջնորդուի, և երբ իր մտքով նպատակի մը կը ձգտի, իր սիրտը կը քաշէ կը տանի անընդգալաբար ուրիշի մը։

44.— Հոգեկան զօրութեան և տկարութեան սիրալ անուններ տուած են, իրականի մէջ անոնք ուրիշ բան չեն, այլ միայն լաւ կամ յոռի տրամադրութիւն ֆիզիքական գործարաններու։

45.— Մեր խառնուածքին կամշոտութիւնը աւելի անհեղեղ է քան թէ բախտին քմահաճոյքը։

46.— Այն յարումը կամ անտարբերութիւնը, զոր իմաստասէրները կը ցուցնէին կեանքի մասին, չէր այլ ինչ բայց ճաշակ մը անմնասիրութեան, որուն վրայ պէտք չէ վիճիլ, ինչպէս լեզուական ճաշակի և գոյներու ընտրութեան վրայ։

47.— Մեր խառնուածքը գին կը կտրէ այն ամենուն, զոր բախտը կը բերէ։

48.— Երջանկութիւնը ճաշակի և ո՛չ թէ իրերու մէջն է, և մարդիկ բարեբախտ են իրենց սիրած բանը ունենալով և ո՛չ թէ ուրիշներուն սիրելի եղածը ձեռք բերելով։

49.— Մարդիկ չեն այնչափ երջանիկ կամ դժբախտ, որչափ կ'երևակայեն։

50.— Անոնք որ կը կարծեն թէ արժանիք ունին, պատիւ կը համարին դժբախտ ըլլալը, համոզելու համար ուրիշները և իրենք զիրենք թէ արժանի են բախտին նըշաւակ ըլլալու։

51.— Եւ ո՛չ մէկ բան պէտք է այնչափ նուազեցնէ մեր գոհունակութիւնը մեզմէն, որչափ տեսնել թէ ատեն մը կ'արհամարհենք բան մը զոր ուրիշ ատեն մը կը հաւնէինք։

52 — Ինչ տարբերութիւն ալ երևայ բախտերու մէջ, կայ բարիքի և չարիքի անվրէպ փոխարինութիւն մը, որ զանոնք կը հաւասարցունէ։

53.— Որչափ մեծ առաւելութիւններ ալ տայ բնութիւնը, անիկայ ոչ թէ առանձին, այլ բախտին հետ միանալով է որ հերոսներ կ'ստեղծէ։

54.— Իմաստասէրներու մէջ հարստութիւնը անարգելը՝ թաքուն բաղձանք մ'էր բախտին անիրաւութենէն իրենց արժանիքին վրէժը լուծելու, արհամարհելով այն բարիքները որմէ բախտը զրկած էր զանոնք, ասիկայ նպատակաւոր ընթացք մ'էր աղքատութեան նուաստացումին դէմ իրենք զիրենք ապահովելու, խոտոր ճամբայ մ'էր երթալու համար մեծարանքի, զոր անկարող էին ստանալու առանց հարստութեան։

55.— Մեծերու շնորհներուն արժանացողի մը դէմ սնուցուած ատելութիւնը ուրիշ բան մը չէ, այլ միայն սէր երախտիքի, զանոնք ստացած չըլլալու զայրոյթը կը

մեղմանայ և մխիթարուի այն արհամարհանքով, զոր կը ցուցնեն զանոնք ձեռք բերողներուն դէմ. և մենք կը զլանանք անոնց հարկ եղած յարգանքը, չ'ուզելով կորզել ինչ որ իրենց կը հրաւիրէ բոլոր աշխարհի մեծարանքը։

56.— Մարդիկ աշխարհիս մէջ հաստատուելու համար կ'ընեն ամէն բան, որով կրնան հոն հաստատուած երևալ։

57.— Մարդիկ թէև կը պարծին իրենց մեծ գործերով, բայց այդ գործերը շատ անգամ ո՛չ թէ մեծ նպատակի, այլ դիպուածի արդիւնք են։

58.— Կ'երևայ թէ մեր գործերն ալ ունին բախտաւոր կամ թշուառ ճակատագիրներ, որուն կը պարտին մեծ մասը գովեստի կամ պարսաւի, զոր անոնց վրայ կը տեղացնեն։

59.— Չի կայ ամենևին արկած մը այնչափ դժբախտ, որմէ ճարտար անձեր օգուտ մը չքաղեն, ո՛չ ալ այնչափ բախտաւոր, որմէ չի կարենան անխոհեմները վնաս կրել։

60.— Բախտը օգտակար կ'ըլլայ միայն անոնց, զորս կը նպաստաւորէ։

61 — Մարդկային անհատներու երջանկութիւնն ու թշուառութիւնն ո՛չ նուազ կախում ունին իրենց բնաւորութենէն, որքան բախտէն։

62.— Անկեղծութիւնը սրտի բացերևութիւն մ'է, որ շատ քիչ անձերու քով կը գտնուի, և այն որ սովորաբար կը տեսնուի, չէ այլ ինչ բայց միայն հնարիմաց կերպաձևութիւն մը ուրիշներու վստահութիւնը գրաւելու համար։

63 Սուտէն խորշումը շատ անգամ աննշմարելի փառասիրութիւն մ է մեր վկայութիւնները յարգել տալու և մեր խօսքերուն կրօնային յարգանք հրաւիրելու համար։

64.— Այս աշխարհի մէջ ճշմարտութիւնը չըներ այնչափ բարիք, որչափ անոր երևոյթները կ'ընեն չարիք։

65.— Չի կայ բնաւ զովեստ մը, զոր չտան խոհեմութեան։ Մինչդեռ այս վերջինը որչափ մեծ ալ ըլլայ, պիտի չի կրնար պզտիկ իրողութեան մը ելքը ապահովել, վասնզի անիկայ կը ներգործէ մարդուս վրայ, որ աշխարհիս ամենէն աւելի փոփոխական սարսաւն է։

66 — Ճարպիկ մարդ մը պարտաւոր է իր շահերուն ատիճանը կանոնաւորել, և անոնց իւրաքանչիւրը իրենց կարգին առաջնորդել, մեր անյագութիւնը շատ անգամ զայն կը խանգարէ, միևնոյն ատեն այնչափ իրերու ետևէ վազցնելով, այնպէս որ նուազ կարևորներուն շատ բաղձալով աւելի կարևորագոյններէն կը զրկուինք։

67.— Բարեձևութիւնը այն է մարմնոյ, ինչ որ ողջմտութիւնն է հոգւոյ մէջ։

68.— Սէրը սահմանելը դժուար է։ Ինչ որ կարելի է ըսել, ատիկայ հոգւոյ մէջ իշխելու կիրք մ'է, միտքերու մէջ համակրութիւն մը, մարմնոյ մէջ թաքուն և փափուկ յօժարութիւն մը ստանալու համար զոր կը սիրեն շատ գաղտնի պարագաներէ վերջը։

69.— Եթէ մարդուս և մեր ուրիշ կիրքերուն հետ չխառնուած սէր մը կայ, այդ ալ մեր սրտին խորը ծածկուածն է, և զոր մենք ալ չենք գիտեր։

70 — Չի կայ երբէք ծպտում մը որ կարենայ երկար ատեն ծածկել սէրը, ուր որ անիկայ գոյութիւն ունի, ո՛չ ալ կեղծել զայն, ուր որ գոյութիւն չունի։

71.— Ինչպէս որ մէկը չի կրնար ուզածին պէս սիրել կամ սիրելէ դադրիլ, նոյնպէս տարփածուն չի կրնար իրաւամբ գանգատիլ, թէ իր տարփուհին յեղամիտ է կամ հոմանուհին բողոքել թէ իր հոմանին թեթևաբարոյ է։

72.— Եթէ սէրը՝ անոր արդիւնքներուն մեծամասնութիւնովը դատեն, անիկայ կը նմանի աւելի ատելութեան քան թէ բարեկամութեան։

73.— Կարելի է գտնել կիներ, որ երբեք շփացութիւն ունեցած չըլլան, բայց շատ դժուար է գտնել անոնց մէջէն մէկը, որ միայն մէկ տեսակ թեթևութիւն ունեցած ըլլայ։

74.— Թէև միայն տեսակ մը սէր կայ, բայց անիկայ հազար տարբեր ընդօրինակութիւններ ունի։

75.— Սէրը, ինչպէս նաև կրակը չի կրնար հաստատ մնալ առանց յարատևակ շարժումի, և անիկայ գոյութենէ կը դադրի, երբ վերջանայ յոյսը կամ վախը։

76.— Ճշմարիտ սէրը գոյութիւն ունի, ինչպէս ոգիներու երևումը, ամէն մարդ ատոր վրայ կը խօսի, բայց քիչեր տեսած են զայն։

77.— Սէրը փոխ կուտայ իր անունը անթիւ յարաբերութիւններու, զոր իրեն կը վերագրեն և ուր որ անիկայ մասնակցութիւն չունի, ինչպէս դոժը (doge) միջամուտ չըլլար Վենետիկի մէջ կատարուած գործողութիւններուն։

78.— Արդարութեան սէրը շատերուն քով ուրիշ բան մը չէ, հապա միայն անիրաւութենէ տառապելու վախը։

79.— Լռութիւնը ամենէն աւելի ապահով հնարքն է անոր որ ինքնիրմէ կը կասկածի։

80.— Մեր բարեկամութիւններու փոփոխական ըլլալուն պատճառն այն է որ հոգեկան ձիրքերը ճանչնալ դժուար է, մինչդեռ մտաւորական յատկութիւնները որոշել դիւրին է։

81.— Ամենէն աւելի անշահախնդիր բարեկամութիւնը չէ այլ ինչ, բայց միայն առուտուր մը, ուր մեր անձնասիրութիւնը միշտ մտադիր է բան մը շահիլ։

82.— Մեր թշնամիներուն հետ վերահաշտութիւնը ուրիշ բան մը չէ, բայց միայն բաղձանք մը մեր վիճակը բարւոքելու, յոգնածութիւն մը պայքարէ, երկիւղ մը իրերու ինչ ինչ վնասաբեր հետևանքներէն։

83.— Երբ սիրելէ ձանձրանանք, կուրախանանք որ մեզի անհաւատարիմ կը գտնուին, մեզ հաւատարմական պարտաւորութենէ ազատելու համար։

84.— Աւելի ամօթալի է բարեկամներու վրայ կասկած ունենալ, քան թէ անոնցմէ խաբուած ըլլալ։

85.— Մենք զմեզ շատ անգամ կը համոզենք սիրելու այն անձերը, որ մեզմէ աւելի զօրաւոր են, բայց և այնպէս միայն շահախնդրութիւնն է որ մեր բարեկամութիւնը առաջ կը բերէ, մենք անոնց անձնուէր կըլլանք ո՛չ թէ այն բարիքներուն համար զոր անոնց ընել կ'փափաքինք, այլ այն օգուտներուն համար, զոր անոնցմէ ընդունիլ կուզենք։

86.— Մեր կասկածանքը կարդարացնէ ուրիշի խաբանքը։

87.— Ի՞նչպէս կը պահանջենք որ ուրիշ մը պահէ մեր գաղտնիքը, երբ մենք անձամբ չենք կրնար պահել զայն։

88.— Անձնասիրութիւնը մեր բարեկամներուն բարկմանութիւնները մեզի աւելցնել կամ պակսեցնել կուտայ այն համեմատութեամբ որով զոհ կը մնանք անոնցմէ, և կը դատենք իրենց արժանիքը այն եղանակով որով կը վարուին մեզի հետ։

89.— Ամէն անհատ իր յիշողութենէն և ո՛չ մէկը իր դատողութենէն կը գանգատի։

90.— Ծոյլերէն զատ չիկայ մէկը որ այնչափ փութացնէ ուրիշները, ծոյլերը երբ զոհ մնան իրենց հեղգութենէն, կուզեն ժրաչան երևալ։

91.— Ամենէն մեծ փառասիրութիւնը անոր ամենապաշտելի երևոյթը չունի, երբ հանդիպի բացարձակ անկարելիութեան մը հանդիպելու հոն, ուր ժամանիլ կը բաղձայ։

92.— Մարդու մը, որ իր արժանիքով նախապաշարուած և միտքը յոգնած է, աչքը բանալ այնպիսի վնասաբեր ծառայութիւն մ'է, զոր մատուցին Աթէնքի այն խելագարին, որ կը կարծէր թէ իրեն կը պականին այն բոլոր նաւերը, որոնք նաւահանգիստը կը ժամանէին։

93.— Ծերունիները կը սիրեն բարի խրատներ տալ մխիթարուելու համար որ ալ չար օրինակ տալու կարողութիւն չունին։

94.— Մեծ հմտաւորները մեր առջև կ'ստորնացնեն փոխանակ բարձրացնելու զանոնք, որ չեն գիտեր այդ հռչակուած անուններուն պահել։

95.— Արտաքոյ կարգի արժանիքի մը նշանն է տեսնել, թէ անոնք որ կը նախանձին, ամենէն աւելի բռնադատուած են զայն գովելու։

96.— Անբաւական բարեկամութեան ապացոյց մ'է չնչմարել մեր սիրելիներուն ուժութիւնը կամ ցրտացումը։

97.— Խաբուած են անոնք որ կարծած են, թէ միտքն ու դատողութիւնը երկու տարբեր իրեր են, դատողութիւնը ուրիշ բան մը չէ, հապա միայն մտքի լուսաւորութեան մեծութիւնը, այդ լոյսը իրերու խորը կը թափանցէ, և կը տեսնէ ինչ որ դիտել պէտք է, և կը հասկնայ այն բաները որ անբմբռնելի կը թուին. այս կերպով պէտք է համոզուիլ թէ մտաւորական լոյսի ընդարձակութիւնն է որ կ'արտադրէ այն ամէն արդիւնքները, զոր դատողութեան կը վերագրեն։

98.— Ամէն մարդ իր բարեսրտութեան վրայ կը խօսի, բայց և ո՛չ մէկը համարձակութիւն չունի իր բարեմտութեան վրայ բերան բանալու։

99.— Մտքի բարեկրթութիւնը վայելուչ և պատշաճ բաներ խորհելու վրայ կը կայանայ։

100.— Մտքի բարեձևութիւնը ախորժելի եղանակով մը հաճելի իրերու վրայ խօսիլն է։

101.— Շատ անգամ կը պատահի որ իրերը մեր մտքին առջև կը ներկայանան այնչափ կատարելութեամբ որչափ կարելի պիտի չըլլար ձեռք բերել շատ հնարքներով։

102.— Միտքը միշտ կը խաբուի սրտէն։

103.— Ամէն անոնք որ կը ճանչնան իրենց միտքը, չեն ճանչնար իրենց սիրտը։

104.— Մարդիկ և գործերը իրենց յատուկ հեռացոյցի կէտը ունին, կան որ պէտք է մօտէն տեսնել լաւ դատելու համար, և կան ուրիշներ, զոր կարելի չէ այնչափ քաջ դատել, մինչև որ հեռուն չգտնուինք։

105.— Մտացի մը չէ այն մարդը, որ բախտին բերումով խելք սորված է, ողջամիտ կըսեն այն մարդուն, որ կը ճանչնայ, կ'որոշէ և կ'ըմբռնիլ։

106.— Իրերը լաւ ճանչնալու համար պէտք է դիտնալ մանրամասնութիւնները. և նկատելով որ այս վերջինները գրեթէ անթիւ են, հետևաբար մեր ճանաչողութիւններն ալ վեր ի վերոյ և անկատար են։

107.— Տեսակ մը պչրասիրութիւն է ցոյց տալ թէ երբեք չեն զարդարուիր։

108.— Միտքը չի կրնար երկար ատեն զբօսնուլ սրտի դեր կատարող զուսաններով։

109.— Երիտասարդութիւնը կը փոխէ իր ճաշակները արեան բորբոքումով, և ծերութիւնը կը պահէ իրենները դովորոյթով։

110.— Մարդիկ և ո՛չ մէկ բան չեն տար այնչափ առատամիտ կամքով, որչափ իրենց խորհուրդները կամ խրատները։

111.— Մարդս որչափ հոմանուհի մը աւելի սիրէ, նոյնչափ մօտ է զայն ատելու։

112.— Մտքի ինչպէս նաև երեսի թերութիւնները կը շատանան ծերանալով։

113.— Կան գեղեցիկ ամուսնութիւններ բայց սխրալի երբեք։

114.— Մարդիկ չեն միտիթարուիր երբ թշնամիներէ խաբուած և բարեկամներու ձեռքով մատնուած ըլլան, մինչդեռ շատ անգամ զոհ կը մնան, երբ իրենք զիրենք խաբեն կամ ձեռք տան։

115.— Որչափ որ դիւրին է ինքզինքը խաբել առանց հասկնալու, նոյնչափ դժուար է ուրիշները խաբել առաց հասկցնելու։

116.—Զիկայ բան մը նուազ անենց քան խրատ ուզելու կամ տալու եղանակը. այն որ կուզէ՝ իր բարեկամին զգացումներուն մասին յարգաւեծար ակնածութիւն մ'ունենալ կը ցուցնէ, թէև իր խորհուրդները հաստատել տալ և զայն իր վարմունքին երաշխաւոր ընել միայն կը խորհի, և այն որ խորհուրդ կուտայ, եռանդուն և անշահախնդիր նախանձայուզութեամբ մը կը փոխարինէ այն վստահութիւնը զոր ցոյց կուտան իրեն, թէև շատ անգամ տուած խորհուրդներուն մէջ իր մասնաւոր շահն ու փաւքը միայն կը փնտռէ։

117.— Վարպետութիւններուն ամենէն նրբինը լաւ գիտնալ է ձևացնել թէ ինկած ենք այն թակարդին մէջ զոր մեզի լարած են, և մարդիկ այնչափ դիւրաւ չեն խաբուիր երբեք, բայց միայն այն ատեն երբ կերագեն թէ ուրիշները խաբած են։

118.— Երբեք չխաբելու դիտաւորութիւնը շատ անգամ խաբուելու վտանգին մէջ կը դնէ մեզ։

119.— Այնչափ սորված ենք ուրիշներու քով կեղծելու որ վերջիվերջոյ մենք մեզի ալ ծպտեալ կը ներկայանանք։

120. — Շատ անգամ կը դրժեն տկարութիւնով քան թէ մտաբերուած խորհուրդով մը։

121.— Մարդիկ շատ անգամ բարիք կընեն, որպէս զի կարող ըլլան անպատիժ չարիք գործել։

122. — Եթէ մեր կիրքերուն կը դիմադրենք, աւելի մեր տկարութենէն է քան թէ զօրութենէն։

123. — Մարդիկ գրեթէ պիտի չունենային հանոյք, եթէ իրենք զիրենք չխաբէին երբեք։

124. — Ամենէն աւելի ճարպիկ անձերը իրենց ամբողջ կեանքը կը յատկացնեն նրբամտութիւնները պարտաւելու, որպէսզի կարևոր պարագաներու մէջ ո և է մեծ շահու մը համար զանոնք գործածեն։

125. — Սրամտութեան ամենօրեայ գործածութիւնը՝ նուաստախոհ մտքի մը նշան է, և գրեթէ միշտ կըլլայ որ տեղ մը քողարկուելու համար զայն գործածողը՝ ուրիշ տեղ մը յայտնի կընէ ինքզինք։

126. — Խորամանկութիւնն ու դաւաճանութիւնը միայն կարողութեան պակասութենէն առաջ կուգան։

127.— Խաբուելու բուն և հաւաստի միջոցն է կարծել թէ՝ ինք ուրիշներէն աւելի նրբամիտ է։

128. — Զափազանց նրբամտութիւնը շինծու փափկանկատութիւն մ'է, բուն փափկավարութիւնը հաստատ նրբութիւն մ'է։

129. — Երբեմն կը բաւէ թանձրամիտ երևալ հնարագէտ անձէ մը չխաբուելու համար։

130. — Տկարութիւնը վրէպ մ'է զոր չեն կրնար սրբագրել կամ յանցանք մը զոր չեն կրնար պատժել։

131.— Այն կիներու, որոնք սիրոյ անձնատուր եղած են, ամենապաշտելի յանցանքն է սիրահարութիւն ընելը։

132. — Աւելի դիւրին է խոհական ըլլալ ուրիշներուն, քան թէ իր անձին համար։

133. — Միմիայն բարի օրինակները անոնք են, զոր ինքնատիպ չարագործները մեզի կը ցուցնեն։

134. — Մարդիկ իրենց ունեցած ձիրքերով այնչափ ծիծաղելի չեն, որչափ անոնցմով զոր ունենալ կը ձևացնեն։

135. — Մարդիկ երբեմն այնչափ տարբեր կըլլան իրենք իրենցմէ, որչափ ուրիշներէն։

Մ. ԱՃԷՄԵԱՆ

ԳԱՐՆԱՆ ԵՐԳԵՐ

Մռայլ էր Ցունվար. ծիւնը՝ ծոր ու սար
Ծառերն ու Ցուփեր ծածկէր հաւասար,
Քմահաճ փունջեր ծաղկի լուսեղէն՝
Ցօրինէր կախէր ամէն մէկ ճիւղէն։

Ես պատուհանիս եռեւէն դողդոջ
Լսէի հովուն կոծն որոտագոչ.
Զուարթ արեւոյին բունիկն է Ցափուր,
Ու սեւ ագռաւներ կուլայի՛ն ֆխուր։

Այդ ծիւնը՝ ծաղիկ անբոյր անտերեւ՝
Պատրանքն էր գարնան կեղծ ու անարեւ,
Ու վաղը Ցուսած կը հալի վրէս
Ինչպէս հիւանդին խուսափուկ ժպիտ։

Ապրիլի կախարդ ու արգասաբեր
Մատիկներ պճնեն ծառերն ու Ցուփեր.
Զորեբէն մինչեւ սարեր լեռներուն
Ծաղիկներ շարուին գոյնով վառվռուն
Որ զերդ դիւթական ծիրանի գօտի
Լայն տարածուելով անուշ կը հոտի.
Վարդենիք հագած նոր տերեւ՝ նոր ծիլ
Հարսի նազանքով կը սիրեն պարծիլ.
Դեռ պուտ մ'անծրեւի, կաթիլ մը շողի
Կարօտ են իրենց կոկոններ յըղի.
Կապոյտ բունիկներ ճիւղերէն առկախ
Ուր սարիկներու ծագուկներ ուրախ
Կը շարժեն իրենց Ցեւեր խաստուտիկ,
Կարծես իրարու կ'ասեն Զատիկ։
Ոսկեթերթ ֆուլիան, լիլան նրբագոյն,
Մանիշակն համեստ, ոսոր ծիթենւոյն
Սուրբ Թադումին շուրջ հիւրերն են քնքուշ
Որ խունկին խառնեն իրենց բոյրն անուշ.
Դարուն ու Զատիկ զիրար համբո՛ւրեն,
Ասուած ա՛լ կ'օրհնէ երկնակամարէն։

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՒՈՐ ՈՒԽՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

(ԻՐԱԿԱՆ ՎԷՊ)

1900ական թուականներուն՝ նրբակազմ չնորհալի օրիորդ մը՝ ամէն տարի Մեսիլոցի օրը՝ կոկիկ ու յաւէտ ճաշակաւոր արդուզարդով՝ մ՝ որ յատուկ կ՝երևար իրեն, ընտանեկան ճոխ անդրուվարով (équipage) մուտ կը գործէր Բասիլի Ֆրանսական գերեզմանատունը, և իր հետ տարած մեծագին ծաղկեպսակներով ծանրաբեռն՝ ընտանեկան հոյակապ դամբանատուն (caveau) մը կ՝իջնէր զանոնք երկիւղածօրէն հոն զետեղելու՝ և ծնրադիր՝ ջերմեռանդ աղօթքներ վերուառաքելու համար դէպ ի երկին հոն հանգչող սիրեցեալ հոգիի մը համար։

Ո՞վ էր աչխարհէ չուած այն պաչտելի արարածը պաչտելի յաւերժահարսի մը տարեկան անզգոյշս ուխտաւորութեան գուրգուրալի առարկայ։ Հ՞այր մը, մա՞յր մը, քո՞յր մը նազելի օրիորդին։ Ո՛չ։ Իրեն հոգեկցորդ զոյգ մ՝ըլլալու սահմանուած սիրական՞ մը՝ կեանքէ տարաժամ զրաւուած, և որու քաղցր յիչատակը կը մնար անմոռաց իր զգայուն սրտին մէջ։ Ո՛չ։ Աղգակա՞ն մը հոգեհատոր, մտերմուհի՞ մը գոնէ՝ հաղորդակից իր կուսական սրտի ամենէ ներսին զաղտնիքներուն՝ զորս կ՝ամանդէր անոր խուփքերուն հաստատմութեան՝ յորձեռանդ զգացումներու ճնչիչ բեռէն փոքր ինչ թեթևնալու հարկն զգալով։—Ո՛չ ոչ։ Ո՞վ կրնար ըլլալ ուրեմն այն նուիրական հոգին կամ հոգիները՝ առաջոյայ քնքոյշ կոյսի՝ տարեկան խորհրդաւոր ուխտաւորութեան։

Յեղակարծ վախճան մը գտած Ֆրանսայի հանրապետութեան մեծանուն նախագահ Սատի Քառնո և անոր տատքինի կինը Տիկին Քառնո՝ որոնց հետ տակայն ոչ հեռուէն ոչ մօտէն որ և է ազգակցական կապ՝ որ և է ծանօթութիւն կամ առնչութիւն չունէր նազելի օրիորդը։ Ի՞նչ գաղտնիք էր այս . . . ։

Ինք՝ Ֆրանսական պատմութեան տեղեակ՝ մեծ հիացում ունէր անչուշտ վերջին 120-130 տարիներու մէջ՝ Լազար Քառնոյէ սկսեալ՝ Ֆրանսայի ազգին և տէրութեան մատուցած զինուորական և տոհմասիրական մեծամեծ ծառայութիւններով նշանաւոր Քառնո մեծա-

նուն տոհմին և մասնաւորապէս անոր պայծառ շառաւիղ նախագահ Քառնօյի, ինչպէս նաև անոր համեստափայլ Տի՛նոջ վրայ։ Այլ այս կը բաւէ՞ բացատրելու այս հանապազորդ այցելութիւնները խորհրդաւոր։

Այլ նախ և առաջ ո՞վ էր այս ուխտաւոր բարեպաշտիկ այցելուհին, հերոսուհի այս ըստ ամենայնի իրական վէպի։ Ոչ ազգական մը, ոչ բարեկամ մը՝ ինչպէս ըսինք՝ Քառնօներու հոյանուն Տան, այլ հարուստ գերդաստանի զաւակ պարզ ֆրանսուհի մը, ու այն ալ կիսովի միայն ֆրանսուհի՝ հայու արիւն ևս գտնուելով իր քնքոյշ երակներու մէջ. զի իր ուսեալ, բարեկիրթ և բարեգործ մայրը՝ Իզմիրցի ծանօթ ընտանիքի մը զաւակ՝ հայ էր ազգաւ...։

Հոս ուրիշ հարցում մը ևս որ իր մասնաւոր կարեւորութիւնն ունի, ինքնին կը ներկայի մեր առջև։ Զգայուն մատղաշ սրտի մը բորբոքալի խանդի հետևա՞նք՝ վառ երևակայութեան մը պղատոնական հիացման արդի՞նք էր միայն այդ տարեկան ուշագրաւ այցելութիւնը այդ պերճ գամբանատան մէջ հանգչող նշանաւոր այլ օտար և անծանօթ հոգիներու։ Չկա՞ր ուրիշ զօրեղ շարժառիթ մ՚որ իր մեծ և նշանակելի դերն ունենար այդ գաղտնի ուխտաւորութեան մէջ՝ որ ամէն տարի կը կատարուէր անվրէպ։ Բարձր հմարում մը յառաջ եկած բուռն համակրութիւն մը՝ ու անոր հետևանք՝ թերևս նորածիլ թաքուն սէր մը Քառնօներու մէկ պարագային վրայ՝ բոյն դրա՞ծ էր արդեօք կուսական այդ անմեղունակ սրտին մէջ և իր աղապատանքն յայտնելու անկարող կամ վեհերոտ՝ հովուերգական այդ սրտաշարժ միջո՞ցը հանճարած էր՝ իր հոգւոյն յորդուն զեղուն զգացումներու անուղղակի գոհունակութիւն մը հայթայթելու համար։ Տարեկան իր այդ բարեպաշտիկ այցէն՝ զոր ամէն կարելի գաղտնութեամբ կը կատարէր, և որ հաճելի տպաւորութիւն մը պիտի ընէր անչուշտ Քառնօներու գերապանծ տոհմին վրայ՝ եթէ երբէք իմանային զայն, և համակիր ուշադրութիւն իսկ պիտի հրաւիրէր, օգուտ մը՝ նպաստ մը կ՚ապահո՞ր արդեօք իր սիրտը հաւանականապէս վատող նորօրինակ զգացումին նկատմամբ։ Ո՛ գիտէ։ Կնոջական հոգերանութիւնը մասնաւորապէս կնճռոտ ու բարդ խնդիր մ՚է միշտ, և չենք համարձակիր անպատճառ այդպէս ըլլալը կամ չըլլալը պնդելու։ Որ և է կերպիւ կրնայ հաստատուիլ թէ ազնիւ օրիորդը իր զգուշաւոր ընթացքին մէջ թաքուն խորհուրդ կամ նպատակ սնուցանելու երևոյթ չէր յայտներ բնաւ, հոգ տանելով իր նուիրական ուխտաւորութիւնը կատարել իր ընտանիքէն իսկ ծածուկ, Մեռելոցի օրուան այնպիսի ժամ մը՝ ուր ա կահովութիւն ունէր Քառնօներու կողմէ չդիտուելու կամ հետաքրքրութեամբ չլրտեսուելու։ Այլ տարուէ տարի անթերի կանոնաւորութեամբ շարունակուած այսպիսի ուշագրաւ այցելութիւն մը՝ խորհրդաւոր որոշ նպատակ մ՚ունենար կամ ոչ՝ կրնա՞ր յաւիտեան գաղտնի մնալ՝ անզգոյշ աչքերէ ամէն անգամ անտես մնացած...։

Հաստատապէս սա՛ կրնայ ըսուիլ սակայն որ առաջին անգամն էր որ իր պաշտելի անմեղութեանը մէջ ճարտար և յաջողութիւնը թերևս ոչ բնաւ անհաւանական այսպիսի հնարք մը կը յղացուէր ու կը գործադրուէր սիրոյ աշխարհին մէջ, ենթադրելով թէ իրօք հնարք մը ըլլար այս՝ զոր կը գործածէր վեհերոտ և ամօթխած պարմանուհին իր սիրուը վառող բուռն զգացումը առ որ անկ է ճարտարօրէն հասկցնելու և սիրոյ գործին եթէ հնար է՝ յաջող ելք մը տալու համար։

* * *

Տարիներ գործերը շարունակուեցան այսպէս։ Աղնիւ օրիորդին գաղտնախորհուրդ այցելութիւնները Բասիի վերեզմանոցը՝ ազատ ժամերու մէջ, ամէն անգամ կը շարունակուէին անխափան և իրենց խորհրդաւոր հանդամանքը պահելով միշտ։ Այլ բանն այդպէս անյայտ չէր կրնար մնալ մինչ ցվերջ, և հուսկ օր մը օրիորդն իր տարեկան ուխտաւորութեան պահուն դամբանատան մէջ դէմ առ դէմ գտնուեցաւ ...նոյն իսկ իր համարման՝ իր սիրոյ (ինչպէս որ կ'ուզէք ենթադրել) առարկայ հանգուցեալ Նախագահին անդրանիկ որդւոյն հետ՝ որ հարիւրապետի աստիճան ունի և որ իբր անդրանիկ զաւակ՝ իր հօր մահուընէ ետք՝ անոր Սատի աւազանի անունը ըստանձնած է ընտանեկան կարգադրութեամբ։ Շքեղ ծաղկեպսակները անոր ծնողաց դամբանին վրայ արդէն զետեղած՝ ջերմեռանդօրէն կ'աղօթէր համակրելի կոյսը՝ երբ ներս կը մտնէ Սատի Քառնօ։ Կը ճանչնար այդ երիտասարդը։ Այո՛ անշուշտ՝ երեկոյթի մը մէջ հանդպած ու նոյն իսկ պարած ըլլալով անոր հետ։ Այդ հանդիպումը առիթ ընծայած էր քնքոյշ կոյսին զմայլիլ երիտասարդ Քառնօյի պարզած սխրալի ձիրքերուն վրայ։ Արդէն ա՛յնքան մեծ էր Քառնօ անուան հմայքը, ա՛յնքան բարձր էր մանկամարդ անչկան համարումն այդ վեհ գերդաստանի նորածիլ շառաւիղին վրայ։ Եւ բարձր համարումէ ո՛րքան դիւրաւ ծնունդ կ'առնու սէր և համակրութիւն, համակրութիւն խորհրդաւոր և յանդուգն՝ զոր իրմէ իսկ ծանուկ կը պահէր շնորհալի օրիորդը, և որ սակայն յայտնի է թէ իր կուսական սրտի բոլոր երազանքը պիտի կազմէր։

Այդ պերճ երիտասարդն իր հոգւոյն մէջ՝ այլ այդպիսի առանձնացեալ վայր մը՝ ընտանեկան օտար դամբարանի մը մէջ յանկարծ դէ՛մ առ դէ՛մ գտնուիլ անոր հետ, այնպիսի մեծ յոյզ մ'այնպիսի մեծ խռովք մը պիտի յարուցանէր իր վեհերոտ սրտին մէջ՝ որու մտածումը միայն դող պիտի հանէր զինք՝ հրաժարեցնելով խստաբարոյ պարբերական այցելութենէն՝ որքան զօրաւոր ալ եղած ըլլար անոր ենթադրական շարժառիթը։

* * *

Ինչպէս եղած էր այս հանդիպումը, սատանայի ինչ խաղով դիմացէ դիմաց կը գտուէին իրար հետ միանալու սահմանուած այդ

երկու ընտիր հոգիները։ Մեծ պարզ կերպով։ Հանդուցեալ Նախագահին որդին իր սեփական կառքով առաջնորդեց և այս անգամ սովորականէ կանուխ կը հասնի գերեզմանատուն իր նուիրական պարտաւորութիւնը կատարելու համար աղգատոհմական դամբարանի մէջ՝ ուր վերջին հանդչողներն եղած էին իր սիրական մայրն ու վաղամեռիկ հայրը՝ նախագահ Ֆրանսայի հանրապետութեան։ Գերեզմանատան պաշտօնեայք կ'իմացնեն երիտասարդին թէ տապանատան մէջ ալօթել եկած էր պերճ օրիորդ մը իրենց անծանօթ՝ որ սովորութիւն ունէր ամէն տարի նոյն օրը և միշտ միևնոյն ժամուն՝ շքեղ ծաղիկներով գալ և ուղղակի դիմել հոն։ Երիտասարդին հետաքրքրութիւնը կը շարժի ծայր աստիճան։ Ո՞վ կրնար ըլլալ արդեօք այդ օրիորդը ամէն տարի այդ օրը Քառնօներու նկուղն այցելող, իր ընտանեաց մեռելներուն այդ սրտաշարժ հոգատարութիւնն յայտնող, և աչխուժիւ կը դիմէ հոն և կը տեսնէ այցելուհին ծնրադիր աղօթքի մէջ՝ զոր կը ճանչնայ ու կը յիշէ կատարելապէս։

Ի տես երիտասարդին զոր կը սիրէ և որու չէր սպասեր բնաւ ոտք եղած՝ կ'այլայլի կը խռովի հէք օրիորդը։ իր սիրականն իր դիմացն ահա և հոգեվի հրճուելէ հետի՝ կը դողդղայ, իր կուսական սիրտը կը տրոփէ անօրինակ ուժգնութեամբ, իր աչնաղէմ կերպարանքը կը կարմրի, կը շառագունի, (որպէս թէ չիկնելիք ծանր յանցանք մը գործած ըլլար), ինչ որ բնականապէս կ'աւելցնէ իր խաչալ դէմքի գեղեցկութիւնը։ Իր անհնարին այլայլութեան մէջ նա զղջացած է գրեթէ իր բարեպաշտիկ ուխտաւորութեան և կամ հանճարած անմեղ հնարքին համար, եթէ իրօք հարկ կ'ըլլայ հնարք մը ենթադրել զայն։ Հէք կոյսը անզոհի և անձկութեան մատնուած կը մնար շլմոր, ապշահար, անբարբառ։

Առաջին անգամ կը խօսի Քառնօ.

«Դո՞ւք էք, օրիորդ, որ ամէն տարի այսպէս կուգաք կ'աղօթէք եղեր մեր ընտանեկան դամբարանին մէջ։

— Այո՛, պարոն, կը պատասխանէ մարմրուն օրիորդը՝ հազիւ լսելի ձայնով մը և նուաղելու աստիճան այլայլմէ։

— Այդ ո՞րքան ազնուութիւն ձեր կողմէ, օրիորդ, ձեր խորհուրդներուն գուրգուրալի առարկայ ընել մեր տոհմի մեռեալները, և ամէն տարի կատարել այդ բարի այցելութիւնը մեր ընտանեկան նկուղին։

— Ընթացքիս չարժառիթը պարզ է, պարոն, Քառնօներու պանծալի գերդաստանին վրայ իմ մեծ սքանչացումս և իմ խիստ մասնաւոր հիացումս ձեր բարեյիշատակ մօր և ձեր ողբացեալ առաքինի հօր վրայ՝ որու ցաւալի մահը վիշտ պատճառեց չէ թէ միայն ինձ՝ այլ բոլոր աշխարհի։

Օրիորդին յուզումը ծայրագոյն աստիճանի հասեր էր այս կէտին. կը սարսռար կը դողդղար տկար տերևի մը նման, բառերը կը շիջանէին բերնին մէջ։ Իսկ երիտասարդ Քառնօ ծաղկատի աղջկան շառա-

գնած դէմքի յարաճուն գեղեցկութիւնը կը դիտէր հոգեպիշ՝ սխրան-քով և զմայլանքով յափշտակուած համակ։ Կուպիտան նոյն կէտին իր փքինը մնած լմնցուցած էր երիտասարդին արդէն իսկ սիրավառ սրտին մէջ։

«Ինչ ազնիւ ու փափուկ զգացում ձեր կողմէ, օրիորդ, գոչեց խանդավառ չեչտով։ Որքան մեծ պէտք է ըլլայ Քաւնս ընտանեաց շնորհակալութիւնն առ ձեզ՝ ձեր ընծայած պատուոյ և յայտնած քաղցր համակրութեան համար։»

Լռեց օրիորդը և արդէն ինչ կրնար պատասխանել իր անհնարին այլայլութեան մէջ՝ որ անօրինակ շփոթի մը մատնած էր զինք։ Երիտասարդը նոյն իսկ՝ թեպէտ զինուորական՝ յուզումէ ու շփոթութենէ զերծ չէր երեւար. տագնապալի դիրքի մը մէջ էին երկու երիտասարդներն ալ՝ միևնոյն խռովքի միևնոյն վրդովի անձնատուր։ Պէտք էր վերջ տալ որքան քաղցր նոյնչափ նեղիչ այդ տեսակցութեան։ Պահ մը վարանումէ ետք՝

«Թոյլ կուտա՞ք, օրիորդ, ըսաւ երիտասարդը, որ ես ևս կատարեմ իմ որդիական պարտաւորութիւնս՝ ծնողաց գերեզմանին վրայ, և անկէ ետք առաջնորդեմ ձեզ մինչև տուն։»

Շփոթեցաւ օրիորդը այդ անակնկալ առաջարկի վրայ՝ որ զինք երանութեան կատարը կը հասցնէր, և զոր սակայն ընդունիլ նեղելի չսեպեց իրեն։

«Շնորհակալ եմ, պարոն, ձեր ազնիւ ու կամակար առաջարկի համար, այլ ես պարտքս կատարած եմ, աղօթքս վերջացուցած արդէն. թոյլ տուէք ինձ մեկնիլ առանձին ինչպէս կը պահանջէ պատշաճութիւնը, ու դուք ևս կատարեցէ՛ք ձեր նուիրական պարտքը՝ որու համար կը գտնուիք հոս։»

Այս ըսելով ու առանց պատասխանի սպասելու՝ զլուխի շնորհալի խոնարհութեամբ գայթ ի գայթ հեռացաւ տապանատունէն և սիրական հոգիի մը քովէ որու աւանդ կը թողուր իր սիրան ու հոգին, և կուռք մոնելով արշաւեց դէպ ի հայրենական տուն ուր հասած պահուն սիրտը կը արտիւէր տակաւին ա՛յնքան ուժգնութեամբ՝ որքան երբ ինք աղօթելու վրայ՝ երիտասարդն հասած էր յանկարծ դամբարանին մէջ։

* * *

Այդ վայրկեանէն իսկ իր որոշումը տուած էր երիտասարդ Սատի Քաւնս. կնութեան պիտի ինդրէր այդ շնորհալի աղջիկը՝ որ բուռն համակրութեան մը՝ եթէ ոչ հրայրքի՝ սրտաչարժ ցոյցը տուած էր, և որ գեղանի, բարեկիրթ և հարուստ՝ ըստ ամենայնի արժանի էր իրեն։ Եւ իրօք սքանչելի զոյգ մը պիտի կազմէին այդ ըստ ամենայնի յարմար երկու ընտրելագոյն հոգիները։

Երկու կողման բարեկամ ալնուազարմ տիկնոջ մը միջամտութեամբ ուրախալի նշանտուքը քիչ օրէն կը կատարուէր պաշտօնապէս։ Քրոն-

սական բոլոր թերթերը արձագանք տուին բարեբաստիկ լուրին, ինչպէս նաև ժամանակին կը ծանուցանէին հարսանեկան հանդէսը՝ որ տեղի ունեցաւ ընդհուպ։ Մանաւորապէս ազնուապետականն Կոդրա երկար ցուցակը հրատարակեց հարսնևորայ՝ որք ամէնքը կը վերաբերէին Բարիզի ընկերութեան ամենաբարձր դասուն՝ ուր գրական, քաղաքական ու դիւանագիտական աշխարհն իր մեծանուն ներկայացուցիչներն ունէր։

Միութիւնը հաչակուեցաւ իբր քաջայարմար ամէն տեսակէտներով։ Շնորհաւորութիւնք ու բարեմաղթութիւնք տեղացին ամէն կողմէ, այլ բազմի անողոք վճիռներու՝ անոր կոյր քմահաճոյից վրայ ամենափոքր ազդեցութիւն մը կրնա՞ն ունենալ մարդկային տկար սրտերէ բխած ըղձանք ու մաղթանք՝ որքան անկեղծ, որքան ջերմաջերմ եղած ըլլան անոնք...։

* * *

Երջանիկ էր նորապսակ ամոլը՝ որքան կրնայ ըլլալ ամէն բարեմասնութիւններով զարդարուն այս ասպիճան քաջայարմար զոյգ մը։ Կը գուրգուրային մէկմէկու վրայ, կը պաշտէին զիրար։ Զափ սահման չունէր երիտասարդ փեսային սէրն իր աներոջ և զոքանչին վրայ՝ որք այսպիսի գերբնտիր հոգի մը կազմած պարգևած էին իրեն։

Այս երջանիկ միութեան պտուղ սիրուն աղջիկ մ՚ալ աշխարհ՝ կուգայ։ Տան՝ պէտք էինք ըսել գղեակին՝ երջանկութիւնը կատարեալ էր...։

Այլ աւա՜ղ, մնայուն ուրախութիւն և երջանկութիւն այս դժբաղդ աշխարհի՞ս համար են միթէ։ Շատ կարճ պիտի տևէ եղեր այս երանութիւնը, երեք տարի միայն. սասանիչ չախչախիչ հարուած մը պիտի գար քանդել այս երջանկութիւնը, կործանել հիմնիվեր տապալել երջանկութեան այս բոյնը։

Տիկին Սատի Քառնօ՝ այդ գերազնիւ հոգին, այդ սիպար ամուսինը՝ որ սիպար մայր մ՚ալ հանդիսանալ կը փափաքէր ամէն տեսակէտով, իր ծնողաց կամքի՝ բժշկական հրամանի և քնքուշ ու փափուկ կազմի մը հակառակ՝ պնդեց որ իր նորածին աղջկան՝ սիրունիկ Ռլէրին կաթն ինք պիտի չամբէր անպատճառ. իր զաղփաղփուն առողջութեան վտանգով. չէր ուզեր թնաւ նմանիլ Բարիզի այն խորթացեալ մայրերուն որք հանգիստ ու հաճոյք միայն փնտռելով և ամէն պարտականութիւն մոռնալով գիւղը վարձկան ստնտուներու կը յանձնեն իրենց արգանդին պտուղները հոգ չընելով թնաւ թէ հարկ եղած խնամքը ստէպ պիտի զլացուի անոնց, և իրենց մատղաշ կեանքը վրայ պիտի տան։ Հնար չեղաւ դիմադրել այս ամենաբուռն փափաքին...։

Դիեցման փափուկ շրջանին մէջ վրայ կը հասնի չարաշուք Influenza՝, այն ծանր Influenza՝ որ յատուկ է Եւրոպիոյ կլիմայի, և որուքով խաղալիկ մ՚է մերինը, և չընաղ քնքուշ ծաղիկը՝ այդ դժնդակ հիւանդութեան հաստոյր հարուածներուն տոկալու անկարող՝ ծաղիկ հասակի մէջ կը խլուի կը փրցուի ընտանեկան բուրաստանէն՝ որ կը մնայ աւերուն և ամայի։ Վա՜յ ձեզ տարաբաղդ ամուսին, ու վշտաբեկ հայր ու մայր...։

Այդ վերջինին՝ այդ թաղծալից հայ տիկնոջ վիճակած է այսօր գուրգուրանօք խնամել իր նորափթիթ որբացեալ թոռնուհին՝ Քառնօներու նորածիլ բողբոջը՝ որ Ռլէռ Սատի Քառնօ անուն կը կրէ...։

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐԸ

«Քննադատութեան հաճոյքը մեզմէն կը վերցնէ գեղեցկագոյն իրերէն ուժգնապէս ազդուած ըլլալու հաճոյքը։»
ԼԱ ՊՐԻԷՐ

«Վերլուծումը կը սպաննէ ինքնատպութիւնը. ալիւր ըլլալու համար ադացուած ցորենահատը, չկրնար այլեւ ո՛չ ծլիլ և ո՛չ ալ մեծնալ։»
ԱՄԻԷԼ

Այսօր սկսայ կարդալ Տը Բրէսանսէի Le Siecle apostolique *գործին առաջին մասը։ Երկրորդ ընթերցումս է այս, զոր կը կատարեմ այս գիրքին վրայ, որ այնքան հիանալի կերպով կը պատկերացնէ սուաքելական դարու իրադարձութիւնները, հիմա որ ձեւազեղծումի բլուռնադրօս ճիգ մը կայ նուիրական կեանքերու և սրբազան մատենագրութեան շուրջը։ Հիմա քննադատութեան ոգին կարծես անցեր անցած է իր սահմանէն, շատ մը հեղինակներու քմահաճ երեւակայութենէն թեւաւորուած։ Եւ մոռցուած է, թէ «իր ընդհանրական իմաստով, քննադատութիւնը ամէն բանաւոր էակի անհրաժեշտ՝ մտաւոր կարողութեան հրահանգումը, դատողութիւնն է։ Քննադատել և դատել երկու հոմանիշ բառեր են. որովհետեւ դատողութիւնը, ինչպէս նաեւ քննադատութիւնը, իբր առարկայ ունի ճշմարիտը զանազանել սուտէն։ Բանականութեան ամենաէական պարտաւորութիւններուն, իրաւունքներուն առաջինն է։ Ո՛րն ալ եղած ըլլայ գեղինը, զոր քննադատութիւնը կը շահագործէ, բանականութիւնը պէտք է ուշադիր ըլլայ զանազանելու իրականութիւնը երեւոյթներէն, ճշմարիտը՝ յաճախ անճշմարտանման, և սուտը երբեմն այնչափ համոզիչ։» Այս տողերը մեր ուշադրութիւնը անգամ մըն ալ իրենց վրայ կը հրաւիրեն հիմա, երբ անհատին մէջ խորհող ԵՍը, իր մտածումներուն պրճնոտ այլանդակութիւնն է, որ փոխ կուտայ պատմութեան հոյլ մը իրողութիւններուն, և զանոնք անգամ մըն ալ կը վերաշինէ իր կամքին համեմատ։ Հիմա, առարկայականութիւնը* (objectivité) *խեղդուած կորիզ մը, և ենթակայականութիւնը* (subjectivité) *քննական պատմութեան մեծ դերակատարը դարձած է։ Ու հիմա նուազ չեն մարդիկ, հոյակապ նոյն իսկ իրենց երեւակայելու և նկարելու անբաղդատելի-*

ութիւնով, որոնք քննադատութեան այս բոնադրոս խոտորումով, Քրիստոնէութեան հեղինակին և անոր քարոզիչներուն ա՛ն-քան աչքառու անկեղծութիւնը և անշահասէր մտեռանդութիւնը վէճի տակ ձգելով, անոնց տեղ կը փորձեն սին փառասիրութիւն մը և ստորին օգտասիրութիւն մը տեսնել։

Տը Բրեսանսէ, իր գործին ներածութեան մէջ խօսելով ի մասնաւորի Ֆրանսական այն գրականութեան մասին, որ իրեն նիւթ ընտրած է Քրիստոնէութեան առաքելական դարը, կը քննադատէ Ռենանի կարծիքները, որոնք թեպէտ իրենց paradoxaleներովը ու բանաստեղծական ոճի գեղեցիկութեամբը հաճոյալի տպաւորութիւն մը կը գործեն ընթերցողին վրայ, բայց à priori նպատակ ունենալով պատմական իրողութիւններէն աւելի մատենագրին դատողութիւնները ցուցադրել, քիմածին ըլլալէ չեն դադրիր։ Տը Բրեսանսէ, վերլուծելով Ռենանի քրիստոնէական կրօնական գաղափարները, այսպէս կը շարունակէ իր խօսքը. «...մենք նուազ չենք կարմանար ա՛յն հրաշալի տաղանդին վրայ, որով Պ. Ռենան մեզի կը նկարէ հին աշխարհը, ուր քրիստոնէութիւնը պիտի մտցուէր, թէ՛ երբ խնդիրը դէպի անկումին դիմող Յունաստանին վրայ ըլլայ, զոր ոչ ոք իրեն չափ ըմբռնած է, թէ՛ ասիական եզերքներուն վրայ, ուր հեշտասէր բնապաշտութիւն մը կը տիրէր, թէ՝ վերջապէս պետութեան (հռոմէական) մայրաքաղաքին վրայ, ուր իրարու կը հանդիպէին և իրարու կը բաղխէին բոլոր վարդապետութիւնները, բոլոր փառքերը և բոլոր կրանքները, բոլոր թշուառութիւնները և բոլոր մոլութիւնները։ Որոշ դիմագիծով մը կը բարացուցէ տիպարները, ա՛ն-քան ճշգրիտ, և ա՛ն-քան լեցուն անյարմարութիւնով, որոնք իրարու կը հանդիպէին Սաբինեան դրան աղքատ հրեաներէն սկսեալ, մինչև հարուստ և ճոխ ազնուականները և մանաւոր ուշադրութիւնով մը, մեզի կուտայ, ինչ որ կրնանք դարուն իդեական ախտաբանութիւնը կոչել.... Մէկ խօսքով Ռենան կը ջանայ գերազանցապէս նորէն շինել նախնական Քրիստոնէութեան պատմութեան շրջանակը։ Դժբախտաբար բուն իսկ նկարը չի համապատասխաներ իր շրջանակին։

«Կարելի չէ բնաւ անոր մէջ գտնել մեծ ներշնչումը, ստատուածային շունչը նորարոյ։ եկեղեցիին։ Գթութիւնը անոր մէջ տեսակ մը միջոց կ'ըլլայ համամիտներ գտնելու, և ժուժկալութիւնը տեսակ մը նրբացած հեշտութեան կը փոխուի։ Ամենէն աւելի այս մեծ պատմութեան դիւցազներուն կենդանագիրն է, որ կը պակսի։ Միթէ կարելի՞ է աւելի անմման դէմք մը երևակայել քան Պօղոսի դէմքը, որուն մեծութիւնն ու քաջութիւնը չկրնար վէճի տակ ձգել հոյակապ մատենագիրը, այլ սակայն, անոր վրայ կ'աւելցնէ միանգամայն, թէ նախանձը անոր նկարագիրին հիմը կը կազմէր, թէ անիկա երբեմն չարամիտ ու քծնող զուարթութիւն մը ունէր։ Ցեսոյ ինքն իրեն կը հարցնէ, թէ մի՛ գուցէ Պօղոս անապատ երկրի մը մէջ մեռած ըլլայ,

առանց բանի մը հաստատելու, և ասիկա Պ. Ռենանի համար ամենամեծ նշանը պիտի ըլլար գերազանցութեան, որովհետև իր աչքին ամենէն աւելի զարմանքի արժանի եղող բանը ա՛յն հեգնութիւնն է, որ մեզ՝ մեր յատուկ վարդապետութենէն վեր և դուրս կը դնէ։ Կը հարցնեմ, միթէ այս մեծ անցեալին այսպիսի մէկ նկարը ամբողջովին կեղծուած չէ՞, ինչպէս գեղագիտական, նոյնպէս հոգեբանական տեսակէտով։»

Երկու հանճարներ են, որ կը նկարագրեն դարը, և անոր գերակատարները։ Եւ ահա իրենց նկարող վրձինները իրարու կը հանդիպին միևնոյն պատատին վրայ։ Ռենան գերազանց հեգնող, ու գերազանց սրուեստագէտ, հաճոյք չզգար պատմութեան ցուցադրութիւններէն։ Կ'անցնի պատմութեան սեմէն անդին, անուշքերան վհուկի մը ծիծաղկոտ քաղուածքովը, և իր իսկ ձեռքով խորտակած տաճարին բեկորներովը կը փորձէ շինել իր երևակայութիւնովը կանխամտածուած գրական-բագինը, որուն ճակատը կը զետեղէ՝ մերթ ընդ մերթ՝ իրական պատմութեան կեղծանունը։ Հիանալի է իր վրձնոտ նկարագրութիւնը. իր սէրը ամբողջ մոգութիւն մըն է։ Եւ ինքը գրականութեան Մելուզին մըն է։ Քմահաճ, կնային, քնքուշ, ու սիրային իր բոլոր յուշկապարիկի ծպտումներովը, որոնց ամենուն նպատակն է սիրտերը իրեն քաշել և իր նկարներովը հմայել ամէնքը։ Պէտք է ինքը դիտել իր անջատ ատանձնացումին մէջ, առանց միտքին մէջ ունենալու այն իրականութիւնները, զոր պատմութիւնը քեզի պիտի բերէ, և առանց Ռենանեան նկարը լծարդելու անցնող դարերուն Քրիստոնէական հրաչալիքին հետ։ Տը Բրեսանսէ պահելով հանդերձ իր անխառն հիացումը այդ նկարը երկնող հանճարին հանդէպ, գրեթէ ակամայ կը սրբագրէ, կը վերաշինէ՝ իր վրձինին ծայրով, նկարին բոլոր ա՛յն մասերը, որոնք իրենց խանդաղումովը պիտի չկրնային գոհացում պատճառել պատմութեան սիրահար իրապաշտներուն։ Իր այս կրկնաշխատութիւնը ոչ միայն անցեալին դերակատարներուն կը վերադարձնէր իրենց բուն տեսլեւոյթները, դիմագիծերը, և իրենց իսկական արժանիքը, այլ և նոր սերունդին կը պարգևէր՝ փլուզումներու խորքէն վեր բերուած անցեալին առաջնորդներն ու ընծայացուները, վերատին դնելով զանոնք հանճարի և փառքի Պանթէոնին մէջ։

Պէտք է կարդալ Ռենանը, ան պիտի թողէ, հիացնէ իր գրիչին կախարդող երևիներանգութիւնովը, իր կարճ նախադասութիւններովը։ Հիանալի չրջանակներ փորագրող քանդակագործն է անիկա։ Եւ պէտք է կարդալ Տը Բրեսանսէն, հազիւ թէ ինքզինքը մերթ ընդ մերթ գարդարող իր սեմին մէջ, անոր անաչառ խնամասէրի լուրջ պրպտումներուն խորը տեսնելու համար ամէն ինչ որ Սրբազան պատմութիւնը կրնայ փոխ տալ մարդերու մտածումին և ապագայի գրականութեան։

ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

ԳՈՅԺ ԵՎ ՖԵՐՈՒ

Հարս պիտի լինիմ, փոխան զազաղի՝
Կ'սպասէ զիս հոն մի հրէշ կատաղի։
Մայրիկ, եթէ դու ապրէիր իմ մօտ,
Պիտի պատժէիր և մահ և ամօթ.
Մահ՝ զոր ինձ քամել կուտայ իմ կեանքի
Հեղինակն. ամօթ՝ առ որ կը յանգի
Ապագան իմ սիրտի, կոչելով զիս վատ,
Զի մատնեմ սիրոյ երդում և հաւատ։
Կ'ուրանամ ուխտը, զոր կուռքիս առաջ
Կնքեց հոգիիս անդրանիկ հառաչ։
Անգթայ ծաղրով կը դրժեմ խոստում.
Ես մի խօլ ճնճղուկ՝ ոստէ ոստ կ'ոստնում։

Սակայն ո՛չ, Մարկո, մի՛ կոչեր զիս չար.
Ես սուրբ եմ, վատն է անհաւոր պատճառ։
Դեռ տղայ՝ երբ հարս շինէի պուպրիկ,
Ինձ ըսիր. «Սիրման, Ձո՛ղ այդ խաղալիկ,
Ե՛կ հարսնիք տօնենք, դու հարս ճշմարիտ,
Ես կտրիճ փեսայ, քաղենք մարգարիտ,
Թուրինճի ծաղկեր և հիւսենք պսակ»։
Ինչե՞ր կ'սեղծէ մանկական հաւակ։
Եւ մենք այն օրէն, անգիտակ սիրտի՝
Ուր բարին կամ չար հեշտիւ ապրդի.
Խաղացինք սիրոյ կրակով անարգել,
Ինչպէս երախան բոց կուզէ գրկել։
Ես հարս, դու փեսայ, ծառերուն տակէն,
Եւ ծիլ ու տերև մեղմիւ կապտակեն
Իմ հարսի պսակ քու պորփիւր ճակատ։
Ուր դեռ կը ցոլայ քու սիրտն անարատ։
Մեր Ձեթն քայլեր յամրած մօտ առ մօտ.
Դու շքեղ, կայտառ, ես խոնարհ, խպնոտ,
Նոր ամոլներու կազմէինք տիպար
Եւ կամ ծաղրալի մի մանրանկար։
Բան մը կը պակսէր մենէ այն ատեն,
Բոցը քու սիրտէն, կարմիրն իմ այտէն։
Երբ վերջին գարուն անմեղ հաւակին
Զգացուց ինչ որ ենք, Ձէ դուն այր, ես կին
Ցայնժամ անծանօթ ոյժ մը կը Ձաղէր
Ծաղիկ ու պսակ, մանկական խաղեր։
Դաղրեցաւ յանկարծ հարսնիքի Ձափօր։
Պարզեց նոր գարուն մի տարբեր ու նոր
Կեանքի երևոյթ անեզր, անսահման,
Եւ դու դոգահար՝ ինձ ըսիր, «Սիրման»
Ու լեզուս հազիւ մրմնջեց անունդ,
Փայլակի նման սէր առաւ ծնունդ։
Սէր՝ որով կ'երթամ այսօր ուրիշին
Օծել վատօրէն նոզկալի կաշին։

Ո՛չ իմ Մարկո, մի՛ դատեր զիս չար,
Դու որ ինձ համար ուրանալ զիջար
Եւ ծնող և փառք և դիրք և անուն,
Կարծեցիր յանձիս գրկել սէրն անհուն։
Ի ցոր իմ բիբէն մկրտէր հոգիդ,
Ինձ բանար Եդեմ քու շուրթին ժպիտ։
Դու տաճար անձիս, ես հոգի քու մէջ,
Ուր կը լսուէինք սիրոյ անձիր էջ։
Տաճար՝ զոր դահճիս բանդեցին դաւեր,
Տաճար իմ հաշուին մշտական աւեր։
Մի տարբեր հոգի, մի տարբեր Որ էն
Կը կանգնեն սակայն քեզ տաճար նորէն։
Երկիր շատ ունի հրաշտակ սիրատու
Քեզ համար, Մարկո, օ՛հ, Մարկո, զի դու
Սիրոյ բարձունքէն Ձէպէտ գահավէժ՝
Կը գտնես նոր կեանք և անդին վրէժ,
Պատժելով կեղծիքն կը բուժուի հոգիդ։
Ա՜հ, ես կեղծաւո՞ր, խաբեբայ, կոպի՞տ։

Եթէ գիտնայիր Ձէ ինչո՞ւ Սիրման
Կ'երևի կամաւ քեզի դէմ սատան։
Կ'զգենու զիսակ լպիրշ կեղծիքի,
Զինք ուր որ կանչեն՝ առ այն կը ձգի։
Ներկուած շուրթեր, անպատկառ ծիծաղ
Ցայտնի կը պարզեն մոլեկան կենցաղ։

Մարդ սպանեց հայրս, և հայրը զոհին
Փոխան կոտրելու իմ հօր գլուխն հին՝
Ցանդգնի դրոշմել իր ազգ անուն
Ձակտիս՝ Ծուրինեի ծաղկով բոլորուն։
Սրբելու համար իր ոճիր ու տուամ
Ձիս կը նետէ հայրս իբր հաչուն դրամ.
Պատճա՞ռ. վասնզի կեանք տուաւ ինձ նա։
Սակայն իմ կամքով չէր որ ես ծնայ։
Զոհը նորածիղ ծաղիկ մ'էր դեռ ևս,
Որբ իր մօր կողմէ, ինչպէս որբ և ես։
Մարկո, այդ արիւն պահեցի անտես
Որ մարդասպան հօր աղջիկը չտես։
Բայց ո՛չ, ատէ՛ զիս, ատէ՝ որ ապրիս։
Ես պարտիմ քամել սև ճակատագրիս
Հայծայծած Ծոյնի բաժակը, որով
Տարագրի սիրտդ սէր և գութ, գորով։
ՑանԺամ յաջորդէ հոն վրէժի ոգին,
Եւ քեզ կը կապէ մշտապէս կեանքին։

Հարս պիտի լինիմ, նոր հարսի բերկրանք
Կ'սքօղեն անշուշտ բոլոր տառապանք։
Ես պարտիմ ներկել ճերմակ ու կարմիր
Իմ տժգոյն Ծշեր որչափ չեմ կամիր
Նոր հարսի շուքով երևիլ զուարԹ.
Գօս ոստին վրայ Ծարմ յամիկ ու վարդ։
Կոյս աղջիկներու ընդունելի համբոյր,
Փոխարէն՝ բաղդիս ներշնչել հրապոյր։
Ես պարտիմ մաղԹել բոլորին տարոս
Անկողնին համար որ է տարտարոս։
Բայց ինչո՞ւ այսպէս, ա՜հ ինչո՞ւ համար,
Ո՞ր սրբուԹեան դէմ ես կեցայ յամառ։
Ինչո՞ւ Ծշուառին բոցն արեան չայրէր
Կրկին որդեսպան այդ կրկին հայրեր։
Որպէսզի շնչեն դեռ արևին տակ՝
Ցաւելուն զոհին մի նոր նահատակ։
Ես պարտիմ լքել իմ սիրտիս հատոր
Ու պաշտել սիրով մեղսակիցն իմ հօր։
Պատճա՞ռ. վասնզի կեանք տուաւ ինձ նա։
Բայց վերջապէս մեղքն իմ չէր որ ծնայ։

Ահա կէս գիշեր, ոչ ոք կայ արԹուն.
Երկիրն է խաւար գերեզմանատուն։
Հիւանդ ու մաշուած խաբեբայ լուսին
ՁԺպտիր այլևս երկրի երեսին։
Ամպեր մելանով ներկած են երկին։
Ոչ մի հրեշտակ չէ իր կոյս քոյրիկին
Կարեկից, որքան Ծուին վշտալիր.
Հրեշտակ կեղծաւո՞ր ... ո՜ սև արհաւիր.
Ինչպէս ՁիԹենեաց ստրև մի գիշեր
Աստուած Աստուծոյ ի զուր կ'աղաչէր։
Ահա դժոխքը կը բանայ վէրքան.
Բռնաշունչ բոցեր գրգռեն ուրական։
Հուր, մոխիր, ծծումբ, հրավառ անձրեւ
Կը տեղան, երկրէ քենցած է արև։
Ահա Սադայէլ ցուդային մարԹով
Կուգայ համբուրել իր զոհն անվրդով։
Ահա քահանան՝ մահու նախարար,
Իմ կեանքի տուամին այս վերջին արար
Կը բանայ ժպտուն և կը մաղԹէ սէր,
Քանդելով սիրոյ տաճարն հին ի վեր։
Բռնի խոստումիս կը կոչեն վկայ
Տիրամօր պատկերն անշունչ, անզգայ։
Սատանան ուզեց որ Աստուած մեռնի,
Եւ ինք անոր տեղ տիրանայ երկնի։
Կ'ուզեն որ ապրիմ, և իմ երեսէն
Նոր կեանքի գարուն ծաղկում է կ'ըսեն։
Մահահոտ արեան յաջորդեն վարդեր։
Մարդասպան կ'առնէ հայրական նոր դեր։
Աստուած մահացաւ հրէշներու կամքով.
Իսկ ես կը պահեմ տարբեր ոյժ իմ քով։
Կ'ուզեն որ ապրիմ մահ տալով հոգւոյս,
ՆիւԹ պիտի առնեն կարծելով զայն կոյս։
Ի՞նչ կ'արժէ աղջիկ՝ որու բուն գօսի.
Սիրտ առ նց սիրոյ, աչք առանց լոյսի։
Ցանդգնին լնուլ խաչին ԹևերովԹոյն ու նեկտարի հիւԹերն՝ ի մի բով։
Կ'ուզեն որ ապրիմ, ես մեռնիլ գիտեմ։
Ես մահ կը պարզեմ պիղծ տեսիլքի դէմ։

Հեռացէ՛ք, Ծշուառ, դուք ոչինչ ունիք
Իմ գոյուԹեան մօտ. կեղծ է այդ կնիք,
Որով կ'սպառնաք ուրանալ Մարկոն։
Խաչը ձեր գործն է. սէր ինքն է կրօն։
Սէր սրինքն է մօր, սէր ցաղն է ծաղկին,
Սէր արեգակն է, սէր մարդն է ու կին։
Կրօնը սիրոյ, երախան իր մօր,
Վարդն արշալոյսին՝ որ կ'աւետէ օր.
Աշխարհն արևին, կինն իր սիրածին,
Այս իսկ է կրօն, օրէնք բնածին։
Կրկին որդեսպան հայրերէ մէն մին
Կը փուԹայ գրկել իմ անձի մոմին։
Խորամանկ օձէն մինչև մատնտու,
Ոչ մի վագր ու գայլ, ոչ մի վաշխառու,
Կոկորդիլոսէն մինչև կեղծաւոր,
Երկիր չէ ծնած մի գազան, որ նոր
Ուզէր յագենալ իր ծագին սիրտով,
Բանսարկուն անշուշտ պիտի զգար վրդով։

Հեռացէ՛ք, Ծշուառ, մի՛ մօտիք սիրտիս,
Առէ՛ք իմ կաւը, Մարկոյին հոգիս։
Կ'ուզէք որ ապրիմ, ահա կը մեռնիմ.
Բաժնեցէք երկուքդ իմ սառած մարմին...։

Ա՜հ, երչանիկ եմ, ե՛կ, իմս Մարկո,
Տեսնել յաղթանակն ճշմարիտ սիրոյ։
Դաշոյն իմ կուրծքի, մահ ապաննողին,
Արիւն ողողեց շնութեան անկողին։
Փոխուեցան դերերն, անակնկալ խաղ.
Այժմ կ'արտասուեն այդ մի զոյգ ճիւաղ։
Իմ տաք արցունքներ կը ձուլուին մարգրիտ,
Ու թաւիշ մարմինս գալկահար կռանիթ։
Ե՛կ, իմս Մարկո, այլ ևս մենք ազատ՝
Ես քու Սիրմանն եմ, քու սէրն հարազատ։
Գրկէ՛ զիս ուժով, մահ կուտայ կարօտ։
Փութա՛ ինձ ընել, «ահա քու Մարկօդ»։
Ահա քու Սիրման քու լանջին վրայ,
Թո՛ղ մեր երկուքին սէրը գուրգուրայ։
Սաւառնինք յայեր, երկիր մեր ոտից
Ներքև գլտորի, կը բաւէ մի կից։
Ահա լուսինը, ի տես մեր գունտին
Սառած է երեսն։ Աւելի անդին
Ահա Վէնիւսը հրաշագեղ. փայլով.
Մօտէն տխուր է, իր անդուլ հոլով
Կ'արգիլէ տեսնել տգեղն իր ներքում.
Ոչինչ հնար է դատել արտաքում։

Բայց երկիր նորէն կ'ընթանայ մեզ մօտ.
Ո՛ տեսիլ տգեղ, ո՛ զազիր ամօթ։
Կարմիր անկողնին առջև առաթուր
Իմ սառած մարմին, տարածուն և լուռ.
Ճիւաղն հոն իբրև պարտասեալ ըմբիշ՝
Կը դիտէ մեռելն, ապուշ, ակնապիշ։
Հայրս չէ ներկայ, թողած է մինակ
Արիւնի սենեակն և հրէշ և դիակ.
Ինչպէս դահճին հետ մէկ ժամ առանձին
Դլխատուած Մարի Սթուարթը թողուցին։
Վիրաւոր վագրի վերջին ճիգերով
Կ ամփոփէ ճիւաղն իր ոյժն ու կորով։
Աչքերը արիւն, կապոյտ շրթունքէն
Անանի կիրքով փրփուր կը ժայթքեն։
Փուռեցաւ գետին, մեռելին վրայ.
Դժո՛խք, նոր փեսի դերն է որ խաղայ...։
Ո՛չ Տանթէ պարզեց, ո՛չ Եզեկիէլ
Այս ոճրի տեսին, նոյն ինք Սադայէլ
Իր մօտ տեղ չունի տ·ունջելու համար
Երբ իրեն յանձնեն այդ հրէշ այսահար։
Մի փայլակ՝ և հայրս կ'երևի հանդէս.
Կը քաշէ դաշոյնն իմ բոսոր կուրծքէս.
Թափեցան աղիքն մոլեկան փեսին,
Որու եղունգներ իսկոյն խզեցին
Իմ հօր կոկորդը, յետոյ անկենդան
Երկուքն մէկ հատոր՝ ռումբի պէս ինկան։

Սաւառնինք, Մարկո, դէպ՝ իվեր, միշտ վեր.
Երկիր կը մարսէ մեր թողած վիշտեր։
Կեանքն իր պայմանին վճարեց բաժին,
Մեռաւ տառապանքն, չորցաւ թոյնֆիժին.
Խլուեցան վագրին ակռաներ հիմէն.
Փութանք տանելու փառքով մեր Հիմէն։
Անցնինք արևէն՝ որու բոլորտիք
Կը դառնան, ինչպէս հոյլ հոյլ թիթեռնիկ,
Միլիոն ու միլիոն գունտեր՝ որոնց մին
Երկիր, ուր մարդիկ ծնին ու մեռնին։
Ուր կեղծն ու մոլին վայելեն աշխարհ,
Եւ առաքինին կ'անհետի թշուառ։
Ուր հոգեվար է աղքատն ամեն օր,
Ոսկին կը գնէ որբութիւնն անոր։
Ուր մարդը մարդուն կը խափանէ լոյս.
Եւ կեանքն է տարտամ ու միշտ տարակոյս։
Ուր մեղրալուսին ասուպի նման
Կ'անցնի, և յետոյ այր ու կին ինան
Իրար բարեկամ, յետոյ անտարբեր,
Յետոյ մատնութեան օձը կ'առնէ դեր։
Ուր բարին ու չար, սուրբը և լկտին
Վերջապէս նոյն սև հողին տակ փտին։
Անցնինք արևէն, որու լոյս ու կրակ
Կ'օծեն հաւասար արծիւ ու տատրակ,
Ես մարդ և հրէշ, Արէլ ու Կայէն,
Քրիստոս և Յուդա, որ կը ներկայեն
Կրկներէս կեանքէ քաղուած մէկ համար,
Եւ բնութեան շէնքին մի մանրանկար։

Սլանանք հեռուն, հեռուն, միշտ հեռուն։
Տե՛ս, նուազի լոյսն բիւր բիւր գունտերուն,
Արեգակն ահա նոյնպէս կ'ամպոտի.
Դալկան ոյ տակաւ կարմիրն ամօթի։
Միլիոն աշխարհներ սպիտակ ամպի
Կ'առնեն երևոյթ, և իրենց արփի
Իբրև հեռաւոր Փարոսի լոյսով
Կը մարի, կանցնի և մութ պատէ ծով։
Այդ ամպին վերև կ'ըսեն թէ Աստուած
Միշտ իր **սուրբ** անուն Գիրքով զբաղուած՝
Զայցելեր այլ ևս Սոդոմ ու Սինա,
Կը մերժէ լսել մարդկան ողբանա։

Օ՜ն, աւելի վեր, միշտ վեր սաւառնինք,
Ուր պարզին տարբեր արև ու երկինք։
Ուր Աստուած և Մարդ հաւասար կեանքով
Զեն պահեր գաղտնիք այլ ևս իրար քով։
Ուր բացարձակն է անբիծ հայելի,
Եւ իր մէջ մարդուն պատկեր կը փայլի։
Հոն ծառ ու ծաղիկ լոյսով ողողուն՝
Կը կազմեն կեանքի մշտական գարուն։
Հոն խնդիր չկայ Պատճառ – Արդիւնքի,
Հեղինակ ու երկ մի են վասն զի։

Հոն Աստուած սէր է և մարդ իր պատկեր,
Ինչպէս արեգակ և անոր ցոլքեր։
Լոյս ու ճառագայթ, և ծաղիկ և բոյր,
Կին և հրաշալիք, գարուն և հրապոյր։
Հող էր նախ ծաղիկն, հող դառնայ կրկին,
Եւ իր բոյր սակայն կը խնկէ երկին։
Երկին խնկաւէտ, ուր հոգի կամ բոյր,
Եւ անմեղութեան առաջին համբոյր,
Թռչուն և վտակ, մանկան խինդ ու պար
Անմեռ են, ինչպէս և սէր անսպառ։

* * *

Ես դեռ պատանի՝ տեսայ Սիրմանին
Սև փոսին եզրով դաշունուած մարմին
Ոչ ոք չէր փակած իր անոյշ աչեր,
Կարծեցի թէ մահ տարտամ՝ կ'ամաչէր
Կնքել իր դերին աւարտող արար
Գոսելով իսկոյն այդ ծաղիկ աւար։
Տեսայ և Մարկոն հոն անշարժ, կանգուն.
Զգիտեմ եթէ արթուն էր կամ քուն։
Ակտոտ ժամկոչներ, հագրած՝ երերուն,
Շնական ծաղրով կոթնած բահերուն,
Իրար կ'ըսէին լկտի կատակներ,
Թէ մեռելը ցարդ համով պատառ մ'էր։
Տէրտէրն, որ գայլին տուած էր այն գիշեր
Գառնուկն՝ իբրև թէ ոճիրն այն քիչ էր,
Հասաւ ժոլեգին, և քան մահ յանդուգն՝
Զոհի երեսին արձակեց իր թուքն։
Իր օծեալ բերնով պիղծ բառի մը հետ
Գոռաց, «նետեցէ՛ք ... փոսն ըրէք անհետ։»
Եւ ես պատանի՝ չգիտեմ ինչպէս
Կտոր մը փրթաւ իմ անփորձ սիրտէս,
Փութացի բաղել թիթեռնի նման՝
Վարդի երեսէն ցողը, բայց Սիրման
Դիակ մ'էր արդէն, վարդը թառամած,
Թիթեռն ստահակ, բահանան Աստուած,
Փոսը դժոխքն էր և ցողը լորձունք,
Ինքնասպան կոյսին նուիրուած արցունք։
Գինով ժամկոչներ զիս ետ մղեցին,
Ու մեռելն իրենց գրաստական կիցին
Ուղղութեամբ երեսն ի վար փոսն ինկաւ.
Շարժեցան բահերն, հարսը ծածկեց կաւ։
Տէրտէրին լուտանքն՝ դևեան ալելու,
Դարձաւ հասցէիս, անկարող լալու,
Ես քար կտրեցայ։

Քառասուն տարի

Անցաւ այն օրէն, և իմ մէջ կ'ապրի
Սիրմանի պատկերն. իմ զուարթ ժամեր
Ստէպ այն տեսլի ստուերով չեն յամեր
Սգալիր մի հոր տալ ինձ երևոյթ.
Զեմ կրնար ըսել ես սիրտիս, «ի՞նչ փոյթ»։
Իմ նրբին տողեր յանժամ կը դադրին
Սէրը երգելէ, և իմ քնարին
Առիւծի ջիղով կարկամած թելեր
Ա՜հ կը մռնչեն անդունդէն եթեր։

ԶԻՖՈՒ - ՍԱՐԱՖ

Մեծաւոր Կինը

Սկէց մօտաւորապէս երկու տասնեակ տարիներ մը առաջ ծաղկոցի չարաճճի բզէզներ էինք։ Ամէն իրիկուն, դպրոցէն վերադարձին, նախընթրիքի երկու պատառ կուլ տալէ վերջ փողոց կ'ելնայինք մեր ազգական ու փոզոցիկ խաղերուն համար։ Բոնել, գնդակ, պատուրտուք, հայՏրախ։ Մեր համախմբումի ու խաղի սովորական ժամադրավայրն էր Զարեհ Տամկաճեանենց տունին առաջքի քառանկիւն կաղմած պզտիկ հրապարակը, որ թէ յարմարութիւն ունէր մեր խաղերուն և թէ Զարեհին մօրը փափաքն էր։ Ը, իր աչքին առջևը ըլլայինք միշտ, մանաւանդ երբ իր ազան մատնակցէր մեր խաղերուն։ Ալի ու բարի աղայ մըն էր միանգամայն Զարեհ, և կը սիրէինք զինքը եղբօր մը պէս։ Հօրն ու մօրն ալ մէկ հատիկն էր, և մայրը մանաւանդ կը գուրգուրար վրան, աչքին լոյսին պէս կը սիրէր։ Երեսունէն երեսունհինգնոց խիստ գեղեցիկ կին մըն էր ան։ բարձրահասակ, մսեղ, լայնչի լանջքով ու թուխ մարմնով։ Սև առատ մազերը ամբողջովին քաշուած, առանց սեթևեթի ու նորաձևութեան պայմաններու, և ճակատը բաց ձգած, ամփոփուած էին կլուխին ետին, ճիշդ՝ ու ճիշդ տարուք կիներու վարսայարդարութեան հինօրէնքի ձևերով, ինչ որ, իր մէջը՝ ոչրանքի ու աղուոր երևալու ամէն փափաքի մեռած ըլլալը կ'ապացուցանէր բացայայտ։ Սև թուխէ յօնքերու տուներին տակ, ածխափայլ, լայնաբիբ ու խորունկ աչքեր, աւելի աչքառու ու գրաւիչ կը դառնային, զիրենք մատի հատուածիանով եղերող սեւցած մորթի շերջանակի մը շնորհիւ որ քնաստ, հիւանդ ու ոգաւոր երևոյթի մը կուտար ամբողջ անթերի այդ դէմքին։ Ադամանդներ, ոսկի ցոլքեր, փայլուն սանտրեր, դունագեղ տարիներ օր մը օրանց չէին դար լուսաւորել ու զուարթացնել այդ մեայլ ու ախուր կլուխը, որ սակայն չէր դադրեր աղուոր ըլլալէ, ինքնայատուկ մարած ու անշուք աղուո-

բութիւնով մը՝ որ ոչ նուազ սրտագրաւ էր ու առինքնող։ Սակայն ալ կը հաղնէր, գրեթէ միշտ, դէթ որչափ որ ես կը յիշեմ, ով գիտէ թերևս յաջորդական սուգերու պատճառով կամ մանաւոր դիտումով մը զոր չեմ կրցած երբէք բացատրել ինքզինքիս։ Կ'ըսէին թէ ինքն ալ ժամանակին հօրը ու մօրը մէկ հատիկ զաւակը եղած էր, աղուորութիւնով ալ մէկ հատիկը՝ իր թաղին, երբ շատ դեռատի էր, նորածիլ ծաղիկի մը պէս, ամենուն հիացումին ու ցանկութեանը առարկայ։ Իր ծնողքը շուտով մը կարգեր էր զինքը, որ և է բարեկեցիկ ու տարէց անձնաւորութեան մը հետ, որ սակայն նիւթական այդ ինչին առաւելութենէն զատ ոչինչ ունէր, իր գեղանի ու ծաղկատի կնկանը երջանկութիւնը ապահովող։ Կ'ըսէին թէ առանց սիրոյ այդ ամուսնութեան առաջին պտուղը, —Զարեհը,— աշխարհ գալէն վերջը, մէկ-երկու տարի ալ համակերպութիւնով ու քիչ շատ հանգիստ ապրած էին էրիկ-կնիկ և անկէ ետքը, ամուսինը որ արդէն միշտ հիւանդկախ մարդու մը տխուր ստուերը ունեցած էր իրեն ընկեր, կէս-անդամալոյծ վիճակի մը մատնուած, տունը մնալու կը դատապարտուէր, ուժասպառ ու չղայնոտ, վիճակ մը՝ որուն համար իր երիտասարդական տարիքին մէջ ըրածներովը, բոլորովին անպատասխանատու չէր ըլլար թերևս։ Ալ անկէ վերջը, Տիկին Տամկաճեան կատարեալ հիւանդապահուհիի մը դերն էր որ կ'ստիպուէր ստանձնել, կուսազան, նախանձոտ, անհանդուրժելի ամուսինի մը քով, դեր մը՝ որ ոչ իր զուարթ բնաւորութեանը, ոչ տարիքին և ոչ ալ աղուորութեանը կը վայլէր կարծես։ Եւ ինքն ալ կամաց կամաց ազդուելով իր այդ դերէն, զուարթութիւնը հետզհետէ տեղի տուած էր թուխի չքեղ ու տաքարիւն իր դէմքին վրայ ճառագայթելէ, աչքերը փոխանակ անդիտակից ու աւիւնալից փայլով մը շողալու, գիշերային ու գերեզմանային մթաստուեր ու թախծագին խորութեան մը մէջ ընկղմած էին, և իր բարեձև հասակը, սևերուն մէջը պարուրուած ու սլացիկ, նոճիի մը պէս մենաւոր ու անայլայլ կուգար ցցուիլ պատուհանին շրջանակին մէջը պատկերանալով, դիտելու ու հսկելու համար իր պզտիկ Զարեհին վրայ որ հիմա իր ապարդիւն երիտասարդութեան միակ մխիթարութիւնը, իր՝ ուրիշ սէրերէ ու փոփաքներէ զրկուած սիրտին միակ գուրգուրանքը կը կազմէր։ Գիշերները մինչև առտու, օրերը մինչև իրիկուն, դեղ, հաղ, թուք, կռիւ, քէն, նախանձ, անէծք առած կը նստէր ամուսինին դիմացը և այս՝ տարիներով, իրիկուն ուշ ատեն միայն, Զարեհին վրայ հսկելու պատրուակով, գալով նոճիանալ պատուհանին ետին ու երկար, երկա՛ր ատեն յառած մնալ դուրսի կեանքին վրայ, որմէ իսպառ անմասն կը մնար։

Տամկաճեանենց տունը, հինգ փողոցներու իրար կտրած տեղը զարմանալի ձև մը ունէր, դէպի հրապարակին սիրտը մխուած սլաքի մը պէս, սուր անկիւնաւոր, անանկ որ ամէն կողմէն փողոցի վրայ

էր և գիշերները լոյսերը վառուած ատեն կատարեալ փարոսի մը նմանութիւնով կը փայլէր, այն ատենի շրջակայ հինուկ տուներուն, անլուսաւոր փողոցներուն ու նոյնիսկ թափուր գետիններուն մէջտեղը։ Ամէն իրիկուն, փողոցէ փողոց վազվռտած ատենիս, ա՛լ վարժուած էինք հոն տեսնալու, տունին մէկ կողմը պատուհանի մը առջին, բազկաթոռի մը մէջ թաղուած ճաղատ գլուխով ու կախ պեխերով մարդուկ մը որ կը հազար ու կը թուքնէր, տունին միւս երեսը, սեւազգեստ դիցուհին, միշտ քաշուած մազերով, մանքուր մորթով, հսկայ հասակով, սեւածիր սգաւոր աչքերով։ Ու մեր տղայական ուղեղներովը, շատ բնական կը գտնայինք այդ ամենը իրենց տեղը, քանի որ այսպէս տեսնալ՝ սովորութիւն եղած էր մեզի տարիներէ ի վեր որ խելքերնիս հասնիլ սկսած էր։ Ու մեզի անանկ կուգար որ միշտ ալ այնպէս պիտի մնար ամեն բան այն տեղ, հինաւուրց ու անփոփոխ պատկերի մը պէս։

Տարիներ անցան անկէ ի վեր. դպրոցէն ելանք. ընկերներնիս զիրար կորսնցուցինք. նոր դպրոցներ գացինք նոր ընկերներ ունեցանք։ Տամկաճեան՝ Եւրոպական վարժարան մը յաճախել սկսաւ. շրջանաւարտ ըլլալէն վերջն ալ, բաւական լաւ պաշտօն մը ստանձնեց Եւրոպական վարչութեան մը մէջ։ Ցետոյ իմացանք որ, բծախնդիր, կռուաստր ու maniaque հօրը հետ յաւիտենական վէճերէ ձանձրացած, ելեր Եւրոպա է գացեր, հոն՝ մեծ մայրաքաղաքի մը մէջ հաստատուեր և քիչ շատ դրամ կը շահի եղեր։ Շատ իրիկուն, իրենց դուրս ցցուած ու աչտարակաձև տունին առջևէն անցնելուս կը տեսնայի Տիկին Տամկաճեանը, միշտ միևնոյն պատուհանին առջևը կանգնած, անտեղիտալի սովորութիւնով մը անշուշտ, միշտ պարզ ու սեւազգեստ, միշտ լուրջ ու ազնիւ, միշտ հասակագեղ ու շքեղ, մինակ՝ գլուխին վրայ եփեսոսի մթութեան մէջ սողոսկած շատ մը շուտ ճերմկած թելերով, որ ապաշխարողի մռայլ այդ դէմքին վերեւը, ցանուած մոխիրի տպաւորութիւնը կ'ընէր։ Հարկաւ մեզ տեսնալով, ինքն ալ կը յիշէր իր Զարեհը, այն ատենի Զարեհը, որ դեռ անպեխ ու կարճ տափատով պատանի, միասին՝ պատուհաններուն տակտիքը մեր սրնգաձայն օղտներով կամ մանանեներով օդը կը ծակէինք։ Ատիկա միշտ վերջալոյսի ու մտախոհութեան այն պահն էր, ուր ժամանակի մը համար ինքզինքը կը խլէր խեռ հիւանդի մը ընկերութիւն ընելու խղճալի ու միօրինակ իր պարտականութենէն և կուգար հաւանօրէն մտամփոփ խորհելու, իր անցեալի, իր գեղեցկութեան, իր փեթռտուած երազներուն, իր հեռաւոր զաւակին, իր մայրական վիրաւոր սիրտին ու ապագային վրայ։ Տղան կը գրէր իրեն միշտ. իր քովը կը կանչէր զինքը յանձնարարելով որ մայրապետ մը կամ հիւանդապահուհի մը դնեն հօրը քովը։ Բայց ան անյողդողդ կը մնար իր որոշումին, իր պարտականութեան գիտակցութեանը մէջ, որ մտածուած, տրամաբանական համոզում մը ըլլալէ

աւելի, կ'ենթադրեմ թէ առհասական, անդիմադրելի, բնական սեպուած բան մըն էր։ Հակառակ պարագային, շատ զարմանալի ու անբացատրելի պիտի ըլլար որ, այդքան յուսախար կին մը՝ որ չէր սիրած երբէք այնքան անհանդուրժելի իր ամուսինը, մնար այս վերջինին քովը, անձնուէր խնամէր զայն, հիւանդապահուհիի մը պէս, քրոջ մը պէս, մօր մը պէս վերջապէս, եթէ ոչ կնոջ մը պէս, փոխանակ թռիլ երթալու, իր մէկ հատիկ զաւակին քով, որ թախանձագին կը կանչէր զինքը, զոր կը սիրէր իր աչքին լուսին պէս և որ հեռաւոր երկիրներու մէջ, մենաւոր, ով գիտէ ինչ փորձութիւններու էր ենթակայ։

Տարիներ ալ անցան այսպէս։ Զարեհին համար կ'իմանայինք երբեմն անոր բնակած քաղաքէն վերադարձող ճամբորդներէ թէ, լաւ դիրք ունէր, լաւ կը ծախսէր, հոմանուհիներ կը պահէր, կերուխումի ու զբօսանքի տուած էր ինքզինքը։ Օր մըն ալ հոս, հայրը, տարիներով մահու և կեանքի միջև քաշկռտուելէն վերջը, երկար տեսն ալ անկողնին կառչած մնալէ ետքը, վերջապէս աւանդած էր հոգին։ Ըսողներ եղան թէ Տիկին Տամկաճեան, ալ վերջապէս պիտի երթայ իր տղուն քովը, քանի որ այնչափ արժանաւորապէս կատարած, լմնցուցած էր իր պարտականութիւնը և քանի որ տղուն աչքը միշտ իր ճամբուն էր, կ'ըսէին։ Բայց ո՞ւ անակնկալ։ Ենթադրուածին ճիշտ հակառակը պատահեցաւ։ Զարեհ, այնչափ տարուան բացակայութենէ վերջը, ինք վերադարձաւ։ Բայց ո՞ւր էր մեր ճանչցած արի ու բարի, կորիճ ու զուարթ Զարեհը։ Կմախացած, կորաքամակ, պարպուած, նիհար, հաղացող, թուքնող, կռուտաղան թիթիզ մարդ մը եղած էր, ճիշտ հօրը պէս, սա տարբերութիւնով որ ինք նիւթապէս ալ փճացած էր։ Շատեր ըսին թէ ճիշտ հօրն է եղեր և անոր հիւանդութիւնն է ժառանգեր։ Ուրիշներ կարծեցին թէ հօրը անէծքն էր որ իր տունը տեղը քակեց։ Բայց կերևայ թէ հեռաւոր ու փորձանաւոր այդ քաղաքին մէջ, միայնակ, իր վարած ամուրիի անհաչիւ ու անհեռատես կենցաղն ալ քիչ բաժին չունէր իր քայքայումին մէջ, մանաւանդ որ ինք հօրը չափ ալ չը կրցաւ պիսմանալ և երկու տարի վերջը անոր ճամբան բռնեց։ Ալ այդ երկու տարիին մէջ բնաւ չտեսանք Տիկին Տամկաճեանը իր սովորական պատուհանին առջևն։ Անհերևոյթ եղած էր։ Դիչեր ու ցորեկ հիւանդին սենեակին մէջէն միայն կը նշմարուէր իր չուքը։ Նոյնչափ անձնուէր, և աւելի սրտագին գուրգուրանքով խնամեց իր զաւակը, միշտ սակայն այն պատիր հաւատքով թէ պիտի աղէկնար ան, չմորհիւ իր երիտասարդութեան և այս անգամ միասին պիտի երթային Եւրոպա։ Եւ ասիկա, տղան պատրանքներով օրօրելու համար ըսուած կեղծ բան մը չէր, ընդհակառակը։ Սրտովին կը հաւատար այդ ենթադրութեան, այն տասիճան որ քանի քանի անդամներ խրոխտովին մերժած էր հեռատես այն խորհուրդները զորանք տուած էին իրեն, անձնական ու

անձնուէր բարեկամներ, հօրմէն ապուն ինկած կալուածները իրեն անունին դարձնելու համար։

Հիմա, մինակ է պարապ տունին մէջը, պառաւ սպասուհիի մը հետ։ Տունը միշտ նոյն աշտարակաձև ու փարոսանման շէնքն է աւելի գունաթափ, աւելի հինցած, աւելի տխուր։ Առաջ իրաւցնէ փարոսի մը պէս կը փողփողէր, երբ քիչ շատ, ամէն սենեակներն ալ մէյմէկ պատճառով լոյս կը վառէին։ Հիմա, մարած է փարոսին լոյսը, և խեղճուկ կանթեղ մը կը մնայ, սարդնայարկի մէկ քաշուած խցիկին մէջ։ Շրջակայ հինգ փողոցներուն մէջ, հին տուներուն տեղ, կամ թափուր գետիններուն վրայ, նոր նոր, ապարանական մեծվայելչութիւնով ու գեղեցկութիւնով հոյակապ տուներ ու արարքմանները են կառուցուած, որոնք կարծես արհամարհանքով կը նային, այդ դուրս ցցուած անկիւնաւոր, ծձև ու ժպիրն անակին վրայ և իրենք՝ իրենց բազմաթիւ կտուցներով հեռուէն կը լուսաւորեն խեղճուկ ու անշուք այդ տունը՝ որ կղզիացած, օտարոտի, ամօթապարտ վիճակ մը ունի հրապարակին մէջտեղը իր քշուած ու լեզուակերպ սուր անկիւնովը։

Տիկին Տամկաճեան ալ գրեթէ բնաւ դուրս չելլար. ոչ հիւր կ'ընդունի, ոչ այցելութեան կ'երթայ, երբեմն միայն բժիշկի մը կառքը կեցած կը տեսնուի անոր տունին առջևն, ինչ որ բարեգուշակ բան մը չէ անշուշտ։ Շատ ջղաձոռ բան մըն ալ ինք եղած է հիմա կ'երևայ, կատարեալ հիւանդ մը, գտնելով իր դէմքէն ու բժիշկին այցելութիւններէն։ Առաուլնէ մինչև իրիկուն նստած է հիմա իր սենեակին, յետոյ իր զաւակին նստած բազկաթոռին վրայ, բազկաթոռ մը՝ որուն գծբաղդ ճակատագիրը եղած է կարծես տարիներէ ի վեր, միայն և միայն խօթացածներ կրել իր ծոցին մէջ։ Մաղերը ճերմակ քթան եղած են և սաղաւարտի մը պէս փակած ու կորնթարթ կազմած՝ աւելի թուխցած ու խանդրած մորթին վրայ. աչքերուն եղերքի սև շրջանակը այնչափ շեշտուած է որ ամէն զինքը տեսնելուս մահազդի սևածիր թուղթի մը տպաւորութիւնը կ'ունենամ իրմէն. աչքերը միշտ նոյն լայնաբիբ ու ածխագոյն աչքերն են, բայց ինչչա՜փ անարտայայտ, ինչչա՜փ ադօտ, ինչչափ մելամաղձոտ։ Հիմա ալ երբէք չենք տեսներ զինքը պատուհանին առաջը կանգնած իր ցից ու բարեձև հասակով։ Նստած է միշտ մթնոյն տեղը. նոճիին քամակը կքած է ա՛լ։ Երբեմն եկեղեցի կուգայ ժամ օրերուն. մենաւոր անկիւն մը քաշուած կ'աղօթէ կուլայ, պատկերներուն առջևն կը պաղատի ժամերով, ի՞նչ բանի համար արդեօք, ի՞նչ կ'ուզէ. գաղտնի՛ք։ Դեռ ի՞նչ կրնայ ունենալ այդ կինը Աստուածմէ խնդրելիք կամ սուրբերուն բարեխօսութեանը դիմելիք։

Տարիներէ ի վեր սա այսպէս է. սպասովաբար երբ մեզի կը տեսնայ ու իր մարած նայուածքը կը պտրցունէ մեր վրայ, ուզէ չուզէ կը յիշէ իր Զարեհը։ Երբ կը տեսնայ իր դրացիները, իր նախկին

ընկերուհիները, որոնք հիմա հարստութիւններու մէջ կը լողան, զաւկներու, թոռներու տէր՝ կը բազմանան ուրախ զուարթ, հարսնիք, տօնախմբութիւն, ընդունելութիւն, դաշնակ, երգ, պար. հաճոյական սարսափանՀ մը կը դառնան իր չուրջը, ի՞նչ կը միայ արդեօք այդ սիրտին մոխիրներուն տակ։

Իր աչքերուն սև շրջանակէն զատ, իր նատած ողորմուկ ձևն ալ ինձի մատնել կուտայ մահազդներուն. լաւ դիտա՞ծ էք յաճախ ուռենիի մը տակ ու միշտ չիրիմի մը վրայի այդ կինը, որ ձեռքը ծնօտին դրած կը մատնէ տրտում տխուր. շատ հասարակ պատկեր մըն է ան որ ալ վարժութեան ուժով ազդեցութիւն չըներ մեր վրայ։ Եկէք անգամ մը ինծի հետ տեսնալ այս կենդանի ու մեռելարոյր միանգամայն պատկերը և ըսէք թէ ձեր կեանքին մէջ տեսա՞ծ էք երբէք նմանօրինակ սառեցնող, սարսռացնող, քստմնելի, աղէկտուր ու սաստուր տեսարան մը, մանաւանդ երբ, մօտաւոր եկեղեցիի մը կոչնակին տխուր ու ընդհատ զողանջը կը թրթռայ օդին մէջ, ինչ որ մեր բազմամարդ թաղին մէջ, գրեթէ օր չըլլար որ չը պատահի։

ԱՌՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱԱԼԹԱՐ

ՏԻԿԻՆ ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԷՆ

Առտուան մօտ՝ մթնշաղ է։ Ճակատս՝ աստեղազարդ գիշերուան չողակնափայլ բիւր նայուածքներուն գգուանքին ներքև քուն քաշած երշանիկ հովտաց շուշանի մը պէս՝ երազաւէտ գինովութեան մը հետքը կը կրէ դեռ։ Բայց գիշերը հեռացած է սենեակէս, հեռացած է սն պատշգամէս՝ ուրկէ կը դիտեմ, հեռացած է գիշերը՝ հանդիպակաց դաշտէն, — ուր թարմ ու զալարաւէտ գիւղանկարներ կուրուագծուին հոն ու հոս,—հեռաւոր բլուրներու կողերէն, Մէլէնի ամպամած միաձոյլ լեռնապատնէշին վրայէն, և Քուրու-Տաղի մռայլ գիրկընդխառնումներուն չզթայաշարէն։ Հեռացած է արդեօք նաև ան՝ իմ հոգւոյս անծանօթ անխոյզ սահմաններէն։

Մարգարտայեռ անսահման օձ մը, ոսկեճամուկ և արծաթափայլ, անխլիրտ կը հանգչի լեռնուտ երկար հորիզոնին արևելեան փռուածքին վրայ, և Մէլէնի միակ անհարթութիւնը, Սթէանայի սարը, այս պայծառ առտուան մթնշաղին մէջ, չափիւղայէ միաձոյլ մենաւոր բուրգի մը նման, անհունօրէն խաղաղաւէտ, յաւիտեան անշարժ ու բացարձակ, կը ցցուի, կամրջանայ դէպի անսահմանութիւն, կաթնաթոյր երկինքին խորը, հեշտալի մխրճումով։ Սթէանա՛։ Այ Ի՛լիայի սարն է ան, սարօրինակ ու խորհրդաւոր մարգարէին։ Եւ իբր նոր Կարմեղոս, ամէն անգամ որ «ամպ մի փոքրիկ իբրև զթաթ» հանգչի հոն, նշան է թէ հրեղէն մարզերու տարտափելի մարգարէն հաշտ աչքով կը նայի դէպի վար, և երկինքին ծորակները կը թուլնան։

Ո՞ր երշանիկ ասատուաններուն ու ասատուածուհիներուն տիեզերական հարսնիքն էր այս արդեօք. Ոսկիի և մարգարիտի ցողում մը, ամենահանքար ոսկերչութեան մը շռայլ գոհարազարդումը, կը պճնեն բնութիւնն համակ։ Հորիզոնին վերև երկարող սև ամպերու նուրբ փռուածքին ստորին եզերքները հեսզհետէ կը բռնկին։ Կարմիր ու դեղին գոյներու ամենաճոխ երանգապնակ մըն է թափեր հոն։ Արեւնագոյն կակուղ ժապաւէններ, բոցերու ջղուտ շեղփեր, ոսկեհոս վտակի մը մետաքսային սոլորումը, անսահման վարդենի մը՝ որ կը բռնկի կը հրդեհուի, նուան հանիկներու սխրալի տեղատարափ մը, երկինքի թափանցիկ կապոյտին վրայ բացխփուող լու-

սեղէն հոկայ հողմահարի մը քրքմաթոյր նուաղուն շառայլները, բոսոր և ծիրանեգոյն ճաճանչներու ցրուուն խռիներ, — իրարու կը խառնուին, իրարու հետ կը շփոթուին, իրարու կը յաջորդեն։

Մթնշաղին միահեծան խաղաղութեան մէջ, ուր մարդկային աչ մէկ շշուկ կը խլրտի, մօտակայ ցածուկ սնակի մը կիսափուլ բուխերիկին վրայ, ծուխի գերանուսը ամենափափուկ երազային ժանեակի մը ծոյլ ծուէնները կը ծածանին պատանեւ։ Փլած օճախ մը՝ որ կը միտ դեռ. ինչ սրտագրաւ խորհուրդ։ Գիւղին պարտէզներուն բոլոր ծառերը ծաղկած են։ Անասնման ձիւնափայլ ծաղկում, որուն մէջ կը խեղդուին համեստ տանիքներուն կարմիր մամուռաս շարանները։ Առաջին խոզունները միապաղաղ լռութեան, աքաղաղներու ջինջ ու հնչուն ձայներ են, որք կ'երկարին ու իրարու կը խառնուին տունէ տուն։ Եւ առաջին անգամ ըլլալով այս առաւու, տարակ մը եօթն անգամ կը մնջէ պարտէզիս սալորենիին վրայէն, ու կը թռչի կը հեռանայ, իր թևաբախումին մեղմալուր քաղցր շըրշիւնը լսելի ընելով երկինքին տիեզերական խաղաղութեան մէջ։

Երանաւէտ պահ, որուն ցնծութեան կը մասնակցի հոգիս, ծանրաբեռն՝ մարդկային ու աշխարհային ունայն հնչին հոգերով։

Հիմա այլ ևս անասնման ճառագայթում մը կ'ողողէ ամէն բան։ Լեռնագիծ հորիզոնին փակած՝ Արևն է։ Արեւը։ Կը տեսնեմ զայն, ու կը տեսնէ ան զիս։ Ամէն օր չէի՞ միթէ տեսներ զայն։ Բայց հազիւ թէ. տարտամօրէն սովորական կուրութեամբ մը, իբր թէ գիտէի որ ան կար։ Այսօր՝ կը տեսնեմ զայն, հոգիս ամենաթափանց աչքերովը, յայտնի, անժխտելի, իր լուսապայծառ յաղթանակին հրեղէն աշխարհակալութեան մէջ։ Արեւ, արեւ. անիկա կը նուաճէ զիս, կը գերէ զիս. անոր լոյսին մեծութիւնը, անչափելի, բացարձակ, անոգորելի, կը գերէ՝ վարէ իմ մարդկային ճշմիտ խաւար էութիւնս։ Կրնամ ուրանալ լոյսին ճշմարտութիւնը։ Պէտք է որ մոռնամ, և ահա կը մոռնամ, և ահա այլ ևս անկարող եմ չմոռնալու, իմ բոլոր հանճարամիտ փիլիսոփայութիւններս, հոգիս հեգնալիր գոչ ժըխտումները, գէթ այս արբեցութեան վայրկեանին, լոյսն է որ կը խեղդէ զանոնք, ճշմարտութիւնը միահեծան լոյսին, որ իմ բոլոր տարակոյսներս կը նուաճէ ու կը հալածէ, ինչպէս հալածած էր մութին չամանդաղները, և գիշերուան աղջամուղջը։

Մտածումս զկայ առած է, զգայարկիկ կամքիս զսպանակները թուլցած են, թանձր և անտեղիտալի հիպնոսացումի մը թալուկն ու թմբիրը կը համակեն զիս։ Տարօրինապէս գինով կ'զգամ ինքզինքս։ Արբեցութիւնն՝ արևի լոյսին։ Իմ հոգեղէն էութիւնս բաղադրող բոլոր մասնիկները կը սարսռան՝ կը ցնծան։ Մարմնիս բոլոր ծակոտիներէն ներս կը թափանցէ ան, Արեւ։ Ու կը ծծեմ զայն, էութեամբս բովանդակ, ու կը շնչեմ զայն՝ իմ բոլոր շնչառութիւններովս։

Քանի՞ քանի անգամներ՝ այսպիսի արբշռութիւններու այսպանու-

թիւնն ուզած եմ վանել ինէ, ու զայն խնայել իմ անմիտ հպարտութեանս։ Ինչ, ինչ կար այս ամենուն մէջ, այդ սատիճան խռովելու համար։ Ինչ է յուզուող մարդ մը։ Որքան բարութեամբ և արգասնաստումով կը ծաղրեն զայն խելացի մարդիկ, որք քար մը կը կրեն իրենց կուրծքին ձախ կողմը։ Ինչ է վերանալ, ինչ է ճարար տալ հոգիին։ Որքան գթութեամբ կը կարեկցին այդպիսիներուն՝ այն դաշտավայրի գործնական, դրական ամենագէտ մարդերը։ Ես ալ, որ անոնց հոտին մէջ կ'ապրիմ ու չեմ ապրիր, որ գուցէ, աւա՜ղ, շատ չեմ տարբերիր անոնցմէ այդ իսկ պատճառով, ես ինքս՞ չեմ ջանացած միթէ անոնց նմանելու, — աշխարհիկ իմաստութեան ու դրական կենցաղագիտութեան պատուէրներուն պատշաճելու խելացութեան սրածանքով։ Ո՜հ, որքան ախուր է այդ քաղաքակիրթ մարդկութիւնը։ Արժէքներու փոյն ցանկ մը ունի, անոր միոյն կը հաւատայ, անոր անունով կ'երդնու։ Իր աստուածներուն նուիրապետական կարգը ոչինչ ունի կայուն ու հաստատուն։ Դրական ըլլալ, կ'ըսէ այսօր։ Ու չի գիտեր թէ ի՞նչ կ'ըսէ։ Բառի մը բռնապետութիւնը թերևս ամենէն անողոքն է բոլոր բռնապետութիւններուն։ Անիկա անհունօրէն կրնայ սահմանափակել կեանքին անպարագիծ իմաստը։ Դրական ըլլալ, դրական ըլլալ։ Ինչ գիւցազնութիւն, ինչ իմաստութիւն պիտի նշանակէր այդ։ Նմանատան և ամբողջ անհատին անժխտելի իրականութիւնը միթէ պէտք էր ուրանալ, անմանամանան արջառին լոյծ ու բնազանցական էակութիւնը (entité) պանծացնելու համար։ Իմ հոգիս՝ կը վախնայ այդ անհանճար կամակոր բանտարկութեանց նախատինքէն։ Անոր համար, թոյլ պիտի տամ այսօր որ գինովնայ ան, խորապէս ռոշնական, ու վերանայ, ուզածին չափ, կրցածին չափ, ու թերևս պիտի ցաւիմ որ ամենօրեայ դրապաշտ վարժութիւններս բաւական չպիտի դիւրացնեն իր վերացման այս յետամնաց մարդը։ Պէտք է որ ազատագրուի ան, լոյսին ճշմարտութեան հետ հաղորդութեան այս նուիրական պահուն, մարդկեղէն միակողմանի գնահատումներու կապանքէն։ Եւ եթէ հանդիպի այն բարձրութիւններուն, չպիտի ծաղրեմ զանոնք՝ որ վարը պիտի գտնուին ու գիս պիտի ծաղրեն,—պիտի ներեմ անոնց ու պիտի ժպտիմ սիրողաբար։

Արե՜ւը, անշէջ վառարանը, հիմա ինծի կը նայի, աչքերուս մէջ կը նայի չեչա։ Այդ նայուածքը կը ցնցէ զիս։ Չեմ կրնար անոր ամենակարող մագնիսականութենէն զերծանիլ. անոր համագրաւ մոգութիւնը չի թողուր զիս։ Ու ներքին պայծառատեսութեամբ մը, որ անբացատրելի է, ինծի կը թուի թէ հոգիս ալ, այո՛ հոգիս, միևնոյն բնութիւնն ունի, նոյն այն անկշռելի տարրէն է, այն միևնոյն աստուածային տարրաբանութեան քուրային մէջ բաղադրուած։ Արևին անսահման կրակէն՝ բան մը կայ իմ մէջս, իրական՝ անհերքելի կայծ մը։ Ո՞ր փիլիսոփայութիւն, ո՞ր իմաստութիւն, ո՞ր գիտութիւն կրը-

նայ ժխտել այս ճշմարտութիւնը՝ որ իմս է հիմա։ Պիտի թողում որ խնդան ուրիշները. այն ատեն ես պիտի լամ անոնց վրայ։ Իմ ճըշմարտութիւնս, իմ ճշմարտութիւններս։ Որքա՜ն անհերքելի են անոնք։ Հիմա կը տեսնեմ որ ձեր ծանրատաղտուկ պաշտօնական գիտութիւնը, իր պատուանդանին վրայ վերամբարձ խոշոր գլխապրով մը գրուած,—տխուր ու ծանծաղամիտ գիտութիւնը բոլոր հոմէներուն, ապուշ ինքնահաճութեամբ մը կը ծիծաղի։ Հակառակ ամէն բանի, ձեր հասարակաց դիւրաբեկ ճշմարտութիւններէն անդին իմ անհատական ճշմարտութիւններս ունիմ ես։ Ու դուք չէք գիտեր թէ դուք ալ ունիք անոնցմէ։ Պատուհանները բացէք արևին, ու պիտի գտնէք զանոնք։

Ճառագայթներու ժայթքում մը, լուսեղէն անհամար ճամբաներու բղխում մը կ՚երկարի մինչև իս։ Ու հոգիս, վերասլացիկ արձակմամբ, կը թռաւի այն ոսկեթել ճառագայթներէն մէկին վրայ, ու կը սահի, կը սուրայ անեզրութեան մէջ, հրեղէն սաստուածակոխ ճամբաներէն, դէպի սկզբնական ակունքը, դէպի Արևը։ Եւ հոգեկան ճամբորդութեան չչափելի իրականութեան վրայ տարակուսիլ՝ անկարելի կը դառնայ ինձ վայրկեան մը, երկվայրկեան մը,— այնքան խորին է արբեցութիւնն ու դիւթութիւնն այնքան ուժգին։ Բոցերու մէջէն վազող հրեղէն պատանեկի մը հինաւուրց հէքեաթն է արդեօք զոր կը վերապրիմ։

Հիմա, բուռն ու անտեղիտալի խանդավառութեան, զգայապաշտական հոգեցունց իրականագրոյշ տեսիլքին, յաջորդած է զգաստ և խաղաղաւէտ հանդարտութիւն մը։ Իմ պզտիկութեանս և անոր մեծութեան վերջահաս բայց սիրայօժար ու քաղցր գիտակցութիւնը ամոքած է զիս, և աղօթք մը կը թրթռայ հիմա սրտիս խորը։ Բոլոր քնարները, բոլոր տաւիղները, բոլոր նուագարանները կը ցնծերգեն հոն։ Ամէն բան՝ իմ հոգիէս կ՚երգէ ու կ՚աղօթէ. ամէն մրմունջի մէջ՝ մաս մը, մասնիկ մը կայ իմ հոգիէս,—ոսկեթուիչ միջատներուն բզզիւնին մէջ, ծառերուն ու ծաղիկներուն հետ համբոյրներ փոխանակող զեփիւռի հծծիւնին մէջ։ Թռչուններու ճռուոզիւնին, տերևներու խարշափին, գառնուկի մը մայիւնին մէջն եմ։ Ես տիեզերքին մէջ ու տիեզերքն իմ մէջս։ Նախահօրս, նախամարդուն ապշահար ու պակուցեալ թոթովումներէն սկսելով, հնգկական հինաւուրց լատոյգ կենցաղին վերապրաչունչ տաղարանը կը թնդայ հոգւոյս խորը։ Բոլոր դարերուն ու բոլոր ժամանակներուն մէջէն անցայ,—նոյն ինքն ես չէ՞ի միթէ,— երգեցի՝ բոլոր քնարահարներուն արուեստով, բոլոր հագներգուներուն բարբառով։ Եւ հակառակ այսօրուան իմ աննշան գոյութեանս, հիմա, այս մոռցուած դիւղի անկիւնիս մէջ, ինքզինքս կը ճանչնամ նորէն, հին մարդն եմ, առաջին օրուան մարդը, ծագումներու օրերուն նախամարդը։ Քաղաքակրթութիւններու աւերակներուն վրայէն անցայ. անոնք փոխուեցան միշտ, ես չփոխ-

ուեցայ բնաւ։ Եւ այսօր, նորէն, մարած ձայնս կոկորդիս մէջ խեղդահար, միւնոյն երգը կը փորձեմ երգել, առաջին օրուան երգը, —ո՜հ որքան անլսելի, որքան անբաւական, այս անգամ։

Փառք քեզի, ո՛վ բարերար լոյս, առաջին լոյս, անմատոյց անխոյզ ակունքներու անսպառ բղխում, առատաձայն այս նուիրական պահուն մէջ որդեգրէ զիս, սկզբնական անմեռ հիւլէն, քու ծագումդ՝ թող բեղմնաւորէ հոգիս կայազօր (virtuel) բոլոր կայծերը։ Թող բռնկի մախրիկն ու խառվի մոխիրը։ Ո՛վ լոյս, առաջի՛ն լոյս, անմատոյց ակունքներու անսպառ բղխում, փառք քեզի։

Մեղու մը կը թռաւի աչքիս արտևանունքներուն վրայ։ Դիւթանար նայուածքիս մէջ ծիածան կապող ճառագայթներէն գինովցած արդեօք։ Պատշգամս պարուրող երկու ուռերու միջև՝ սարդ մը իր կիսաւարտ ոստայնը կ'ամրողջացնէ, ցօղաթուրմ, ազամանդափայլ, մեռաքսաւէտ։ Ծիծեռնակ մը պատուհանէն ներս կը մտնէ, պապենական տանս ապահովագոյն անկիւնին մէջ հերուընէ թողուած իր կիսափուլ հողէ բոյնը վերանորոգելու համար։ Բարեկամ երջանիկ ծիծեռնակ, որ իր վաղեմի բոյնը կը վերագտնէ։ Կառուցներու սլաքաձև կարաւան մը, հարաւի երկիրներէն մեկնած, իմ երկինքիս սարսռագին կապոյտին մէջ կը մարճի այս առտու։ Կո՞ւնկ, ուստի՞ կուգաս։ Հօտաղը կը ձայնէ առտուան խաղաղութեան մէջ ու մեր տան հորթուկը սրտագին կը պոռայ իր մօր եաւէն։

Եւ ահա գիւղին եկեղեցւոյն զանգակը կը հնչէ։

Մեծ պահքի վերջընթեր չաբաթն է։ Հայ եկեղեցւոյն անուշան մանուկը, այս առտու, հոյ Քնարին լուսագոյն թրթռումները պիտի հնչեցնէ։ Շնորհալիին անմեռ ձայնը, դարերու մէջէն, պիտի արձագանգէ այ։ առտու նորէն՝ յաւիտեան սկան լոյսին փառաբանութեան համար, և հայ-քրիստոնեայ քերթողին լուսաւոր հանճարը փար մը նոցած չպիտի ըլլայ Ռիկ-Վէտայի հեթանոսական հրափայլ տաղաբանը յօրինող անծանօթ արեւորդիներուն հանճարէն։ «Լուսաւո՛ւ լուսոյ, առ իս լոյս ծագեա՛ . . . ի ծագել լուսոյ առաւօտուս՝ ծագեա՛ ի հոգիս մեր զլոյս քո իմանալի։» Այսպէս կը ձայնէր Հայոց Շնորհալին։ «Ո՛վ առտու, տեսնուէ՛ մեզի քու հրճուալիր ճառագայթումովդ, հեռու վանէ խաւարը, իբրաքանչիւր օր՝ մեզի բեր քու օրհնութիւններդ։» Այսպէս երգած էին Արևի շիտակ ճամբուն վրայ այն անանուն հնգիկ բանաստեղծները։

Իսկ իմ յուզումս՝ իմ շրթունքներս կը կղպէ։ Անկա՛ պօրէն թոթովեցի. շատ իսկ էր այդ գաւեղ։ Պիտի լռեմ ու պիտի սպասեմ բաղդիս, Ցարութեան փառքը ասնելու, և ո՞վ գիտէ, թերևս լուսագոյն բան մը չպիտի կրնայի ըսած ըլլալ։

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐՈՒՍ ՄԷՋ

Գորշ, կապարագոյն երկինք մը որ երթալո՛վ կը ցածնայ։ «Գաւլասեան» կիրակին է որ լուսցած է։ Բայց այս օրը ո՛չ մէկ աղուոր բանի գալուստը կը յիշեցունէ ինծի։ Ձանձրոյթ, յուսահատութիւն. ասո՛նք կը մաղուին վերէն անընդհատ, կապարագոյն ու գորշ երկինքէն որ կարծես վրա՛ս պիտի փլի ալ։

Պատուհանիս առաջքն անցեր՝ կը կարդամ։ Կը կարդա՞մ. հիմակ ա՛ռ ալ չեմ յիշեր։ Ինչ որ կը յիշեմ որոշ՝ փողոցէս անցնող մարդուկ մը՝ որ դէմի տունին առջև կը կենայ և դրացիիս հետ խօսակցութեան կ'սկսի։

Չի նայա՛ծ ականջ չի տուա՛ծ ըլլայի անոնց։ —«Մէկէ՛ն ի մէկ մեռեր է». ո՞վ։ Հաւատալի՞ք բան էր սա։ Եւ սակայն սև շշուկը կը կը ձայնձնուի տունէ տուն, լուսամուտէ լուսամուտ չրջաններ կ'ընէ ու յաւի ցունց ծամածուութիւններ կ'ուրուանկարէ դէմքերու վրայ։ Կ'զգամ որ ուղեղս կը խիսի, իբր թէ հրաշէկ սլաք մը խօթուած ըլլար նոյնհետայն գանկիս մէջ։ Ու յաւին կոտտուքին տակ ծմրդուն՝ կը գամուիմ կը մնամ ամթուիս վրայ սահմռկած, թող տալով որ ձեռքիս գիրքը թաւալգլոր իյնայ ոտքերուս ներքև։

Պէրպէրեան մեռա՞ծ. չէ՛, անողոք լուրը չա՛ջողիր որ և է կերպով հանգիստ խորշ մը գտնել միտքիս մէջ՝ հոն տեղաւորուելու համար։ Ըսէ՛ հիմայ, ոսկի խօսքդ կրկնէ մեզի, սիրելի Դուրեան, «Միթէ կը թաղուի՞ ճառագայթը»։

Ու բանաստեղծին ձայնին հետ՝ իրականութեան պօռուքն է որ կ'արձագանգէ դարձեալ ամբողջ տաքը՝ ձանձրոյթով լի սենեակս. —«Մէկէ՛ն ի մէկ մեռեր է...»։ Եւ իրականութեան այս պօռուքին հետ՝ ժողովուրդին խօսքն է որ կը լենայ, որ կը խժայ ականջներուս խորը, վնիռի մը պէս գանանդելի. —«Շատ տատանքին՝ պատանքն է բաժին»։

... Տատա՞նք, ալ ա՛յսչափ կ'ըլլար։ Մանկութենէ ի վեր հև ի հև վազք մը —կրթական գործին համար— տունէ տուն, դպրոցէ դրպրոց, Էսիրնէ, Հասքէօյ, Իւսկիւսար, Գասրքէօյ, Բարակէօմրիկ, Օրթաքէօյ, Ղալաթիա, ամէն ուր որ Պարտականութիւնը զինքը կը կոչէր։ Հէ՛ք ուղևոր Աղասնի որ տգիտութեան ջրհեղեղին մէջ թըռ-

չրտեցաւ աստանդական, Ուսումը՝ ձիթենիի այդ դալար ոստը մի՛ չտ կասուցին։ Անվհատ, երջանիկ թռչունն որ իր բոյնը, իր աղաւնեատ՝ւ-նը կառոյց վերջէն, ի՛ր Դպրոցը, ա՛ն որ իր փառքին ալապաստրէ կոթողը մնայ, իր գիրքերուն՝ թուղթէ փառքերուն այդ հրաշալի յուրանին աւրնթեր։ Եւ «Դպրոց ու Դպրութիւն» իր կարապի երգն եղաւ։ Զբսին թէ պեռպեռ Ցակոբի մը դատակն էր։ Ինչպէս գիտցաւ սրբագրել, լուսատա՛ռ գեղագրել իր անունն ծագումը։

Տատա՞նք, ալ ա՛յսչափ կ՚ըլլար։ Դատախարակ, քերթող, իմաստասէր, հրապարակագիր, բեմբասաց. ամէ՛նքն ալ էր. «Դատախարակ»ի իր համեստ կոչումը սակայն վեր դասեց յար՝ իրեն շնորհուած «Ուսուցչապետ» պատուանունէն։ Աչքը սևեռած իր Իտէալին՝ յոգնեցաւ, ոգնեցաւ, յուցուց իր մտաւորական գործունէութիւնը, ինքզի՛նքը քամեց՝ Ցառաջդիմութեան ուղին ոռոգելու, ծաղկաւորելու համար։

Եւ այս մարդն էր որ դաս աւանդելու մը պէս գիւրին՝ հոգին կ՚աւանդէր, ապրիլի ախուր առատ մը, հիւանդ առանց պառկելու, աղմուկ առանց հանելու։ Փոխանցում մը կեանքէն դէպի մահ՝ մէկ շունչով, մէ՛կ ոստումով։ Սոսկո՛ւմ։ — Եւ ի՞նչ թախծագին հաճոյք էր ան զոր միաքս կ՚ըմբոշխնէր— բօթը լսած վայրկեանէս —ետ ետ ճամբորդելով ու դեգերելով Պէրպէրեանի կեանքին մանուածներուն մէջ։ Իր մահը կը բանար այսպէս՝ երևակայութեանս առջև՝ ապրուած լման կեանքի մը պատկերներուն ճոխ ալբոմը, թղթատելով, թերթատելով դայն, առանց կանոնաւոր աղանցումի, խառնակ, չփոթ ու արագ։ Իր Օրհասին մէջ՝ զի՛նքը կ՚ապրէի հիմայ, ոտատապին, անուելի տխրութեամբ մը որ դորչ ու կապարագոյն երկինքին պէս՝ եկեր, վրա՛ն էր հեծեր հոգիս։

Ցետոյ ի՞սթափիմ, ինչ չափով որ կրնայ սթափիլ մարդ լոխակի հարուածէ մը վերջ, ու չիտակ դպրոց կ՚ատնեմ շունչս։

Դանտոպանը —կուռքի պէս անխօս ու դժնէ— դէմս կը ցցուի. անպին գիշերօթիկ մը լայէն ուռած աչքերով, ու դուրսի դին, չէմքին վրայ, դպրոցին գամրաը՝ դունչը աճուկներուն մէջ սուած։ Ցետսարանն այս է անդաստակին մէջ։ Վերնայարկը, նորէ՛ն ամայութիւն, մեռելութիւն մը սրտին երկայնքն ամբողջ, որ կ՚ս դանոյ սեսակ մը մգձուանջ առթել անձիս։ Քովընտի սենեակ մը կ՚ոլորուիմ. ձեռքը ծնօտին՝ մէկը նստեր, լուսամուտէն դուրսը կը դիտէ. սօքթորն է։

— «Գլուխդ ինծի՛ դարձուր», կը ձայնեմ չոր ձայնով մը։ Գունատ է դէմքը, թարթիչներն ալ թաց։ Աչքերնիս կը պաղին իրարու վրայ, երկար ատեն, մահագին լռութեան մը մէջ։ Հուսաչ մ՚ը ինէ, հառաչ մը իրմէ, կերկերուն, աղքատ. և ահա դէմ դիմաց անցած՝ վիշտերնուս վախճոյթը կը քակենք հատկտեալ ձայնով մը, թոլ տալով որ կուրծքերնուս խորը խառնող կսկիծի ամպը դուրս անձրևէ յորդահոս։

Պիտի ուզէի գաղրա՛ծ ըլլալ նոյն պահուն ապրելէ, չիմանալու համար տոքթորին խօսուածքը կոկտուր՝ ուր մեռնողին Հոգեվարքը կը պատկերանար իր յետին մանրամասնութիւններով։ Հազիւ ժամ մը առաջ Պէրպէրեան ոգորեր էր մանուան դէմ, քունէն նոր արթնցած։ Պնդերակութեան նոպան կարճ ու բուռն եղած էր, մինչ ինք՝ մահ-ճակալին վրայ տախտակար՝ կը գալարուէր ցաւին սաստկութեան տակ, և, մոլեգնոտ ցուլի մը պէս կլուխը չեղոկի հակած՝ մտարին ներքև կը խորամխէր ու կը հանդար կիտամեռ, տագնապանքէն ճա-ղոպրելու գերագոյն ճիգի մը մէջ։ Եւ տխրին պահնորդները—երկու բժիշկներ— մահճակալին երկու դին կայնած և անոր բազկերակները ձեռքերնին, աչքով զիրար կը չափեն յեղակարծ, զարկերուն դադա-րէն խելայեղ, անարեկ։ Լմնցած էր։

Ննջասուց կ'առաջնորդուինք։ Գրչի մեծանուն վարպետը կը հանդչի ճերմակ մահիճին վրայ, մինակ, մի՛ս մինակ։ Զաւկլները, սանները, դաստատուներն, ո՛վ որ ունէր սիրական՝ ատենին ու դպրոցին մէջ՝ անյայտ են եղած գրէթէ։ Վիշտին ամենի ամպրոպը—փլուզումին վերջ— աւլած մաքրած ամէն փշուր ու մղեղ՝ կարծես տարաղնած քշած ըլլար անոնցմէ խրատանչիւրը մէյմէկ դի։ — Ճգնոտամի ո՛չ մէկ հետք՝ անոր պաղած հանդարտ դիմագծութեանը վրայ. սուրբի մեռել մը՝ անդրշիրմի երանութեամբ ալեւորցած։ Ու բանաստեղծին խօսքը վերատին կ'իրաւնար, կը չեչտուէր մտքիս մէջ, երբ դաս-տիարակիս դէմքին դալկահար ձուաձեւը կը դիտէի անքթիթ.

Տե՛ս, զիմաբդ գեղեցկացոյց զիս մահ, արար պաշտելի . . .

Նա՛յն աչքերն էին նորէն՝ որոնք մտախոհութեան ատեն գիտէին անթարթ մնալ կիսախուփ, նո՛յն շուրթերն որոնք կ'երթային հանգ-չիլ շրջանաւարտներու ճակտին վրայ՝ ամաւերջի հանդէսներուն, ու նո՛յն ճակատը՝ խոկումներէ, իմաստութենէ կորնթարդ։ «. . . Զեռքս «արտասուալից բայց միխիթարեալ Բարեկամութեան ձեռքին մէջ, «աջևս ունենալով Պարտուց խիստ այլ գոհ դէմքը, մինքս անմա-«հութեան երգներով գրաւուած և կարծելով լսել ձայն մը հեռաւոր «որ կը կրկնէ զիմ անուն, տրամապէս գեղեցիկ երկինքով մը»։ Երի-տասարդութեանը խանդոտ օրերուն՝ ա՛յսպէս բաղձացեր էր մեռնիլ և ա՛յնպէս ալ զրաւեր էր կեանքէն։

Գլխուն վերև, մեծադիր կենդանագիրը Մելքիսեդեկ սրբազանի, լուրջ, ծանրախոհ, որ հիմայ՝ գոգցեա «հոգւոց» մը կը կարդար նա-ւոյգ հանդուցեալ իր պատուական բարեկամին վրայ. քովքը — եռո-տանիի վերև— սուտ սուտ գեղերն իր իրաւցունէ ցաւին. մինչ հա-բաւ նայող պատուհանէն՝ մանրանկարը չքեղ դարասանի մը, իր կանանչ-կակաչով կազմելով անուելի հակադրութիւն մը։

Կուգան, կը հանին, հեռանալէ կը թափին հին ու նոր անձեր, ու անարին վերև գլխիկոր, թաչկինակներ աչքերնուն, իրենց արցունք-քին սաղմո՛սը կը քաղեն ընդհատ ընդհատ։

Ժամերը կը սահին. ո՛չ ոք միտքին կ՚անցունէ բաժնուիլ իր դասատիարակէն։ Վերը՝ դասլիճը, մանանախուցերը, վարը՝ դասարանները կամ մթասուներ փողանցքին մէջ կ՚երթուգարձեն տղաք ու մարդիկ, ամէնքն ալ սան ու ծնողք։ Ու զպրոցը հանդէսի օրուան մը երևոյթը կ՚առնէ տակաւ։ Այս իրարանցումին մէջ սակայն ո՛չ մէկ բան, ո՛չ մէկ երևոյթ կը բաղխի միտքիս որ կենդանութեան դրոշմը բերէ հետը։ Իր քերթուածը —համակ յուզում ու սարսուռ— գրանկա՛րն է կարծես այս մահաշուք օրուան.

Ո՛հ, Դատուած իմ ամայութի՛ւնը յարկին
Ուրկէ մեկնած է զայն լեցնող քաղցր հոգին։
Տաճարն է այն, որ կործանած է խորան,
Ու ա՛լ դադրած պաշտամանց կարգ · սրբազան.
Վառարանն է ուր չի՛ վառիր այլևս հուր,
Մարմինն է զոր կեանքը Թողեր է Թափուր
Ու հոն համայն յիշատակ է տխրաբոյր,
Ամէն կէտէ արցունքի շիթ մ՚իյնայ լուռ.
Հոն ամէն բան լի էր իրմով, ու հիմայ
Անշունչ իրք ալ Թըւին հարցնել «ո՛ւր է նա»։
Շրջանակն է տունն որ նրկարն է ինկեր.
Սևը չորս դին սրտից սուգը գծագրեր . . . ։

Այո՛, ո՞ւր է ան, ո՞ւր՝ յարկը լեցունող քաղցր հոգին։ Դասարան, պատկեր, մատենադարան, թուղթ, կաղամար, ամէ՛ն բան իր վրայօքը մեզ կը խօսին, ամէ՛ն բան։ Ոգէ՛ մեզ դարձնալ, ո՛վ Դաւիթ, փանդիռիդ գուժկան ձայնը հնչեցո՛ւր մեզ կրկին. իրաւ, «մարդոյ որպէս խոտո՞յ են աւուրք քո»։ Հանճարներուն ճշմարիտ բաժինն է Անմահութիւնը, թէ սոսկ քաղ մըն է տարիկա։

Անենկարագրելի է յուզումը բոլորին, երբ նենջախուցէն դուրսի սրահը կը բերեն հանգուցեալը։ Եղբևանիներ՝ ողկոյզ ողկոյզ, սմբուլ ու նարգէս՝ խուրձ խուրձ, ոտի կայլակներով թրջուած, կուգան վերմակին պորոր ողողել, մինչ դամենապակ մը կ՚երթայ հանգչիլ անոր լերկ ճակտին վերև, անո՛ր որ փառք ու պատիւ ողջունած էր արդէն։ Օրը կը տարաժամի. նայիս սանդուխներէն վար կը հանուի մեծապանդուած ու կոթունաւոր ճաղ մը։ Զայնաւոր լայը փոխանցիկ դարձած է ամէնո՛ւն ալ վրայ։ Ու նուիրական առարկայի մը վայել մեծարանքով, գուրգուրանօք, զլեթէ ողջագուրմա՛մբ ճաղ կը դեռեղեն պատանքուած իրանը, մինչ դպիրներ ու ուբրաէրներ «տան կարգ» կը կատարեն ողբանուագ, ու դագաղը սանդերէ թեամբարձ՝ կ՚առաջնորդուի դէպի ժամ։ Ամբողջ թաղորդն է թափոր կազմող անոր հետէն, իր հեծկլտուքով դեմ ընելով դրպիրներուն պատգամիկ երգուածքին։ Ու ժամուն մէջ, սգատխուր հակիրճ երգեցողութիւններէ հաք՝ անձնիւր ոք կը ցրուի, մինակ թողլով մեծ հանգուցեալը տաճարին սուտերներուն, կանթեղներու պըլպլուքին ու սուրբի պատկերներու անթարթ հայեցողութեան մէջ։ Նախատօնակն է սա՝ իր փառաշուք յուղարկաւորութեան։

Վաղորդայնն — երկուշաբթի — ուխտագնացութեան օր մը կը դառնայ բոլոր մայրերուն ու բոլոր քոյրերուն՝ որոնք կը փութան պատարան, իրենց երախտագիտութիւնն ու սէրը դրոշմելու անոր ճակտին վրայ՝ մէյմէկ համբոյրով ու քանի մը կաթիլ արտասուքով։ Ժամկոչ աղբարը —խեղճ բարի մարդուկ— ճչմարիտ ուպչութեան մը մատնուած է ատ օրը, տեսնելով կիներու այս անվերջ երթևեկն ու միտքին մէջ կերպով մը չի կրնալով ըմբռնել թէ ի՞նչպէս ուշխարհականի մը մարմին սրբացած ու պաշտելի նկատուէր օձեալէ՛ մը աւելի...։

Նոյն իրիկունը, չուկայէն դարձիս, դպրոց կը հանդիպիմ։ Քիմիագիտութեան ընդարձակ սրահին մէջ, նախկին ընթացաւարտներ նոր աշակերտներու պէս եկեր են շարուիլ գրասեղաններու վրայ և սերտողութեան ժամու յատուկ լուրջ դիրքերով՝ կը կանխահոգան վաղորդայնի կարգադրութիւնները։ Աշխատանոցին երկայնքն ի վար, ապակեպատ դարաններու առաջք, անագին չրջանակներ՝ տարբերշխարհիկ տերևներու և ծաղիկներու գարգմանակներով. անդին սեղանի մը վրայ հակած՝ քանի մը հոգի մանիշակագոյն ժապաւէններ կը դրասանգեն ոսկետառ, ու դրանդիին առաջք՝ ընդհանուր հակողը՝ ձեռքերը կուրծքին՝ կեցած է իր վիշտին մէջ քարացած։ Պարտէզը, պատին տակօք, ուսանող զոյգերու թափառումներ։ Այնչափ։ Ամբողջ յարկին ներքև մահատիպ լռութիւն մը կը ծփայ՝ մթնշաղի ստուերներուն հետ որոնք կ՚ուռնին չորս դին, Սուգին ու Տրտմութեան քօղը կախելով միջոցին մէջ։ «Ի՞նչ ցաւագին տպաւորութիւն կը կրէ մարդ, երբ կը մտնէ տեղ մ՚ուր ամէն ինչ սիրելի էակի մը վրայ կը խօսի և ուրկէ սակայն անհետացած գացած է անդարձ այդ սիրեցեալ էութիւնը»։

... Երեքշաբթին կ՚այգանայ։ Սարսափելի օդ մը. աւելի յունվարամերջ՝ քան թէ ապրիլի սասը. անդադրո՛ւմ անձրևած է։ Եւ թանընկէցին հետ՝ հովին մոլեգին հևքն է որ միջոցին մէջ կ՚արտաշնչուի ապերասան։

Հակառակ սակայն օդին այս բռնաշունչ խստութեան, յուղարկաւորները կը ժամանեն խուռներամ, կառքերով, հովանոցներով, Պոլիսի բոլոր արուարձաններէն, վեղարի մարդը, գրիչի մարդն ու գործի մարդը, վարժուհին ու վարժապետը, ամէնքը մէկ՝ վերջին յարգանքներն մատուցանելու համար այն յոգնավաստակ Աւա՛գ Բանուորին որ կէս դարէ հետէ իրենց կամ իրենց զաւակներուն միտքն էր կռած, սի՛բտն էր դարբնած։

Իբրև թէ Հայ Տառերու գիւտն ընող երանելի Հայրերուն տօնադարձն ըլլար այսօր, հայ վարժարանները գոց են ամբողջ։ Եւ 22 ամեր առաջ, լուր օր մը դարձեալ, Պէրպէրեան կրթարանը կը փակէր իր դուռները՝ Հիւկօյի մահուան յիշատակը պանծացուցնելու համար։

Բակը, տեղատարածին տակ, սև վրանիկներու անտառ մը, որ կը շարժի, կ'ալեծփի չարունակ։ Վիրնասուններուն դասիկոնները, ներքևի զոյգ դաւիթները, պատուհաններուն մէջօք, ամէն դի՝ մարդկային մրջնահոծութիւն մը երկսեռ, խաղխամներէն դուրս յորդելո՛ւ սասիման չատուոր. մինչ ներսը, ներկոներէ տակաւին թաթուր տաճարին մէջ՝ Մահաբեմը վեհաշուք կերպարանելու զբաղանքն ունինք մենք։ Պատուանդան պատուանդանի՛ վրայ, յատակը՝ նըկնարէն օթոց մը մղապոյն ջուրքերով, ու բոլորին վերև՝ սև թաւիշէ ծածկոյթ մը համապարփակ։

Ցեռոյ կ'ուղղուինք պահարան։ Կ'դգանք որ անկանոն զարկ մը մեր լանջքերը կը թնդէ, կը սանդարէ։ Ո՛ւր դեղին կտրած ենք. նորէն տեսնենք պիսի զինք։ երկու օրէ ի վեր հոս՝ պատերեսին ձգուած է սև մոնտանդիստ նինջը կը չարունակէ, դէմքը՝ պատանքին ծալքով կէս մը քօղարկ, յոտաց, թեւերը կուրծքին։ Հասարակ տոխտակէ սնտուկէն պերճ դագաղ մը կը փոխադրենք մարմինը, և, կանթերէն կախուած՝ ծանր ծանր կ'երթանք հանդիսեցունել զայն Մահաբեմին վրայ, որուն շուրջ կերոններ —սլացիկ ու սպրկիկ բուներով— ծառուղի մը կը ձևացունեն հիմայ, իրենց մէջքերէն կրելով սեւթոյր շղարշի հանդոյցներ՝ վիթխարի ցայգաթիթեռներու հանգոյն։ Ծաղկեպսակներու տարափ մըն է որ կը տեղայ այնուհետև, նամպիտաձև բարձրաւանդակին կուշտերուն շուրջանակի, իրենց կոտարներէն դագաղին կողերը խածկատելով, և արևանը —չիկավառ լայնչի կոտիարիչին վերև— մեծափառ խաչապակ մը ճերմակ շահպրակներէ յօրինուած, ուր, թուղթի պատառի մը վրայ՝ Օննիկ, Մաննիկ, Շահան ու Նուրհան իրենց հոգիին ձօ՛նը տուած են. «Մեր սիրեցեալ հայրիկին»։

Գաւիթին դուռները կը ճռնչեն իրենց ծղնիներուն վրայ, և բակը՝ ու գաւիթները լճացող ամբոխը ներս կը խուժէ երկիւղած։ Դասերը, Սեղանին անդուղներուն վրայ և լուսամուտներուն քառանկիւնի մարմարներուն վերև —ուր աւելցած պսակները կառկախուին,— դիպուած, լեցուած է բազմութիւնը դարալիր։ Արարողութիւնը կ'սկսի։ Վերը, գմբեթէն կախ, բոցերու չասուա՛ն մը փողփոդնէջ։

Հնչեցուցէ՛ք, դանչեցուցէ՛ք կոչնակները. և դուք, դպիրնե՛ր, դէպ ի հրամայուած բարձրութիւնն ե՛ր թռցուցէք ձեր բամբ ու գոռ ձայները. Մեծ Ուղևո՛րն է որ կը պատրաստուի չուել անդարձ...։ —«Դատեա Տեր զայնոսիկ»ը կ'եղանակուի հիմայ, կեղերջի՛ մը պէս տխուր, փուրսիչի՛ մը պէս անողոք։ Մաղեր կը քաշուին դլուխներուն վրայ։ Զո՞ր ունք դատել. զա՞յնոսիկ որ տապնապեցուցին հոյանուն Վարպետը վերջին օրերուն, զա՞յնոսիկ որոնց դերջի չուտանքներուն տակ՝ Կեանք մը—համա՛կ բեղուն, բազմարդիւն— սկսաւ դառնանալ, սկսաւ անհամոքելի...։

Պատուեաց զիմաստութիւն և յարգեցաւ.

Այսպէս սկիզբ տուաւ իր դամբանականին պերճախօս Պատրիարքնիս և Կրթութեան գործին մէջ մաշող ա՛նձը ցայտեցուց դուրս։ Ապա, «արժանի՛ է որ ազգին ներկայացուցիչը հայր ըլլայ Պէրպէրեան զաւակներուն, քանի որ հանգուցեալը հայր եղած էր ազգին զաւակներուն» յարեց։ Մինչ մենք, անոր շուրթերէն կախուած՝ իրաւո՛ւնք ունէինք ջուրը ձգելու իմաստասէրին խօսքը. «L'histoire est tout le contraire de la vertu récompensée»։ Պէրպէրեան գլխագիր բացառութեան մին էր։

Անձրեւը սաստկացած է։ Առաստաններ մթնոլորտը կը հինուն չեղ չեղ էջքերով, և քամին՝ պատուելու ճիգ մը ունի լոյծ տորգն անձրեւին։—Սաներու կողմէ՝ դագաղն ուսամբա՛ր կը տարուի ինչուան Հողվրտիք, գուիներէն, պողոտայէն դարձադարձ, ակռապլիկ մայթերուն վրայէն կալն ի կող։ Ցառաջընթաց խաչալէմները՝ փչումներէն դողանար՝ երկրպագութեան ձեւեր կ'առնեն տուն տուն, պատկերուն տողանն ընդքարշ կ'ածուի ջխջխանքներուն վրայէն, ծաղիկ, տերեւ ու երիզ լղճուած, ու սրբազաններուն, վարդապետներուն պապզնոցները ջնարակներ կ'ընդունին չարունակ՝ տեղացող ջաղբադոյն չիթերէն։ Դպիրները կ'երգեն ձայներնին ձգած, անգոսնելով քամին որ անոնց հոգեբուխ երգուածքը կը քաքաքէ ու կ'սպառնայ չապիկներու քղանցքները փեթռռուել։ Եւ մահու քաղաքին ուռճացած թաց խոտերուն մէջէն, ծունկեր ցած տապանաքարերու ընդհարելով, ոլոքներ դարձմձկելով, բաղուկներ՝ դագաղին ծանրութեան կրիւալով, վերջապէս կը հասնինք գերեզման։ Սոներ հոս ալ՝ ժամկոչի պաշտօն կատարող, սաներ, մի՛չտ սաներ։ Անձրեւին տակ որ հովանոցները կը թմբկահարէ, թիերու պայքարն է տագին որ փոս իջուցուած մտուկը կը թոպէ հողի բունեներով։ Սիրտեր կը սղոցուին, հեկեկանքներ կը քակուին խռպոտ հոգագներէ, «հայրի՛կ, հայրի՛կ...» մինչեւ որ հողակոյտը կը ձեւանայ, կը գոյանայ՝ Զարուհիին ձիւնափա՛ռ մահարձանին քովիկը.

Ամբոկ։

Որն անդունդ մը կարծեց
Այս տեղ, որն ալ բարձունք մը.
Մէկը ծաղիկ մը դրաւ,
Միւսն ալ անխօս արցունք մը։

Թող հասարակ քար մը դրուի վրան, հոգ չէ, ծնունդին ու մահուան թուականները բաւ և չատ են։ Ցեսոյ անունը։ Հին ու նոր սերունդը հիախա՛նդ պիտի արտասանէ այդ անունը, և գլուխը բաց՝ յարգանքո՛վ պիտի խոնարհի անոր չիրմին առջև։ Իսկ իր գեղակերտ արձանը վայե՛լ է որ կանգնուի դպրոցին սրահը, պատուանդանի մը վրայ յոտին, բթամատը բռնկոնակին անութը կառչեցուցած; ձեռքը օդին մէջ կարկառուն, չրջանաւարտներուն «Հուսկ Բանք»ը խօսելու իր հանդիսաւոր ու պատկառելի դիրքովը...։

Ա. ՑԻՎԸՐԻԿԵԱՆ

ԱՌ ՍԻՆԹԻԱ

Ի՞նչ օգուտ քեզ, ա՛ղջիկ, պճնել վարսդ գեղաւէտ,
եւ պարզել մեր առջեւ հիւսքերն այդ վէտ 'ի վէտ,
Մէջ Դոսեան հագուստիդ եւ ծրփուն շղարշից՝
Է՞ր այդպէս ծածանես շնորհներդ նենգալից.
Կամ հեղուս ճակատիդ զմուռս եւ հոտ անոյշ,
եւ զանոնք մինչ Ռոնդ խուզարկես անզգոյշ,
Օ՜ն, ա՛ղէ, Ցող փայլի ՑարմուՑեամբ նորանոր՝
Այդ չքնաղ իրանիդ գեղուՑիւնն ինքնաշնորհ,
Հաւատ ինձ ՍինՑիա, պէտք չունիս սին զարդի՝
Շրպարել հրապոյրներդ, որով գեղդ աղարտի,
Տես, ինչպէս հոգազուրկ, գոյներովն իր պէսպէս,
Ծաղկաւէտ զարդարուի երկիրս ալ բնապէս,
Կը տեսնես այս բաղեղն որ կ'ասի ինքնաբեր՝
Անմշակ, անխնամ, մօտ ծառին հիւրասէր.
Կամ մաՑուզն որ լաւ եւս կ'արծակէ ծիլ, ծղօտ՝
Անմարդի վայրաց մէջ սորերուն անծանօթ.
եւ ինչպէս վտակն ալ հեզասահ, համարձակ,
Դարն 'ի վար կը հոսի կարկաչուն եւ յստակ.
Ծովափն ալ կը պարտի ցոլմունքն իր լուսածին՝
Շողշողուն խիճերու բընական կիտուածին,
Ես լաւ եւս վայելեմ սոխակին երգն համեստ,
Տերեւոց շուքին տակ երբ կ'երգէ անարուեստ,
Օ՜ն 'ի բաց վտարէ խղճալի այդ պերճանք,
—Ցուցամոլ հոգւոյ մը տաղտկալի, տխուր վանք,

ՓՐՕՓԷՐՍ

ԳՐԻԳՈՐ ՇԱՀԻՆԵԱՆ

ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ

Վաղամեռիկ Տիկին Սրբուհի Ց. Տ. Ցակոբեանի ժանուան առթիւ գրած է ողբացեալ Գրիգոր Շահինեան սոյն դամբան սկանը։ Ծ. Խ.

Մտածումներս կը տժգունին ու խաբող երազէ մը արթնցածի պէս բոլոր ջիղերովս կը դողամ սա նոր գոցող գերեզմանին տակ, որ միաքս սարսուռէ դողացող սուառնումով մը կը տանի դէպ անցեալը և կ'յիշեմ հէք Սրբուհին իւր սրտակցին մօտը, հարատեկան անբիծ քաղցն տակ, ճակատը ուռած չուշանէ երազներով։

Ինչ ցաւագին հակադատակեր, Աստուած իմ, այն օրը և ա՛յս ժամը, ինչ դառն հեգնութիւն։

Բերկրալիր խնդակցութիւններէ վերջը ինծի՞ պիտի վիճակէր վերստին այս դժբաղդ հարկը՝ խօսելու, այս անգամ իր անչնչացած մարմնոյն վրայ։ Ես այն տունն իրենց համար վարդերէ խնկաբուրուած կեանք մը մաղթած էի, ո՞վ այնքան չուտ փնտռեց անոնց ճակտին երջանկութեան ծաղիկները, ես այն տունն չուշանեւ-ը և ծիածաններէ հիւսուած ապագայ մը գուշակած էի, ո՞ր չար սատանը փչրեց այդ ծիրանեգոյն ապագան։ Բայց ա՜ւ, մարդկային մաղթանքները անզօր են եղեր, մարդկային գուշակութիւնները անկայուն։ Իշխանավայել պերճանքներուն մէջ ցրփացող, անոնց ամբողջ ոսկիի ու ոսկեմանդէ վայելքները կուշտ կուշտ ծծող իմաստունը, դարեր առաջ դառնութեան չեշտով մը կ'գոչէր «Ունայնութիւն»։ Մենք սարզամիտ մարդկութիւն գերեզմանի խաւարին առջև միայն կը հանկնանք այդ աղաղակը և ճակատնիս կնճռոտած կ'ընկճինք։

Թող ուրեմն ամբարտաւանները, յաւակնոտները, հասակէրները, կեանքը յաւիտեան ծիծաղկոտ հաճոյքներու որրան կարծող եղկուբեանները, մթին տարակոյսներով յուզուած սկեպտիկները հոս թող գան, և իրենց թզուկ մտածումները չափեն այս անհուն, հսկայ ունայնութեան հետ։

Բայց ի՞նչ են ուրեմն այս քան տքնութիւնները, վրդովումները կեանքի համար; քանի որ գերեզմանին մէջ ոտ մը հող պիտի դառնանք և քանի որ ունայնութիւնը մեր ճակատագիրն է։

Բայց ո՞վ ըսաւ թէ գերեզմանը վախճանն է կեանքի, ունայն տեղ նախախնամութիւնը մեր մէջ հաստատեց վեհագոյն զգացումն ու յոյսը անոր խաւարէն անդին վերածնող կեանքին։ Անդրշիրիմեան յոյսը ճշմարիտ ու վսեմ սփոփանքն է մարդուն համար, աշխարհի բոլոր վիշտերը կ'խորտակուին այդ յոյսին առջև։

Մխիթարուէ՛ ուրեմն, դուն, ողբացեալ ամուսին, գիտեմ, գիտեմ վշտահար բարեկամս, մեր մխիթարութեան բառերուն հանդէպ ցաւերդ կիծ գիծ արիւնած սիրտդ պիտի բանաս, գիտեմ ցաւդ մեծ է, տիեզերքը պարունակելու չափ անհուն, և մենք յաւէտ վշտիդ ունհունութեան առջև խոնարհած պիտի չիշխէինք բառ մը արտասանելու...։ Բայց ո՜հ, ցաւերէ, վիշտերէ գերագոյն պարտականութիւն մը կը մնայ քեզ ա՛յնքան ողնիւ եղող կողակցիդ համար, զոր մահը տարաւ առանց խնայելու սրտիդ և զոր սիրեցիր հոգիիդ բոլոր սէրերով, բոլոր իղձերով ու գուրգուրանքով։

Եւ արդէն դու չե՞ս գիտեր թէ գերեզմանը վերջակէտը չէ կեանքին, թէ՝ անոր մթութենէն անդին լոյսերու, խունկերու աշխարհ մը կ'պարուրի։ Հոն թռած է հիմա սրտիդ սիրականը, ոչ աշխարհի սէրը չուզեր ան, իւր դագաղին վրայ թափուած ալի ալի արցունքներէն վերջը, կսկծագին հառաչանքներէ, տխուր տխուր նշոյլող մոմերու լոյսէն վերջը, սեւերով պատած ծաղկեայ պսակներէ ետքը պաշտո՛ւմ մը կ'ինդրէ քեզմէ, պաշտում մը իր յիշատակին որու խոնարհ սիրտդ ըլլայ։

Վայրկեանէ մը վերջ մոմերու լոյսերը պիտի մարին, քանի մը օր վերջ ծաղիկները պիտի թառամին, օր մը արցունքները պիտի ցամքին, բայց քու պաշտումդ պիտի մնայ միշտ անչէջ, միշտ անթառամ։

Իբր վերջին բառ յանուն Ազգ. կրթական գործին մէջ մէկ հոգւով աշխատող դպրոցասէր ընկերներուդ և միանգամայն յանուն ուսուցչական խումբին կուգամ ընծայել արցունքոտ մխիթարութիւններ ու սրտաբուղխ վշտակցութիւններ։ Մեր ընծայած մխիթարութիւնները ոչինչ կրնան ըլլալ Քեզ համար, բայց եթէ այն պաշտումը զոր պիտի ունենա վաղամեռիկ կողակցիդ համար, և որուն մահուան կսկիծը կ'մխայ ներսիդիդ։ Ցարդէ՛, պաշտէ՛ անոր յիշատակը ու անա պիտի սփոփուիս։

ՊԱՆԴՈԿԻՆ ՊԱՏՈՒՀԱՆԸ

Կէս գիշերն անցած է. լռութիւնը անդորը, հանգչեցնող քունին անխառով լռութիւնը կը տիրէ ամէն կողմ. լոյսերը մարած են բոլոր. խոնջած զուարճասէրները հեշտագին երազներու թեւերուն մէջ օրօրուած, ու պարտէզները. զբօսավայրերը, անտառներու արա-հետներն ու ծովափունքը թոթափած իրենց ազմկայոյզ հովերը, կը վայելեն գիշերուան խորհրդաւոր ու անկպատում խաղաղութեան հմայքը։

Խառն ի խուռն նուագարանները որոնք օրն 'ի բուն չորս կողմէն ճչած պոռչտած են անհաւասար խազերով, տուփերուն մէջ մնած երանելի լռութեան մը դատապարտուած են, ամէն մարդկային ու օտարոտի ներկայութենէ զերծ իր վեհապանծ մենութեան մէջ որքա՜ն գեղեցիկ է բնութիւնը...։

Սենեակիս ցած ու լայն պատուհանին մօտ գոնեիկ ու տձեւ թիկնաթոռիս մէջ ընկողմանած կը դիտեմ հիանալի համայնապատկերը որ աչացս առջեւ կը պարզուի։

Վարը, չատ մօտը խոշոր ձկնորսի նաւեր մեղմիւ կը տատանին չափիպոյ կոհակներուն վրայ, ա՜հ, ան խարդ թեթեւ կոհակները որ քծնող մատաղ կիներու պէս հիմա անուշ մրմունջներով կ'որսրեն հէք հինուկ նաւերը, և սակայն ինչքան տառապեցուցած են զանոնք իբրեւ իրենց բուռն զայրոյթին խաղալիքը և իրենց անբմբռնելի քմահաճոյքներուն հլու տրուկը. անոնց տախտակէ կողերը մաշած են հիմա ու ծերացած, բայց այդ խաղաղիկ պահուն, կարծես անսահման հաճոյք մը կը զգան այդ անվստահելի մանրիկ ալիքներուն տարուբերումին յանձնելով ինքզինքնին, սիրող որսերու պատկերներն են այդ նաւերը, որ գիտնալով թէ անդամնդն է ոտքերնուն տակ ու բուռն փոթորիկներ կ'սպասէ թերեւս իրենց և զիրենք փայփայող ձեռքերը կրնան մէկ վայրկեանէն իրենց կողերը ջախջախել, անբմբռնելի երանութեամբ մը կը պարուրուին ներկայ վայրկեանին վայելքովը։

Ու անդին ծթեին քովը որ կ'երկարի կապոյտ ջուրերուն վրայ, իբր թէ կանաչագեղ կղզիին ճերմակ ժապաւէնէ գօտին մէկ ծայրը

ըլլար. կը կենայ անձայն ու անշոգի շոգենաւը. խեղճը ան ալ կը հանգչի օրուան տքնութիւններէն խռնաշփոթութիւններէն, հայհոյանքներէն ազմուկէն ու կը խոկայ, հոն, մինակը, լուսնի լոյսով պսպղուն ջուրերուն վրայ, ինչպէս ես առանձին իմ մութ սենեակիս մէջ, անսահման ծովուն վրայ նայող պատուհանէս, այն ատեն ու հիմուկ պատուհանէն որ մոռցնել կու տայ ինձ իր գեհենիկութիւնը իր առջեւ տարածուող հիասքանչ տեսարանով։ Ամէն բան խորհուրդ ու հիացում է բնութեան մէջ այդ պահուն, լուսնին շողերը որ ադամանդի փոշիներ կը սրսկեն կոհակին վրայ, ծփուն ջուրերը որ տարփատենջիկ համբոյրներ կուտան ծովեզերքին, ծովեզերքի ծաղիկները որ իրենց բոյրը կը սփռեն օդին մէջ, զգլխիչ խորհուրդներն են գիշերուան այն կախարդիչ ժամերուն... մինչ մարդիկ ցածուկ ու տաք սենեակներու մէջ իբրեւ անբան արարածներ կը քնանան։

Մթամբ կը սաւառնի հեւունները, ծովուն վրայէն կ'անցնի սպիտակ թռչուններուն պէս ու կ'երթայ անջրպետին մէջէն որոնելու դոյս մնացած երկիրներ, ուր տակաւին քաղաքակրթութիւնը իր տափակ լուծը չէ դրած բնութեան վզին, ուր ամէն բան գեղեցիկ, վսեմ ու անսեթեւեթ է, ուր սրտերը հասնելու, մրցելու, հարստանալու, համբաւ շինելու տենդէն ընտուած չըլլալով, սիրել, խոկալ, հիանալ գիտեն։

... Կեանքն իր ամէն ագեղութիւններովը կուգայ պատկերանալ աչքիս առջեւ հակազդեցութեամբը երեւակայութեան աշխարհներուս. ու մարդկային ցաւերը, վիշտերը, պատրանքները իրենց ագեղ ու քրստմնեցուցիչ կերպարանքներով, ու խաբէութիւնները, ստորնութիւնները, ատելութիւնները, իրենց զզուանքներով հոգիս մէջ կ'արթնցընեն յիշատակներ դատն իրաւանութիւններու, ու արցունքի կայլակ մը կ'իջնայ աչքէս պատուհանիս փայտէ եզրին վրայ...։

Ա՜հ, արդեօք որքա՜ն հոգիներ ինձ նման այդ պանդոկի նեղ սենեակին մէջ, այդ պատուհանին առջեւ նստած ու խորհած են, արդեօք որքա՜ն տարբեր ազբիւրներէ բղխած արցունքներ եկած լուացած են այդ գունատած ներկով փայտէ եզրը։ Ի՜նչ վշտեր անցած են անկից, ո՞վ գիտէ ի՜նչ հիւանդագին մարմիններ հոն, ծովուն օդէն եկած են փնտռել կազդուրում, պաղատագին աչքերով դիտելով արեւը որուն կենսատու ճառագայթները հազիւ կրցած են վայրիկ մը տաքցնել իրենց սառած անդամները, ու հիմա անէացած, մութ դամբաններու ստուերին մէջ լոյսի շող մը դարձած են այդ քառակուսի լուսամուտքէն ուր իրենց լուսագոյն երազներն ունեցած են։ Ո՞վ գիտէ ի՜նչ սիրող սրտեր, այդ անպատոյմ բոյնին մէջ հիւսած են իրենց ցնորքներն ու տենչանքները ամառնային գաղջ գիշերներուն խռովիչ հրապոյրովը պարուրուած, ո՞վ գիտէ ի՜նչ յաւետենական պաշտումի երդումներ փոխանակած են հոն, ու հիմա, հմայաթափ ու սառած, մէկ մէկու անտարբեր, արցունքով կ'ուսնեան

վերյիշումը իրենց հիացումի վայրկեաններուն և ալ աւելի դան կ'ղգան պարապութիւնը կեանքին ու անտեսականութիւնը գեղեցիկ բաներուն, որովհետև երկնքի ցոլքը պահ մը լուսաւորած է իրենց հոգին։

Ով գիտէ ինչ մայրեր հոն իրենց թեւերուն մէջ քնացուցած են խարտիշագեղ մանկիկներ, և մինչ լուսնին շողերը պար բռնելով անոնց գանգուրներուն հետ, թեթև ստուերներ գծած են ձիւնաթոյր ճակատներուն վրայ, ինչ ապագայի յոյսեր, ինչ փայլուն յաջողութիւններ, ինչ աշխարհի պարծանք արարածներ չինած են իրենց մանկիկներէն, ու խայտանքի կայլակներ աչքերնուն գլորած, մինչ հիմա անոնք, ան քնքոյշ երախաները, յուսահատ, ժժգոյն և վտիտ էակներ, յաջողուածներու շարքին մէջ կը շրջին մոլորուն։

... Ու միշտ նոյնն է պատուհանը, իր խարխուլ ապակիներով, ապտուտած ճերմակ ներկով. անտարբեր է ան այն արցունքներուն որոնք տարիներէ ի վեր ամեն ամառ, գիշերուան անդորր ժամերուն կը կաթին իր եզրին վրայ, մերթ ցաւագին, մերթ յուսալից, մերթ երիտասարդ շողշողուն, մերթ ծերացած նուաղուն աչքերէ, անտարբեր է ան քառակուսի լուսանցքը, փոքրիկ սենեակին մէջ անցած դարձուածին, վշտերուն, ցաւերուն, ցնծութիւններուն, ու ողբերուն. ներսը կան սահմանափակ չորս պատերն ու անգոյն կարասիները, ու մարդկային տոփակ կիրքերը որք կուգան, կ'անցնին, կ'երթան ինչպէս հողմավար փոշին, իսկ գուրսը իր տաջև կայ անհուն ծովը իր անսահման ութեանը մէջ վեհանարտած, կայ երկինքը ադամանդազարդ, կան ոսկի շողերը արևուն, հրապուրիչ նուաղումները իրիկնամուտին և երազածուփ ցոլքերը լուսնին, քոյրը մշտադալար եղևնիի անտառներուն ու զգլխիչ յամրիկներուն, ճերմակ վարդերուն ու յանկերգը ալիքներուն, ինչ փոյթը իրեն կաթիլ մ'արցունքը անոր որ հիւլէ մ'է մեծ Բնութեան մէջ... ու պատուհանը հոն է միշտ, ծովուն դէմը, իր կարմիրով ճերմակ վարագոյրներով անփոփոխ, կարծես փիլիսոփայ մըն է ան, որ հոն կեցած է, անզգած հետաքրքրութեամբ ուսումնասիրելու համար զգացող հոգիներու մենութեան ժամերուն խոկմունքն ու ցաւերը ու դառն հեգնութեամբ մը խոր ու անյաւակ ջուրերուն մէջ նետելու համար անոնց արցունքը որ կ'արհամարհէ...։

ՍՄԲԱՏ ՎԻՐԴ. ՍԱԼՊԱՇԵԱՆ

Թումարշայի Ստորերկրեայ Սառնարանը

Զարխափանի ուխտաւորներուն այս սիրական այցելավայրը՝ կը գտնուի գիւղին արևելեան հիւսիսակողմը, երկու ժամ անգին տաբածուող ընդարձակ լեռնապաշտի մը վրայ։

Առանց մանկական յիշատակները քրքրելու չեմ կրնար գրիչս ձեռք առնել՝ նկարագրելու համար այդ սառնարանը։

Մեր տղայ հասակին, մենք ալ, Ջերմ այցելուներն էինք անոր։

Աւանդութեան, և աւելորդապաշտութեան սասլիմներէն մեր մանկական երևակայութիւնը գրգռուած, ամէն տարի մի քանի ընկերակիցներով, Ցուլիսի տօթագին օրերուն, կանուխէն, ուշխարաց հօտին հետ՝ հետի կը մեկնէինք, ուխտագնացութեան մը կերպարանքը տալով մեր այցին։

Կատակն ու խօսուքառուքը մեզ մոցնել կուտային հեռզհեռէ անտանելի դարձող տապը։

Ճամբուն ⅓ մասը հպիւ կարած, դէպի Կիւղէյիկի ձորը խոնարհող բլրակի մը ստորոտը կը հանդիպինք պատուած քի մը։

Կը սիրէինք մեր արևախարշ մարմինը ենթարկել այդ խոր երկրաշարժական սպիին ընդերքէն փչող հովի կանոնաւոր հոսանքին, պահ մը պաղչակեցնելու համար մեր խոնջ անդամները։

Սառնարանէն կէս ժամու չափ ստորին բացուած այդ անդնդանման ծերպը ծերերու կողմէն բնութեան ականջը մակդիրով մկրտուած է. —Արդեօք մեր գաղտնիքնե՞ր մոիկ կ'ընէ այդ բացուածքէն...։

Սառնարանէն մինչև Կիւղէյիկի այս ականջը ստորերկրեայ անցք մը կայ, ուսկից սաստիկ խուժումով մը դուրս կուգայ Ցուլիսի օդին բարեխառնութենէն շատ վար եղող սառնարանին օդը, և այդ խուժման ձայնէն առած է իր անունը՝ Կիւղէյիկ։

Կիւղէյիկի ձորն ի վեր մագլցելով կը շարունակենք մեր ճամբան երկու քոյր լեռներու թաւուտ և ժեռուտ ստրահեաէն, ու կը հասնինք այն ընդարձակ լեռնադաշտը, ուր մեր ուսքերուն տակ բացուած կը տեսնենք քառակուսի ահագին վիհ մը, նման հրաբուխի խառնարանին։

Այդ բերանաբաց երախը՝ մօտաւորապէս 200 մէթր խորութիւն ունեցող անդունդ մը կը քանայ իր ներսի դին։

Պահիկ մը, գլխու պտոյտով կը դիտենք վայրահակ, ընկողմանած եզերապահ ամուր և ահագին ժայռերուն, որոնց նմանները արդէն գլորուած, ու իրարու վրայ դիզուած կը մնան անդունդն ի վար՝ յաւիտենական անշարժութեան մէջ թաղուած։

Սառնարանին մէջ իջնելու յանդգնողներու իբրև սանդուղ պիտի ծառայեն ասոնք։

Սառնարանը իջնողը՝ փոքրիկ լապտեր մը ունի քովի՛կը, և ամուր մը ալ հագուած է յոտից ցգլուխ, հոն տիրող սաստիկ ցուրտէն պատսպարուելու համար։

Վայրէջքը կը շարունակուի մինչև այն կէտը՝ ուր ջրմուղի պէս բացուած ծակ մը կայ։

Հոդ կանկ կ'առնես, ան ու դոլով դիտելու համար սառնարանին բուն խորքը։

Քիչ մ'ալ սրտաբնդուած, ու ամուրկեկ չուանի մը պլլուած կը սողոսկիս սառնարանին մինչև առաջին յարկը։ Այլ ևս անկարելի է վայրէջքը շարունակել. ստկից վար դիտելը իսկ սոսկում կը պատճառէ նայողին։

Առաջին յարկին մէջ երկար ատեն մնալը իսկ խոհեմութիւն չէ։ Ցուրտը, ան ու դողը՝ սարսուռ մը կը դնեն երակներուդ մէջ, ու ակռաներդ կ'սկսին կափկափել։

Այս առաջին յարկին մէջ արդէն պաղաքնարերու նմանող սեպ սառոյցներով շրջապատուած ես։ Առաստաղէն կախուած այդ բիւրեղանման շարանները բաւականաչափ փրցնելով կը լեցնենք մեր մէջքի պարկիկը, և կը փութանք վեր ելնել, արևի ջերմ ճառագայթներովը կամաց կամաց լկելու համար։

Նախախնամութեան մէկ շնորհը կրնանք նկատել այս սառնարանը։ Ժանտատենդէ տառապող հիւանդներուն ճար ճարակին եղած է ամեն տուն. շրջակայ գիւղօրէներու բնակիչներուն զանազան պիտոյքներուն կը ծառայէ. խնոց հարելուն մեծապէս կը նպաստէ։

Արգէոսէն 10 ժամու չափ հեռու Ալպեան լեռներու սառնարանները յիշեցնող այս անդունդի սառնարանը բնութեան մէկ հրաշակերտն է և արժանի այցելութեան։

* * *

Սառնարանէն քառորդ ժամ անդին, լեռան կուշտն ի վեր կը բարձրանայ Ս. Բարսեղ աւերակ վանքին եկեղեցին, արքատաշ քարով, կամարակապ ճաշակաւոր շէնք մը։

Այս անխօս եկեղեցին արդեօք ինչե՞ր ունի մեզ պատմելիք հին դարերէն, սակայն լքուած ու անտեսուած, կարծես իր առանձնութիւնը կը խոկայ լուռ ու մունջ։

Իր քովիկէն կը բղխի սառնորակ, ականակիտ աղբիւր մը, որ տխրօրէն ալիքները կը գլորէ վար, վանքին փլատակները ողբալով։

Հաւատացեալ ժողովուրդը չէ մուցած բոլորովին սակայն այս հնադարեան աղօթատեղին։

Տարին անգամ մը Սբ. Եղիային կերթայ մատաղ ընելու, գառնուկ և ոչխար մորթելով։

Եկեղեցւոյն մօտիկ կան խումբ մը գաճաճ և սապատող կաղամախիներ։

Աւանդութեան բերնով՝ ժողովուրդը կըսէ թէ՝ անոնք քահանային աղօթքով ծառայածներ են, և ոչ ոք կը համարձակի ճիւղ մը իսկ փրցնել անոնցմէ, կարծելով որ տրուած վիրհատումէն արեան կայլակներ պիտի հոսին։

ԿԱՆԱՑԻ ԱՐՏԱՍՈՒՄՆԵՐ

Սովորաբար կ'ըսեն թէ սէրը կոյր է, զուցէ պէտք է աւելցնել թէ այս Լուրութիւնը կամաւոր է. սէրը իր աչքերը կը գոցէ հոգեպարար ցնորքներով մնանելու համար, ինչու որ գիտէ թէ աչքերը բացած և պայծառ տեսած օրը իր մահուան օրը պիտի ըլլայ։ Անիկա կը կռուի, որքան որ իր ոյժերը ներեն, պահպանելու համար խաւարը որուն կապուած է իր էութիւնը, և խոյս կուտայ իրականութենէն չկորանցընելու համար պատրանքը որ իր կեանքն է։

ՏԻԿԻՆ ԷՄԸԼԻՆ ՌԷՑՄՕՆ

Ընտիր բնաւորութիւններ կան որ կը զարգանան առանձին, և ամէն դիրքի մէջ ուր բաղդը իրենց ծնունդ տուած է։ Սրտի ազնուութիւնը մտքի լոյսին նման՝ բոց մըն է որ ոչ մէկ բանով կրնայ մարիլ և որ շարունակ մեծնալու հակամէտ է։ Ինչ որ ալ ըլլան գերընտիր բնաւորութեանց հետ կռուող հակասական տարրերը՝ անոնք միշտ լոյս կը տեսնեն, առանց նեղուելու կը բռնեն իրենց սահմանեալ տեղը և դիրք մը կը շինեն՝ հակառակ ամէն արգելքի։

ԺՕՐԺ ՍԱՆ

Միշտակ յուզումները պերճախօս, իսկ մեծերն ալ մունջ կ'ըլլան։

ՔՐԻՍԹԻՆ ՏԸ ՍԻԻԷՏ

Երբ խօսակցութիւնը մոլութեանց վրայ կը դառնայ՝ պէտք է յայտնենք մեր կարծիքը բացարձակ կերպիւ, խստօրէն և ճշտութեամբ։ Բայց երբ անձերու կ'ակնարկեն՝ պարտաւոր ենք ներողամիտ ըլլալ և ջանալ անոնց յանցանքը արդարացնել, նոյն իսկ երբ արժանի չեն ատոր։

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԺԷՆԼԻՍ

Ցամաք ու կոյր անձնուիրութիւններ կան որք իրաւ է որ վեհանձնութեամբ կը գործեն՝ բայց անիմաստ և յիմարական են, քանի որ պաշտուած անձերու թերութիւնները շատցընելու կը ծառայեն։ Այդ տեսակ անձնուիրութիւնները շատ անգամ հակառակ իրենց՝ ծնունդ կուտան եսամոլութեան ապիտաբեր չարիքին։

ԺՕՐԺ ՍԱՆ

Որքա՞ն շատ են այն եսամոլ կիները՝ որ օրուան գործէն վաստակաբեկ իրենց ամուսինները կ'ստիպեն որ աշխատութեան խոնջէնքին վրայ աւելցնեն զուարճութեանց յոգնութիւնը։

ՏԻԿԻՆ ԷՄԸԼԻՆ ՌԷՑՄՕՆ

ԵԹԷ սատանան կարենար սիրել, չար ըլլալէ պիտի դադրէր։

ՍԷՆԹ ԹԷՐԷԶ

Այս աշխարհի մէջ մեր երջանկութեան նպաստող բաներէն մէկն է ընտանեկան գրկի մէջ մեր գտնելիք խաղաղութիւնը և ներդաշնակութիւնը։ Բայց որքա՞ն հազուադէպ է որ մեր բնակած տունը դրախտ մ'ըլլայ, քանի որ մեր ամենէ մօտ մարդերուն կը վերապահենք մեր բնաւորութեան և նկարագրին ամենէ գէշ ու թերի կողմերը։

ԼԻՒՍԻ ՊԻԻՐԼԱՄԱՔԻ

Զարերը միշտ միջոցը կը գտնեն ամեն բան իրարու յարմարցընելու, որպէս զի հաւատ ընծայեն ամէն զրպարտութեանց։ ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԺԷՆԼԻՍ

Երանի այն կնոջ որ մշակած է վիտրը, քանի մը կարողութիւններ պահեստի ունի, և կամ զրաղում մը պատրաստած է աշխարհիկ հանոյքներէն դուրս՝ խոկման և փորձառութեան երկար տարիները զուարճացընելու համար։ Ամեն ժամանակի համար սքանչելի բան մըն է կապուած ըլլալ գեղարուեստական իրերու, ընթերցանութեան, գծագրութեան և ձեռ. գործի։ Բայց մասնաւորապէս կեանքի երկրորդ կէսին մէջն է որ անհրաժեշտ պէտք մը կ'զգանք այս կերպով ստեղծելու այնպիսի հոգի մը որ մերինին հետ խօսի միշտ, անոր ընկերակիցը ըլլայ, վերականգնէ զայն երբ ընկճեալ է և սփոփէ երբ դժբախտ է։ Լաւ ուրեմն գեղարուեստի և գրականութեան սէրը այդ հոգին կ'ստեղծէ մեր մտիկը. բարոյական և նիւթական գեղեցկին մտածումը, անոր ներքուստեանց մշտապէս հետամտիլը այնպիսի սէր մ'է որ չի ծերանար, որ միշտ կը տարցընէ սիրտը, զայն կ'ոգեւորէ և կը բորբոքէ մինչեւ կեանքին վերջին ժամը։ Նիւթական բարիքները սահման մ'ունին, բայց հոգեկան վայելքները անհուն են, ինչպէս հոգին։ ՏԻԿԻՆ ԱՆՍԸԼՕ

Աշխատութեամբ և պատուաւոր կերպով վաստակուած հարստութիւնը որքան հպարտութեամբ կը վայելենք, նոյնքան վեհութեամբ պէտք է զիտնանք կրել այն աղքատութիւնը՝ որ հետեւանք չէ ոչ մոլութեան և ոչ անպատուութեան։

ԼԻՍԻ ՊԻՐԼԱՄԱՔԻ

Բարութիւնը փոքրիկ, անուշան բաներու մէջն է որ կը յայտնուի։ Ընդհանրապէս ամենքս ալ բաւական բարի ենք՝ մեծամեն երեւելու համար նեղ ու դժու ին պարագաներու մէջ, բայց ճշմարիտ ու հազուագիւտ բարութիւնը մանր մունր դէպքերով միայն երեւան կ'ելնէ։ ԴՔՍՈՒՀԻ Տ'ԱՊՐԱՆԹԷԶ

Ճշմարիտ իրողութիւն մ'է որ առաջուան պէս սիրահարութիւններ չը կան այլ ևս. սէրը մեռեր մ'է՝ որուն պաշարը օրէ օր կը պակսի, և պատճառը շատ յայտնի է։ Մարդիկ զբաղած են, և անգործութիւնը, այլ ևս առիթ չի տար իրենց անձով և տարփանքով ժամանակ անցընելու։ Ծոյլ և անգործ անձերն են որ ամենէն աւելի տարփատենչ և կնամեծար կ'ըլլան։ ԼԷՏԻ ՄՕՐԿԱՆ

Իրաւամբ երջանիկ է այն որ կարող է սէր ազդել և սիրող սիրտ մը շնորհել իր նմանեաց։ ԴՔՍՈՒՀԻ Տ'ԱՊՐԱՆԹԷԶ

Այս աշխարհի մէջ մէկ հատիկ է միայն մաքուր և անձնանուէր սէրը, այսինքն այն՝ որ մեր ծնողքը կ'զգան։ Աւելի վերջ մեզ սիրողները իրենց անձին ու շահուն համար կը սիրեն. մեր հայրը կամ մայրը միայն մեզ համար կը սիրեն զմեզ։ ՏԻԿԻՆ ԱՆՍԸԼՕ

Ամեն բան մարդուս նկարագրէն և բնաւորութենէն կախում ունի. տեսած եմ մարդիկ որ բարեբաղդութիւն կոչուած ամեն բաները ունենալով մէկտեղ՝ խորապէս վշտահար կ'ապրին, և ուրիշներ կատարելապէս երջանիկ ամենատխուր պարագաներու մէջ, ինչպէս լքման, աղքատութեան և հիւանդութեան մէջ։

ՏԻԿԻՆ ՃՕՐՃԻՆԱ ՖԻԼԷՐԹԸՆ

Պէտք չէ չափէն աւելի խանդաղատիլ և յուզուիլ. մեր ոյժերը վերապահել պէտք ենք այն պարտաւորութեանց համար՝ զորս ունինք կատարելիք՝ նոյն իսկ մեր մահուան մասին վրայէն։ Ս. Գիրքը կ'ըսէ թէ արցունքները կը տկարացընեն մարդկային սիրտը։ ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԼԱՄԱՐԹԻՆ

Փոխարինուած սէրը այն գերագոյն երանութիւնն է որուն կրնայ բաղձալ հոգին. անուշ յուզումներու անսպառ աղբիւր մըն է այն եւ ամենէ խոր միայնութեան մէջ այդպիսի զգացում մը կրնայ աշխարհիկ բոլոր հաճոյքներէն և փառասիրութիւններէն աւելի լաւ գրաւել մեր ժամանակը։

ՏԻԿԻՆ ԱՆՍԸԼՕ

Ոչ մէկ բան կրնայ լեցընել պարապը այն բացակայ սիրելիին՝ զոր սովոր էինք տեսնել ամեն օր։

ԴԵՐԿՈՄՍՈՒՀԻ ՏԸ ԼԷՐՇԷՑ

Ինչ որ ալ ըսեն, էրիկ մարդը իր կեանքի ընկերուհիին քով՝ զեղեցկութենէ և տանտիկնութենէ տարբեր բան մ'ալ կ'ուզէ գտնել։ Իր մտածումը փոխարինող մը և իր խնամակցութիւնը հասկցող մը կ'ուզէ և կը նեղանայ երբ լուրջ խնդրի մը վրայ խօսած ժամանակը՝ կնոջ յօրանջելը կը տեսնէ։ Ան կ'ուզէ գտնէ իր զգացումներուն արձագանքը գտնել կնոջ մտքը. շատ շուտ կը ձանձրանայ արձանի մը կամ տգէտի մը ընկերակցութենէն և կ'երթայ այլուր փնտռել մարդի աշխոյժ և կեանք։ Ահա այս է շատ անգամ ամուսնական անկարգութեանց պատճառը։

ՏԻԿԻՆ ԼԷՕՆԻ ՏՕՆԷ

Ամուսնութիւնը շատ լուրջ և ծանրակշիռ բան մըն է. ալ կը վերջանայ դեռատի աղջկան ոսկի երազներով, յոյսերով, և անուշ պատրանքներով փոքրիկուն կեանքը և կը սկսի ուրիշ կեանք մը, իրականութեամբ, նուիրական պարտքերով, անձնուրացութեամբ լեցուն, և վերջապէս ուրիշին օգտին համար ապրուած կեանքը։

ՏԻԿԻՆ ՍԷԶԱՐԻ ՖԱՐԷՆԹ

Կարծես թէ մարդկային սրտին մէջ երկու հաւասար չափեր կան ուրախութեան ու մտահոգութեան, և երբ մէկ չափէն բիչ մ' աւելի կ'առնենք միւսը կը պակսի։

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԲՕՆԲԱՏՈՒՐ

Զարթնո՜ւմը, ի՜նչ ժամ է այն դժբաղդներուն համար, երբ մեր վիճակին տարտամ պատկերը մեր աչքին առջև կուգայ, կ'աշխատինք երկարելու մեր քունը՝ կարելի եղածին չափ ուշացընելու համար մեր գոյութեան վերադարձը։ Ընդունա՞յն ջանք. մեր կեանքը բիչ յետոյ իր ամբողջ իսկութեամբ կրկին կը ներկայանայ մեզ. ո՜հ այդ սպառնալից ճիւաղը աւելի կը սարսափեցնէ մեզ օրուան առաջին պահերուն, մինչև որ շարժման և աշխատութեան քանի մը ժամեր վշտաց բեռը կրելու վարժեցընեն մեզ։

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ՍՕԱԼ

Կնոջական մեր կեանքին մէջ, մեր սրտերու պատմութեան մէջ ի՜նչ անթափանցելի գաղտնիքներ, ի՜նչ ծածուկ տառապանքներ կան. եթէ մեզմէ մէկը ուզէր երեւան հանել մեր բոլոր անցուցած բաները ու քաշածները, հազիւ հազ պիտի ուզէին հաւատալ։

ԴՈՒՍՈՒՀԻ ՏԱՊՐԱՆԹԻՆ

Այնպիսի մեծ ձախորդութիւններ, այնպիսի անակնկալ ու սարսափելի ապէտներ կան որ զարմանքով կը հարցնենք թէ մարդկային կազմը ինչպէս կրնայ տակալ այս յեղակարծ հարուածներուն։ Սակայն այնպիսի պարագաներու մէջ մեր կրած տառապանքն աւելի սաստիկ ըլլալով մէկտեղ՝ այնքան չի քայքայեր մեր էութիւնը որքան կարգ մ'ուրիշ յայտնութիւններու ժամանակ։ Երբ կ'տուգենք թէ սիրած էինք ինչ որ արժանի չէր սիրուելու, յարգած և վեհանձնաբար արժէքներ շնորհած էինք ի զուր, այն ատեն մէկէն ի մէկ մեզ կը պատէ խորին տրտմութիւն մը, ծանր ու սգալի խաւար մը՝ որու մէջ կը թափառինք առանձին ու սարսափահար։ Այս տեսակ կսկիծներուն կատարելապէս յաղթելը շատ հազուադէպ բան մըն է, ամեն պարագային՝ մեր նմանեաց համար ունեցած հաւատը կը խախտի և կը կորսնցընէ ի սպառ իր զօրութիւնը և սրբութիւնը։

ՏԻԿԻՆ ԷՄԸԼԻՆ ՌԷՑՄՕՆ

ԵՂԻՇԷ ԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՍՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԱԿԱԲԱՅԵՑԻՈՑ Ա. ԵՒ Բ. ԳԻՐՔԵՐՈՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Աստուածաշունչի Հայերէն թարգմանութեան մէջ՝ միակ թարգմանիչը որ բնագրին հանդէպ լեզուի ու բայատրութեանց անկախ կիրարկում մը ի գործ դրած է՝ Մակաբայեցւոց գիրքերու թարգմանիչն է ան։ Պատճառ մը չունինք կասկածելու թէ պատմական այդ գիրքերու երկրորդականն հանգամանք մը ունենալը համարձակեցուցած ըլլայ թարգմանիչը այդպէս վարուելու իր բնագրին հետ. վասնզի նոյն կարգի պատկանող ուրիշ գրուածներու թարգմանութիւնները հաւատարմութեան պատշաճութենէն չեն զերծած բնաւ։ Ինքնին կրնայ խմացուիլ ուրեմն՝ որ Մակաբայեցւոց թարգմանիչը իրեն սեպհական ոճին ուզած է հետևիլ և ո՛չ բնագրին՝ զոր ունէր իր առջև։ Ըստ այսմ՝ կը սիրէ ամեցնել պարբերութիւնները՝ շատ անգամ համանիշներու կուտակում մը թաւալելով, մերթ անհասկնալի ու կեղակարծօրէն հայեցի դարձուածներ յերիւրելով, ու տեղ տեղ ալ բանաստեղծական բացատրութիւններու ծաղիկներ ցանելով։ Կարծես անպատասխանատու հեղինակութեամբ մը կը չարժէ իր գրիչը, ու բառերն իրրև գոյներգոր ծածելով՝ աւելի կը նկարէ քան կը գրէ։ Ա. Մեսրոպեան դպրոցի կարևորագոյն դէմքերէն մին նկատուած է ան, ո՛չ իրրև խղճամիտ թարգմանիչ մը, այլ իրրև մէկը՝ որ կ'ուզէ ու կրնայ իր լեզուական հակումներուն նախապատուութիւն մը տալու խիզախութեամբ յառաջանալ, և որուն ոչ քինդ ուցէ գեղջուկ երևէր Թադաւորաց գիրքերու թարգմանութիւնն անգամ՝ իր այնքան սեղմ գեղեցկութեանն ու արուեստին մէջ։

Ընդհանրապէս բանասէրներու կարծիքն է՝ թէ մեր թարգմանիչը՝ ԿՈՐԻՒՆ՝ յունարէն բնագրին վրայէն կատարած ըլլայ իր աշխատութիւնը, թէպէտև անհաւանական չէ՛ որ սորերէնէն ալ ազդուած ըլլայ միանգամայն, և ատով թերևս ինչ ինչ սխալներ ալ պիտի կրնան մեկնուիլ։ Այս վերջին ենթադրութիւնը սակայն կը կարօտի յայտնի ցուցումներու՝ որոնց ճշդրտումը վա՛ր է մեր ձեռնտաութենէն։

Հ. Արսէն Բագրատունի իր Աստուածաշունչի տպագրութեան մէջ

(1860) քանի մը մանր մուներ սխալներ նշանակած է, Մակաբայեցւոց գիրքերու թարգմանութիւնն համեմատելով յունարէն բնագրին հետ. մինչ աւելորդ համարեցինք անգամ մ'ալ նշանակել ձեռագրի կամ թարգմանութեան այդ վրիպակները, ու կը բաւականանանք միայն մեր իսկ դիտածներէն կարևորագոյնները յառաջ բերելով։ Զանց կ'ընենք մա'նաւանդ յաւուրկ անուններու բաղմաթիւ վրիպակները, թերի նախադասութիւնները, չեղումները, ու շարադրութեան անկանոն ձևերը՝ որոնք բնագրին անյարգար ոճէն ու գրչութենէն ալ կրնան ծագած ըլլալ։

Նախ ցոյց տալով գրչագրական քանի մը սխալները՝ կ'անցնինք յետոյ թարգմանչականներուն։

ԳՐՉԱԳՐԱԿԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐ

Ա. ՄԱԿԱԲԱՅԵՑԻՈՑ Դ. 17-18. «Մի՛ ինչ աչս արձակէք զուք յաւար... ապա յետ մարտին յաղթութեան դարձջիք հանարձակութեամբ». պէտք է ուղղել ըստ բնագրին «քարձջիք հանարձակութեամբ» (զաւարն)։

Դ. 55. «Ի վերայ սեղանոյ ողջակիզայն, որոյ նոր արարին». պէտք է ուղղել, «ի վերայ սեղանոյ ողջակիզայն նորոյ՝ զոր արարին» (կամ՝ նորոյ որ արարին, վասնզի մեր թարգմանիչը տակպ կը գործածէ յարաբերականին ուղղականը փոխանակ հայցականի)։

Դ. 59. «Ի հինգերորդ քառներորդ՝ իններորդ ի ամսոյն». պէտք է կարդալ «ի հինգերորդ քառներորդի՝ իններորդի ամսոյն»։

Թ. 59. «Բակեցան երախք նորա, պատանձեցաւ...». ըստ բնագրին պէտք է ուղղել «փակեցան երախք նորա», ճիշդ ինչպէս պիտի ըսէր Վանեցին՝ «կեսրիկ փակուաւ» (Մանա. էջ 83)։

Ժ. 30. «Զհասարակաց այգւոյն», ուղղելի. «զհասարակ (գ'էս) այգւոյն». չփոխի գրչութեան հեռանքով։

ԺԲ. 49. «Եւ արար Տրիփոն». պէտք է աւելցնել «գումարտակ» բառը (հմմտ. Դ. 35, 39)։

Բ. ՄԱԿԱԲԱՅԵՑԻՈՑ Բ, 23. «Զքաղաքն յաղաղութիւն հաստատել» — հաստել?։

Ը. 9. «Գումարէր ոչ ինչ պակաս քան զբաստասուն հազարաւ, առ հասարակ»..., ջնջելի է «հաղար»ին առ՝ որ կրնայ յառաջ եկած ըլլալ անմիջապէս հետէն եկող առի երիսմատիր—գրչագրական ձևէն։

ԺԲ. 24. «Ի ձեռն եկեալ նոցա», ուղղելի՝ «ի ձեռն անկեալ նոցա» (ինչպէս ունի նաև Զոնարայեան ապագիրը)։

Նոյն տող. «Ցուռութուլուս և բժժանս յաանենայն կռոց», ուղղելի ըստ բնագրին, «Ցաանենայն կռոց». (Ցաանէի մէջ գտնուած կռատան բժժանքներուն համար է խօսքը)։

ԺԵ. 37. «Եւ էր նշան աւուրն թիւ», ուղղելի, «Եւ էր նշանաւոր աւուրն թիւ»։

ԹԱՐԳՄԱՆՉԱԿԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐ

Ա. ՄԱԿԱԲԱՅԵՑԻՈՑ Ա. 24. «Դիմեաց յանդիման տաճարին». պէտք էր թարգմանել, «դիմեաց ի նակաս (չինուածոյ) տաճարին»։

Բ. 37. «Ասէ (ասէին) ասասէն մեւցուք ի արտմտութեան մերում» ըստ բնագրին. «ի միամտութեան մերում» (դրչագրական սխալ?)

Գ. 38. «Պաղոմէոս պարգեւական», ուղղելի՝ «Պաղոմէոս որդի Դորոմենայ» (յատուկ անունը թարգմանուած է իբրև պարզ բառ մը)։

Դ. 41. «Ասին զարծաթ և զոսկի իւրեանց՝ և մարդիկ բաղում». — թէև ըստ յոյն բնագրին՝ որ ունի πεῖσας՝ սխալ չէ մարդիկ (կամ՝ ծառայս) թարգմանել, բայց ըստ ասորերէն բնագրին և ըստ Յովսեպոսի (Հնախօս. Է. 3) յոյն բնագիրը պէտք է կարդալ πεδας (շղթայս)։ Թերևս ձեռագրի սխալ մը սպրդած ըլլայ հայերէնին մէջ, ու սարիս կամ սարիմ բառը «մարդիկ» կարդացուած։

Դ. 38. «Կամ իբրև միոյ միոյ լերանց», ուղղելի՝ «կամ ի միում լերանց». (բնագրին չփոթի ընթերցումէն յառաջ եկած է սխալը)։

Դ. 52. «Յամին հարիւրորդի քառասներորդի». պէտք է տեղադրել նաև ութերորդի (ինչպէս ըրած է Ոսկան)։

Ե. 26. «Զառնասպասեայ, այս քաղաքք ամուրք»... յոյնն ունի «Կառնայիսն, ամենայն քաղաքք»... բնագրին πᾶσαι (ամենայն) բառը իբրև յատուկ անունի մաս մը կցուած է «Կառնայիս»ի և յառաջ եկած է Զառնասպասեայ այլանդակութիւնը։

Ե, 37. «Ցետ այսց ժամանակաց», ըստ յունին՝ «յետ այսց քանից»։

Ե. 66. «Ի կողմ Մարիսայ». յոյնն ունի «Սամարիս». այս անկամ սխալը յոյնինն է։ Յովսեպոս ալ կը նշանակէ «Մարիսա», ինչպէս է մերը։

Զ. 1. «Է քաղաք մի ի կողմանս Լիմնեայ». յոյն բնագրի չփոթի ընթերցումէն յառաջ եկած այս սխալ անունը պէտք է ուղղել և կարդալ «է քաղաք մի Եղիմայիս»։

Զ. 34. «Ի զմուռս», ըստ յունին «ի թուրթս». բնագրին μύρων հաւանաբար կարդացուած է μύρον։

Ը. 5. «Զարքայն Կիլիացւոց», ուղղելի Կիտացւոց (Մակեդոնացւոց)։

Ը. 7. «Կացուցին զնա ի տեղի մի հարկ հարկանել» խօսքը իմաստ չունի. պէտք է թարգմանել ըստ յունին. «եդին ի վերայ նորա հարկ հարկանել» ելն։

Թ. 23. «Բրեցին անօրէնքն չուրջ զսահմանսքն Իսրայելացւոց». բնագրին նոյն բայը այլուր թարգմանուած է երեւիլ (Ա. Մակ. Դ. 19), ըստ այնմ ուղղելի է՝ «երեւեցան անօրէնքն...»։

Թ. 27. «Յորմէհետէ երևեցաւ մարդասիրէ», ուղղելի՝ «յորմէհետէ ո՛չ երևեցաւ մարդասիրէ»։

Թ. 28. «Զոգան առ Յովնաթան Ափուս և ասեն. Եղբայր քո Յուդա մեռաւ». ուղղելի՝ «Զոգան առ Յովնաթան և ասեն. Յորմէհետէ եղբայր քո մեռաւ»։ Յոյն բնագրին ὀφ'οὗ բառը յատուկ անուն մը եղած է!։

Թ. 35 «Յանձն առնէին նոցա զկամ... որ մնացեալ էր ի բնի խբեանց»։ Ի բնի բառը գոյութիւն չունի. բնագրին մէջ հաւանարար թարգմանիչը πολλήν (բազում) բառը կարդացած է πόλιν (քաղաք)։ Մխիթ. երից. վարդապետաց բառարանը ուշադրութեան առած է այս պարագան ԲՈՒՆ բառին մէջ։

Թ. 36. «Որ ի մէջ Դաւնասայն էին», բառ յունին՝ «որ ի Մէղարայն էին». —գրչագրական սխալի մը կրնայ վերագրուիլ այս աղաւաղումը։

Թ. 66. «Եւ եկն Արքաւ ...» յոյնն ունի «եկն թուով (սակաւուք)։ Արքաւ յատուկ անունը յունարէն ἀριθμῷ բառին սխալ ընթերցումէն յառաջ եկած է, ինչպէս կ'երևի։

Ժ. 2. «Լուաւ Դեմետր Արքայ, թէ Ժողովեաց զօրս...» ուղղելի՝ «Եւ ժողովեաց...»։

Ժ. 4. «Վասն մեր». պէտք էր թարգմանել «ընդդեմ մեր»։

Ժ. 30. «Յերիսն օրինաց», պէտք էր թարգմանել «յերիսն գաւառաց»։ Թարգմանիչը νόμος (օրէնք) կարդացած է փոխանակ νομός, միևնոյն սխալը կրկնելով 38 համարին մէջ երկուանգամ, նոյնպէս (ԺԱ. 57)։

Ժ. 41. «Որպէս ընդ առաջին ազգսն», ուղղելի՝ «որպէս յառաջին ասեն»։ Թերևս ἔτος (տար)ի տեղ կարդացուած է ἔθνος (ազգ)։

Ժ. 82. «Եւ զայր ձորակին ի վերայ». ուղղելի՝ «ի վերայ գնդին», — Բնագրին φάλανξ (գունդ) բառը կարդացուած է φάρανξ (ձորակ)։

ԺԱ. 39. «Տրիփոն անուն էր», ուղղելի՝ «էր ոմն Տրիփոն անուն» (գրչագրական?)։

ԺԱ. 57. «Ի դաշտն Նասովրայ», ճիշդն է «Ասովր», ինչպէս ունի առորերէն բնագիրն ու Յովսեպոս. — պէտք է դիտել որ՝ գրչագրական սխալով դաշտին և գիրը Ասովրի ալ անցած է. նոյնը պատահած է նաև յոյն գրչագիրներէն մէկքանիներուն՝ πεδίον (դաշտ) բառի ν գիրը Ασώρի վրայ կրկնուելով։

ԺԲ. 10. «Մխիթարեցաւ ձեռովք հրովարտակօքս», բառ յունին «Մխիթարեցաւ մեռովք գրովքս սրբովք»։

ԺԲ. 45. «Որպէս ի ձեռն լիցի». բառ բնագրին՝ «ի վերայ գործոց» (կամ՝ իրաց). կ'երևի որ փոխանակ χρειῶν թարգմանիչը կարդացած է χειρῶν (ձեռաց)։ Նոյն սխալը գործածուած է նաև Ժ. 37 համարին մէջ՝ ուր փոխանակ «ի վերայ իրաց արքու-

նի» թարգմանուելու՝ թարգմանուած է «ի ձեռանէ արքունի։»

ԺԳ. 28. «Հօրն և եղբարցն», ըստ յունին, «հօրն և մօրն և եղբարցն յորեցունց»։

ԺԳ. 43. «Զքաղաքն Գազացւոց». փոխանակ Գազայի (թէպէտ ա՛յսպէս ունի յոյն բնագիրն ալ) պէտք է կարդալ «զքաղաքն Գազարա»՝ որ Քանանու հին պետութեան քաղաքներէն մին էր (հմմտ. Ա. Մակ. Դ. 15, ԺԴ. 34, և ԺԵ. 28, 35)։

ԺԴ. 27. «Ցամին հարիւրերորդի եօթանասներորդի». պէտք է աւելցնել և «երկրորդի» (Ոսկան). բաց աստի կը պակսի նաև ամսուն անունը՝ «Իլուլ»։

Նոյն, անդ. «Առ քահանայապետութեամբն Շմաւոնի (ի) Սամարէի»։ Վերջին բառը յայտնի աղաւաղում մ'է. յոյն բնագիրն ունի (ἐν) Σαραμελ, որ ըստ գիտնոց կազմուած է «Սար-ամ-էլ» (գլուխ ժողովրդեանն Աստուծոյ) բառէն, և իբրև տիտղոս տրուած է Շմաւոնի։

ԺԵ. 37. «Տրիփոն փախեաւ», ըստ յունին՝ Տրիփոն եղեալ ի նաւ փախեաւ»։

ԺԶ. 3. «Ես ծերացայ և դուք հերիք էք յամս իմ.» — խօսքին իմաստը խանգարուած է իմ յաւելուածով։ Ըստ բնագրին՝ «Ես ծերացայ, և դուք (ողորմութեամբ Տեառն) հերիք էք յամսի (յուժի տիոց կայք)։

ԺԶ. 11. «Պտղոմէոս էր կացուցեալ...» կը պակսի «զօրավար» բառը։

ԺԶ. 14. «Ցամսեանն մեռասաներորդի՝ այս ամիս շաբաթ է» խօսքին մէջ տաւադարձական ճշդութեամբ նշանակուած չէ հրէական «սէբաթ» (=չուսաթ) ամիսը՝ որ Զաքարիայի մարգարէութեան մէջ (Ա. 7) հայերէն ամսանունով փոխանակուած է. «ի մեռասաներորդ ամսեանն՝ որ է ինքն Սրոց»։

ԺԶ. 24. «Ի մատեանս քահանայից», ըստ յունին «ի մատեանս աւուրց քահանայից», այսինքն «ի գիրս պատմութեան քահանայից»։

Բ. ՄԱԿԱԲԱՅԵՑԻՈՑ Ա. 2. «Խաղաղութեամբ բազմաւ», ըստ յունին՝ «բարեաւ»։

Ա. 10. «Ցամին ութներորդի ութերորդի». պէտք է կարդալ. «յամին հարիւրորդի ութներորդի ութերորդի», ինչպէս ունին նաև հայերէն գրչագիրներէն ոմանք։

Ա 11. «Եռացոյց եհեղ» և այլուր «եռացեալ թքաւ», (Ե. 9) ճ ձՀ՝ (եռալ) բային նիւթական նշանակութեամբը թարգմանուած, մինչդեռ նոյն բայը՝ կամ συν նախամասնիկով կը նշանակէ վտարել, մերժել, ինչպէս Նեէմիի մէջ (ԺԳ. 28) թարգմանուած է «մերժեալ հալածել»։

Ա. 13. «ի խորհուրդ յիմարութեան խորհեցան նոքա զնանեայ տաճարաւն». պէտք էր թարգմանել և ուղղել, «Զի խորհուրդ ... խորհեցան որք Նանեայ քուրմին էին»։ Բնագրին ՝ էր ՝ (քուրմ) բառը կարդացուած է ՝ ի ՝ (տաճար) և իսկզբ խառնակուած։

Բ. 7. Ի՞նչ ոչ գիտէիք՝ եթէ անծանօթ հրամա՛ն է զտեղիդ կացուցանել». ետեւառաջութեան սխալ մը պէտք է սպրդած ըլլայ ձեռագիրներուն մէջ. ուղղելի է՝ «Ի՞նչ ոչ գիտէիք թէ հրաման է անծանօթ զտեղիդ կացուցանել». յոյնն ունի միայն «անծանօթ լիցի տեղին»։

Բ. 26. «Եւ ամենեցուն անեղծ անարատութեան» անհասկանալի նախադասութեան տեղ պէտք է թարգմանել ըստ յունին, «Եւ յօգուտ ամենեցուն՝ որոց հանդիպիցին (գրոցս)»։

Գ. 1. «Վասն Ոնեայ քահանայապետի» ըստ յունին՝ «ի ձեռն Ոնեայ...»։

Գ. 4. «Սիմովն ոմն անուն ի Բաղգեղ գնդէ անտի», ուղղելի՝ «Սիմովն ոմն անուն ի ցեղէ Բենիամինի» (Ձեռագիրներէն ոմանք լուսանցքի վրայ ունին «Բենիամինի», ինչպէս նշանակած է Զոհրապեան տպագիրը)։

Գ. 23. «Զյայտնութեան վճիռն գտանիր», ըստ յունին կատարեր։

Գ. 31. «Ի վերայ յետին ժամանակի (!)» ըստ յունին «ի վախճան շրջոյն»։

Գ. 39. «Մեծամեծ հարուածովք հարեալ (եթէ) արձակեացէ և եթ»։ Ցունարէն բային առթած չփոթութենէն թարգմանիչը «կոբուսանել»ի տեղ թարգմանած է «արձակել»։ Պէտք է թարգմանել. «մեծամեծ հարուածովք հարեալ կորուսցէ և եթ»։ (Նման սխալի մը մասին Յովհաննու Աւետարանին մէջ՝ գրած ենք 1906 տարւոյ ԼՈՅՍ էջ 307.)։

Դ. 11. «Ի ձեռն Յովհաննու եւ Փոդոմեայ հօր...» ուղղելի՝ «ի ձեռն Յովհաննու՝ հօրն Եւպոլեմայ...»

Դ. 13. «Կուսից և կուսանաց», ուղղե ի ըստ յունին՝ «կուսից և ասնդիեցաց»։

Դ. 22. «Զ Փիլիպպոս յազգէ Փրանգ(՝) ,ուղղելի՝ «ազգաւ Փռիւգացի»։

Դ. 24. «Բայց զի ունէր սակաւ մի գութ ընդ Հրեայսն», ուղղելի՝ «Եւ զի ո՛չ ունէր...»։

Նոյն, անդ, «Առաքեայ Նա Մաշուէ զԱպողոնիոս». կ'երևի որ բնագրին μετάχτης (եղեռնագործ) բառը յատուկ անուն մը կարծուած է։ Պէտք է ուղղել «Առաքեայ Նա զեղեռնագործն Ապողոնիոս»։

Զ. 1. «Զ Աքենեերիոս ծերունի» ուղղելի՝ «Ծերունի զոմն աքենացի»։

Զ. 21. «Ծանօթ էին առնն աւագութեան». վերջին բառը պէտք էր թարգմանել ըստ յունին «ի վաղ ժամանակաց հետէ»։

Է. 18. «Մեղանչեմք առ Աստուած արժանի զարմանալոյ». պէտք է խօսքին իմաստն ուղղել ընագրին համաձայն. «մեղանչեմք առ Աստուած, վասն այնորիկ շինին իրս արժանի զարմանալոյ»։

Է. 23. «Բերեալ զաւուրք զեզրեալ մատեանն՝ ընթեռնոյր...» ուղղելի՝ «Բերեալ Եղիազարայ զաւուրք մատեանն՝ ընթեռնոյր...»։

Նոյն, անդ. «Նշան բաշխել» բացատրութիւնը՝ որ իբր դրօշներ բաժնել նշանակութեամբ ընդունուած է սովորաբար՝ համաձայն չէ ընագրին. ըստ յունին պէտք է հասկնալ «նշանաբան (mot d'ordre) տալ» (բդմ. ԺԳ. 15 և Դատ. ԺԲ. 6)։ Մխիթ. Երից Վարդապետաց բառարանը չէ նշանակած այս համարներում գործածուած σύνθημα բառը ՆՇԱՆ բառի համար։

Է. 30. «Տիմոթէոս և Բաքիդէս յոր զործ հասեալ էին» անիմաստ տողը պէտք է ուղղել ըստ ընագրին, «Եւ ի պատերազմին ընդդէմ Տիմոթէոսի և Բաքիդեայ»։

Է. 32. «Անդ ապաւեալ շիներ նոցա զՏիմոթէոս» սխալ թարգմանուած է, վասնզի Տիմոթէոս ողջ է և կը գործէ ինչպէս կ'երևի պատմութեան ընթացքէն. պէտք էր թարգմանել ըստ յունին. «սպանին զՏրամատար զորացն Տիմոթեայ»։

Ժ. 12. «Զլիւսիաս և զՊտղոմէոս». ուղղելի՝ «զլիւսիաս։ Պտղոմէոս...»։

Ժ. 15 «Ընդեղանեին ընդեղուզանեին վախուցանել զնոսա յերուսաղէմէ», ըստ յունին «ընդունեին զփախուցեալսն յերուսաղէմէ»։

ԺԱ. 11. «Ի վերայ հազարացն», ուղղելի՝ «ի վերայ ութեասան հազարացն»։

ԺԱ. 1 «Յորմզդական տօնին՝ որ օր քսան և չորք էին»։ Ի չգէս խօսքին բացատրութենէն յայտնի կ'երևի՝ ամսանունի մը կ'սպասուի հոս և ո՛չ մասնաւոր տօնի։ Բնագրին բառովը կա՛մ կրեական ամիսներուն երրորդը (Դիոսկորոս) պէտք է հասկնալ և կամ մակեդոնական տասնչին ամիսը (Դիոս)։ Քիչ վերջը մեր թարգմանիչը մակեդոնական վեցերորդ ամիսը (Բասանթիկոս) երկու անգամ (Ահեկան) ամիսով և երրորդ անգամ «Որմզդական տօն» ով կը փոխանակէ (հմտ. 30, 33, 38,)։ Ուզիլ պիտի ըլլար թարգմանել նեարկայ հոմարի ամիսը «յամսեանն Դիոսկորեայ կամ Դիոսկորնթեայ»։

ԺԱ. 29. «Լուսիաս», ուղղելի՝ «Մենելաւոս». իսկ 32 համարին մէջ «զլիւսիաս» ջնջելի է։

ԺԲ. 2. «Ապողոնիոս Բաջեան», փոխանակ «Ապողոնիոս որդի Գենեհոսի». Հայր անունը թարգմանելով՝ ինչպէս կը սիրէ ընել մեր թարգմանիչը։

ԺԲ. 26. «Նա (Յուդա) եկ անկաւ յամուր անդր, կշիռ ի քանի ի Շոնա-

չանան վերայ», առեղծուածային են վերջին այս բառերը, ուր յունարէն բնագիրը Աsարգասիսի մեհեանը կը յիշատակէ միայն։ Հ. Բագրատունիի կարծիքով թարգմանիչը շոնչանը գործածած է կառնային ամրոցին երկեղջիւր? ձեր աչքի առջև ունենալով։ Յամենայն դէպս՝ կարևոր է ըստ բնագրին վերականգնուած տեսնել Աsարգատիսի մեհեանը (բղդտ. Ա. Մակ. Ե. 43)։

ԺԲ. 35. «Դովսիթէոս ոմն ի Տովբիկենացւոց», յունարէն յատուկ անուան սեռականի յոդը (τοῦ) ոնոր մէկ մասը կարծուած և այնպէս թարգմանուած է, փոխանակ ըսելու պարզապէս. «ոմն յարանց Բակենորայ»։

Նոյն անդ. «Միմարէն» ամրոցի անունը պէտք է կարդալ «Մարիսա.»

ԺԲ. 38. «Սոդոմ» ուղղելի՝ «Ոգոդամ»։

ԺԳ. 3. «Շիմոն» ըստ յունին «Մենելաուս» (նոյնպէս 4 և 8 համարներում)։

ԺԳ. 7. «Մեն ձեռն մատուցեալ». անիմաստ նախադասութիւն՝ զոր հարկ է փոխանակել բնագրին սա տողերովը, «և մղեալ վարեցին զնա ի կորուստ»։

ԺԳ. 15, Այս համարին Արիստիդես յատուկ անունը յունարէն ἄριστος (ընտիր) բառէն ձևացած է ծրիարար, ինչպէս նաև 26 համարի Հեգեմոնիդեսը՝ զոր պարզապէս պէտք էր առաջնորդ թարգմանել։

ԺԳ. 43. «Եւ սրովն ուղղորդ ի ներքս երթայր», ուղղելի՝ «և սուրն ոչ ուղղորդ ի ներքս երթայր»։

ԺԳ. 44. «Զոդաւ զիւրովին» սխալ թարգմանուած է. ըստ բնագրին կը թարգմանուի «անկաւ ի միջի անդ՝ ի դասարկ տեղւոջն»։ Հաւանաբար χενεών բառէն՝ որ թէ՛ պարապ տեղ ալ կը նշանակէ և թէ անակուշտ, կող չփսթուած է թարգմանիչը։ Նախընթաց համարի (43) կամեր և հոսեալ բառերն ալ պէտք է կարդալ կամեցաւ... հոսեաց, իրերու հետևանքն աւելի որոշ հասկնալու համար։

ԺԳ. 46. «Զսոյն հատուսցիր դու նմա». չէ՛ հասկցուած. ուղղելի է ըստ բնագրին, «զսոյնս (զոպիս իմ) հատուսցիր դու ինձ»։

ԺԵ. 37. «Որ միով աւուրբ յառաջ էր քան զամիսն մարդքէական». ուղղելի ըստ բնագրին, ...«յառաջ էր քան զօրն մարդքէական»։

ՄԻՀՐԱՆ ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ

ՅԻՇԵ՛Լ

Բարձր սարին վրայ սեպ ու մենաւոր
—Հպարտութեան կուռ պատկեր—
Կղզիացած զերթ մարդախոյզ ճգնաւոր՝
Ես կ'ողջունեմ իմ յուշքեր.
Ֆաքիրական ծուլութիւնով հեշտօրօր
Սէգ, անսուաճ իմ հոգին
Դաշնակութիւնն ունի անմենոգ, լուսաւոր՝
Նէյի մը պէ՛ռճ նուագին։

Իրիկունն է զմայլելի։ Բուրումներ
Տարաշխարհիկ բոյսերու
Եւ բիւրաժպիտ ծաղիկներու անուներ՝
Կը ծաւալին քիչ հեռու.
Ոտքերուս տակ ծովը անհունն պատուանդան
Լոյծ ու սահուն, կը փռուի,
Եւ ամեն բան, իրերն անգամ անկենդան
Համբոյրի են ծարաւի։

Այդ այլամերժ մենարանին բարձունքէն
Ծծել հեշտանքն իրիկուան,
Եսասէրի զոհութիւնով մ'ապաքէն
Մոռացումի տալով լայն՝
Պիղծ սէրերու բոցեղ այրուցքն ու իր ցաւ
Պատրանքները մահատու.
Բոլոր վիշտերն ու կսկիծները անքաւ
— Դաշոյններու պէս հատու։

Եւ յիշել լոկ սուղ պահերու անծնուրաց
Վայելքները կենսանուէր,
Հոգեխտիղ հեշտանքով մը անմոռաց՝
Խոստում, համբոյր, կոյս սէրե՛ր—
Ու նայուածքներն եթերային, կապուտակ,
Շրթունքները խնկամա՛ն,
Հեշտաբարուու կուրծքերու խորն անյատակ
Տրոփումներն անսահման.

Եւ երջանիկ այդ վայելուած ժամերու
Վերյուշումէն հոգեթով,
Խրոխտանա՛լ սիրուածի տէգ եւ արու
Հպարտանքով մ'անվրդով . . .
Յիշել վայրի հրճուանքով մը ինչպէս միշտ՝
Երբ տարուածն է յաղթանակ,
Ներքոյն հիւսել տարփանքներուն այդ անվիշտ . . .
— Օ՛ մարդկային սին պարծանք . . . ։

Ե. ԱԼՓԻԱՐ

ՓՈԽ ՏՐՈՒԱԾ ԳՐՔԵՐԸ

Մեր համակրելի աշխատակիցը մտադիր էր մասնաւորապէս յօդուած մը պատրաստել Եռամեայն համար, սակայն նոյն պահուն համբորդութեան մէջ ըլլալով, յետոյ վիրաբուժական գործողութիւն մը կրելու ստիպուած, Թոյլատրեց մեզի հրատարակել հետևեալ յօդուածը զոր շաբաթաթերթին համար պրկած էր, խոստանալով երրորդին համար ի գործ դնել իր այդ որոշումը։ Բայց և այնպէս ներկայ յօդուածն ևս տարակոյս չունինք թէ ախորժանօք պիտի կարդացուի մեր ընթերցողներէ, քանի որ կ'կրէ այն՝ ինչպէս միշտ՝ Ալփիարի յատուկ ոճն ու անոր սրամիտ գրչին դրոշմը։ Ծ. Խ.

Ճամբորդութեանս բերմամբ, սենեակիս մէջ ժողովրդատուքի կ'ելլամ։

Քանի մը կտոր գիրք ունէի դարակիս մէջ, քանի մը հատ գրասեղանիս վրայ, և խել մը հատորներ մահճակալիս տակը։ Թէև ամենքը մէկանց գրադարան մը չէին կրնար լեցնել և ընթերցասիրութեանս ալ յագուրդ չէին կրնար տալ, բայց տասով հանդերձ երեւոյթները կրնային փրկել մարդու մը համար որ իր կորուսեալ ժամերուն, ինքզինքը գրականութեան տալու յաւակնոտութիւնը ունի։

Ճիշտ ճիշտ հաշիւը չեմ գիտեր, բայց վստահաբար հատոր մը ունեցանալու էի ձեռքիս տակ։

Հիմայ որոնմամբելու կ'ելլամ, հազիւ տասնըչորս հատ կը գտնեմ անոնցմէ։

Մարդիկ քօղէրայով կը պակսին, գրքերը... փոխ արուելով։

—Երբեք ուրիշին փոխ մի՛ տար, կը պատուիրէ իմաստունին մէկը, ձեր կինը, ձեր ձին և ձեր հրացանը։

Կ'երեւայ որ այդ աւանակը, կեանքին մէջ գիրքի ստակ չէր տուած, ապա թէ ոչ եռապատիկ այդ ցանկին վրայ գիրքերն ալ կ'աւելցնէր։

Պուրժէէն երեք հատոր ունէի, մէջ տեղ չի կան, Ալֆօնս Քարի գործերէն երկու հատոր ունէի՝ չեմ գտներ դոր, Տ'Անուցիօի վերջի հատորը անհետացեր է, Claudine à l'Ecole ունէի՝ ո՞ւր է գացեր, չի կայ, Ֆօկացցարօէն աղուոր գիրք մը ունէի, ի՞նչ եղաւ, Օնէի

վէպերէն չարք մը կար, չուքերնին անգամ չեմ տեսներ կոր, հոգ չէ, Մրմրեանին «Ալիլուիան» ունէի, յարեաւ եղեր է։

Գիրքերն ալ կ'սկսին կոր մինակնին քալել... Ռօքֆօրի պանիրներուն պէս։

Ո՞ւր գայիս, որո՞ւ տուած եմ, ո՞վ թացուց այս ամէնքը, եկու՛ր մէջէն ելիր։

Գործ չունիս նէ միտքդ չարչրկէ, ասոր անոր մեղքը տա, ուզածիդ չափ անիծէ՛ գիրք փոխ տալու բարբարոս սովորութիւնը, ասոնց ամէնը բանի մը չեն ծառայեր, գիրքերդ գայիս, կ'երթան կոր, և չի պիտի վերադառնան, ինչպէս ետ չի գար մեր քսան տարեկանի երիտասարդութիւնը։

Մեզան, գայիս գիրքերդ և քու յաւդ ուրիշին հասկցնելու համար, գոնէ թերիդ վրայ և կամ գլխարկիդ բոլորտիքը սև ֆոէրի կտոր մըն ալ չեն ձգեր որ դնես։

Գիրքերը կոյս աղջիկներու կը նմանին, թող տալու չէ որ տունէն հեռանան։ Անգամ մը որ գայիս, ալ ետ չեն գար, նոյն իսկ եթէ վերադառնալու ալ ըլլան, կը տեսնես թէ կամ առջեւի երեսներէն քանի մը հատ պակաս է և կամ եռեխիններէն։

Խելացի մարդիկ են անոնք որ խոշոր խոշոր հատորներ ծախու կառնեն կամ ստղագիտութեան վերաբերեալ և կամ քաղաքական տնտեսագիտութեան։

Ասոնք թէ գրադարանին մէջ շատ տեղ կը բռնեն և յետոյ, փոխ ուզուելու ենթակայ չեն ըլլար։

Բայց պզտիկ սիրուն գիրքեր ունեցիր, ռոման, թատերգութիւն և կամ բանաստեղծութեան հատորներ, բոլոր բարեկամներդ գրասէր կը կարին գլխուդ, ջերմ ընթերցասիրութեան կուսան զիրենք և գիրքերդ կառնեն կը տանին։

Ամիս մը կսպասես, երկու ամիս, առջի օրերը կը բարկանաս, քիչ մը ետքը կը հայհոյես, և օրին մէկն ալ կը մոռնաս։

Երբէք չեմ յիշեր գիրք մը երկու անգամ կարդացած ըլլալս, ոչ թէ անոր համար որ պէտք եղած համբերութիւնը չունիմ և կամ քովս կը պակսի ենթադրուած զրամոլութիւնը, չէ՛, ասոնց համար չէ, գիրք մը կրկին անգամ չեմ կրցած թղթատել, սա գերազանց պատճառաւ որ, առաջին անգամ կարդալէս ետքը բարեկամ մը և ստէպ բարեկամուհի մը քանը չորս ժամուան համար փոխ ուզած է զայն, այդ վայրկեանին իսկ ուխտելով... մէյ մ'ալ ետ չի դարձնել։

Դուն այսինչ բարեկամիդ փոխ կուտաս և միևնոյն քրիստոնէական սկզբունքով բարեկամդ ալ իր ուրիշ մէկ բարեկամին փոխ կուտայ։

Boule de neigeի դրութիւնն է այս որու հետևանքով ասկէ երկու տարի առաջ Գահիրէի մէջ ծախու առած մէկ գիրքս La science du Baiserն կամ Պրուսայի ջերմուկները կը գտնուի այս պահուս և

կամ... Քարնաքի աւերակներուն մօտիկը։

Շատերու համար գրքի սակ տալը մեղք մըն է, իսկ ձրի կարդալը... sport մը, foot-ball խաղալու պէս կազդուրիչ։

Պատահարար կունենաս բարեկամներ որ խղճահարութիւնը կունենան փոխ առած գիրքերնին քեզի ետ տալու։

Յոգնած կը լլան, լակուած, հոգեմաշ, թափթփած, վիրաւոր։

Վրանին հոգի չէ մնացեր։

Տուած ատենդ գիրքդ նոր նոր էր, մաս մաքուր։ Հիմա մոմի կաթիլներ կան վրան, իւղի բիծեր և մուկի ակռաներու դրոշմներ։

Վատակաբեկ վիճակ մը որուն ի տես ապրաշէկ երկաթներու մխուիլը կզգաս սրտիդ մէջ։

Երբեմ կրնես մէյ մ'ալ մարդու գիրք փոխ չիտալ, ինքզինքիդ ligne de conduite մը կը գծես, և կորոշես հաստատամիտ մնալ ապագային մէջ։

Կիրակի առաւ մը ճերմակ գոգնոցով սպասուհի մը, մազերը մարքիզի մը պէս չակած, vera violletteի հոտ մը վրան, սենեակէդ ներս կը մտնէ այցեքարդ մը ձեռքին մէջ։

Սիրելի բարեկամ

«Ձանձրոյթէ կը մեռնիմ կոր։ եթէ աղէոր գիրք մը ունիս, կը խնդրեմ Քաթէրինային հետ ղրկէ, երկու օրէն կը վերադարձնեմ։»

ԱՐԱՔՍԻ

Մնաք բարով, ուխտ, երդում, որոշում։

Փոխանակագիր մը վճարողի փութկոտութեամբ կը չատպես յաղուրդ տալ բարեկամուհւոյդ փափաքին և «Lettres à Françoise Mariée»ն կը յանձնես Քաթէրինային, որ իր օպլայուած կիսազգեստին ֆրուֆրուն սիռելով չորս գին, արատոյտի քայլերով կը մեկնի։

Քանի մը ամիս եաքը ապատա պերպերի(*) մը գիրքդ ետ կը բերէ, և ոչ իսկ շնորհակալութեան բառ մը միտսին։

Հետաքրքրութեան համար գիրքդ կը թղթատես։ Կնկան մը ձեռքէն անցած հատորի մը ամէն մէկ էջին վրայ odor feminaի հեռք մը կայ միշտ։

Քանը վեցերորդ երեսին լուսանցքին վրայ մատիտով բաներ մը գրուած են։

16 թաշկինակ, 5 գոյգ գուլպայ, 11 անձեռոց, եօթը վարտիք, 26 օձիք, եօթը շապիկ Յակոբին։

Տիկինը իր լուացարարուհիին հետ ունեցած հաշիւը գրքիդ մէջ արձանագրած է պաշտելի անփութութեամբ մը։

Միւսէի բանաստեղծութիւններէն առնօք հատոր մը փոխ առած էի խելքը գլուխը կնկան մը որ գրպանի տետրակի տեղ գործածած էր զայն թուղթ ընդ մէջ նօթագրութիւններ ընելու համար։

---

[*] Եգիպտոսի մէջ սեամորթ սպասաւոր։

Տեղ մը գրած էր.

Մէկ թոփ գապօր 4 մեթիս։

Աֆրոսիթիին գոյգ մը սարթին, 11 ուրնոց։

Հինգշաբթի Մերեմիցաին օրն է։

Երկու գուբա ալիր, կես ֆիֆչէ արդար եղ, հարիր տիրեմ շեքեր, մէկ ավուռն պատեմ, 2 տիրեմ վանիլիա։

Քէյֆի մը recette՝ անպատճառ ասիկայ, զոր գրքին մէջ արձանագրելու չնորհը ըրած էր ինծի։

Ուրիշներ կան որ երբ ֆրազի մը կը հանին bravo! մը կը գրեն կապոյտ մատիտով։

Լուսանցներու վրայ խորհրդածութիւններ կը շարեն և իրենց սիկառէթին ծայրովը գրքին քանի մը էջերուն վրայ սև ծակեր կը բանան։

Անհաւասիկ փոխ տրուած գիրքերուն ճակատագիրը։

Descuret (La medecine des passions) անունով գրքին մէջ, կըսէ «Զգուշացէք պրամոլ մարդերու գիրք փոխ տալէ, անոնք կարող են այլևս ետ չի դարձնել զանոնք»։

Ինչ պարզամիտ մարդ է այդ Տէքիւրէն։

Մինակ պրասէրները չեն որ ետ չեն դարձներ գիրքերը, կարդալ չի գիտցող բարեկամներու հանդիպած եմ ես որ փոխանակ կարդալու... գիրքերուս վրան նստելով շատացած են։

Լաւագոյն ճամբան բնաւ փոխ չի տալն է. բայց երբեմն կը պատահի որ ծանօթներէդ և կամ բարեկամներէդ մէկը, փոխ տուած հատորներէդ քանի մը հատը թևին տակ այցելութեան կուգայ քեզի։

— Անհաւասիկ Զօլայի գիրքը ետ բերի, չնորհակալ եմ. Քաթիւլ Մէնտէսի հատորն ալ երկու օրէն կը բերեմ։

— Լաւ, լաւ, կրսես ակռաներուդ մէջէն։

— Ուրիշ ապրոր բան մը չունիս, չուտ մը կը կարդամ կուտամ, խրեանէթ, հարկաւ Զիֆթէ-Սարաֆի «Միամիանները» ունիս։

— Ձեմ խրատեր որ կարդաս, կը պատասխանես իրեն, հաւատա՛ որ չատ բան չարժեր, ճանձրանալի գիրք մըն է։

— Բայց լրագիրները չատ կը գովեն կոր։

— Շատ մի՛ հաւատար լրագիրներու ըսածին, դուն ինձի մտիկ ըրէ, ես կարդացի, ջիղերուս դպաւ։

— Անանկ է նէ չի կարդամ։

— Հաւատա որ խրեախ բան մը չէ։

Եւ ժպտագին քաղաքավարութեամբ այցելուդ մինչև դուռը առաջնորդելէդ ետքը, դուռը գոցած պահուդ, դուն քեզի կրսես.

— Վա՛յ ապուշ, վա՛յ, «Միամիտի մը արկածները» bijou մըն է, բայց փոխ տալու միտք չունիմ։ Այդչափը չի հասկցա՞ր։

ՍՄԲԱՏ ԴԱՒԹԵԱՆ

Տաճկահայ Թատրոնը

Ընթերցեցեք Համուլի Ա. Եռամսեայ պրակով «Տաճկահայ Թատրոնի պատմութեան» ծրագիրը պարզելով (էջ 116)՝ նմոյշ մը տուած էինք կենսագրական Գլուխէն։

Յովհ. Աճէմեան երէցի այդ կենսագրութիւնը Թատերասէրներու և Թատերագրութեան համար այնքան շահեկան դատուեցաւ որ կը Թելադրուինք նոյնը առանձին ալ հրատարակել աւելի ճոխ ու ընդարձակ՝ Աճէմեանի լուսատիպ պատկերներով, ձեռ. գիրներով և իր Թատերական երկերէն քաղուածներով և անոնց վրայ փոքրիկ ուսումնասիրութիւնով մը. ձեռնարկ որ մեր Թատերական գրականութեան աղքատիկ ածուին առաջին պտուղը պիտի ըլլայ և որուն նիւթական արդիւնքը պիտի յատկացուի Հայ Գօղլէնին այժմ կենդանի մնացած միակ ժառանգորդ Օր. Արտեմիսին։ (Այդ աշխատութիւնը ամբողջացուելով՝ լոյս պիտի ընծայուի Մամուրեան Տպարանէն)։

Այս Բ. պրակով ալ կ'ուզենք ճաշակ մը տալ Երրորդ Գլուխէն՝ տաճկահայ Թատրոնի Պատմական Բաժինէն, ընդհանուր ակնարկ մը նետելով Ընտանեկան շրջանակներու մէջ տեղի ունեցած Թատերական նախաձեռնութիւնն վրայ և անոր յաջորդող բեմական՝ աւելի գիտակից ու լուրջ գործունէութեան որ Մ. Պէշիկթաշլեան անմահ քերթողին առաջնորդութեամբ սկսաւ Օրթագեղի մէջ։

3. ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԸ՝ ԻՐ ԾԱԳՈՒՄԷՆ Ի ՎԵՐ

Ա. ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Թատրոնը՝ իր սրգի, եւրոպական ըմբռնումով ինքնին մեր մէջ մուտ գտած չէր կրնար ըլլալ առանց տրտաքին ազդեցութեան։ Այդ ազդեցութիւնը զգալի եղաւ և Թատրոնի գաղափարը ներմուծեցաւ անոնց ձեռքով որոնք՝ ուսմունքի և կրթութեան ծարաւով՝ դիմեցին աւելի զարգացած կեդրոններ, մասնաւորապէս Վենետիկ, և հոն կէս վերադարձան՝ ոգեւորուած գեղարուեստական ճաշակով. լեզուներու և գիտութիւններու հետ, իտալական գեղեցիկ երկինքին տակ, մերոնք ստացան ու եկան մեր մէջ ալ սփռել էապէս բարերար սերմերը գեղարուեստներու և անոնց հետ Թատերասիրական ճաշակը։ Հետզհետէ ու պահ պահ ծլարձակեցաւ այդ գաղափարը և ԺԹ. դարուն սկիզբներէն ասդին իր պտղաբերումը[*] զգալի դարձաւ Թա-

[*] Այս բառը սխալ տպուած էր Ա. պրակին մէջ, երես 115.տող 18, Նախնական պեղում կարդալ պիշում։

դերու և մասնաւոր զարգացումի հետամուտ շրջանակներու մէջ։

Այդ առաջին՝ գրեթէ յիսուն տարի տևող շրջանին մէջ, Ս. Գիրքէն, Սուրբերու վարքէն և անցեալ կամ ժամանակակից կեանքէն կրօն. ու բարոյական թատերական ներկայացումներ է որ տեղի ունեցան ընտանեկան կամ դպրոցական յարկերու տակ, և որոնց անհա գլխաւորները։

1. Վենետիկի Մխիթարեան Միաբան մը, Տրապիզոնցի Հ. Մինաս Բժշկեան, 1815-1817ին Պոլիս՝ Տիւզեանների բնակարանին մէջ նորահաս պատանիներու և երիտասարդներու միջոցաւ կը ներկայացնէ թարգմանածոյ թատերգութիւններ և կատակերգութիւններ, աշխարհաբար լեզուով։

2. Պէզճեան Յարութիւն Ամիրա, որ շատ մը բարեսիրական և հանրօգուտ ձեռնարկներու սկզբնապատճառն է եղած, 1828-1830ի միջոցներուն, թատերական գործին մէջ ալ իր նախաձեռնութիւնը կ'ընծայէ՝ Պէզճեան Մայր Վարժարանի մէջ Աստուածաշունչէն առնուած և թատերգութեան վերածուած տեսարաններ կազմակերպելով զորս կը ներկայացնէին յատաջադէմ ուսանողներ։ Ասոնք հեռուզգութիւն և թարգմանութիւն էին Մէթասթազիո իտալացի մեծանուն քերթողին (1695-1782) համանուն գործերուն։

3. Իզմիրի մէջ ալ, 1836ին, Մեսրոպեան վարժարանի ուսուցիչ Անդրէաս Փափազեանը իր աշակերտներուն՝ Գրիգոր Մարկոսեանի, Պետրոս Թադիկեանի և Յովհաննէս Սուիչմէզեանի ելն. ներկայացնել կուտայ իտալերէն թատերգութիւն մը Լա Լոդանթիէրա անուն, ինչ որ մեծ դայթակղութիւն յառաջ կը բերէ տեղին զեռ կրօնամոլ հասարակութեան մէջ և թատերական գործը կը կասի մինչև վաթսունական թուականներ, երբ Արեւելեան թատրոնի կազմակերպեալ խումբէն քանի մը դերասաններ և ուհիներ հոն կը դիմեն և թատերական նոր շրջան մը կ'սկսին։ (Թէ՝ Իզմիրի մէջ 1836էն մինչև 1859 ուրիշ փորձեր ալ եղա՞ծ են՝ չենք գիտեր, և փափաքելի է որ հիներէն ու գիտակցանձերէն տեղեկութիւն քաղուի։ Սա չափը յիշենք իբրև ծանօթութիւն՝ թէ 1858-1859ին Իզմիրի մէջ Վասպուրական անուն թատրոն մը գոյութիւն ունեցեր է, ուր ներկայացումներ կը տրուէին՝ աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ, և այս գործին մղում տալու համար, Պոլիսէն դերասաններ հրաւիրուած են)։

4. Խարբերդի մէջ, 1850էն սկսեալ թատերական շարժումը ծայր առած էր, ընտանեկան յարկերու տակ շարունակուելով մինչև 1854, երբ՝ Առաքել և Սահակ Սլթունեանի եղբայրներ, Աբրահամ Նարինեան, Ռուբէն Հիւսէյինեան՝ իրենց անձնական ծախքով կառուցին և ներկայացումներ տալ ձեռնարկեցին. (այդ շէնքին տեղը այժմ երկու տուն կայ)։ Առաջին և միակ ներկայացումն եղաւ Վասակ կամ Անիծեալ ընտանիք։ Բերայի մէջ թատրոնի վարիչ Նաում միջամտելով՝ քակել տուաւ Խարբերդի այդ թատրոնը։

Վերոյիշեալ թատերասէրներն են որ ապա կը սահմանեն Արեւելեան թատրոնի վարչութիւնը։

5. Աւելի հին է (1847) Տրապիզոնի մէջ սկսուած թատերական գործը՝ մասնակցութեամբ Մկրտիչ Մարիմեանի, Յարութիւն Զիւպիյէթեանի, Պետրոս Զաղճեանի, Պօղոս Զըխչըխեանի և Մկրտիչ Թափայէլեանի, որոնք սրբազան նիւթերու վրայ (Յովսէփ գեղեցիկ և ևն.) խաղեր կը կատարէին մեծամեծներու տուներուն մէջ ի ներկայութեան կուսակալներու, պետական և հիւպատոսական մարմիններու, և շատ կը գնահատուէին։

6. Ընտանեկան երեկոյթներէն յիշենք նաև Իւսկիւտար Պապաեաններու տունին մէջ կատարուած փորձերը՝ ամենէօր դերասաններու ձեռօք որոնցմէ կը յիշուին Պապաեան Օնոփկ, Գօռանեան Յարութիւն, Աւետիս, Պետրոս Դուրեան, Սիսակ (=Մանուկ Տէր Գրիգորեան) և ուրիշներ։

7. Դարձեալ Իւսկիւտար, Յարութիւն Տէր Բառնաբասեանի (Փափազեան) տունը՝ Սէլամսըզի մէջ, ուր բեմ շինուած և ներկայացուած է շարք մը կրօնական ու տոնական խաղեր (Լուսաւորիչ պապ և ևն.) որոնց ներկայ կը գտնուէին Սարգիս Պատրիարք և ուրիշ կրօնականներ։ Դերակատարներն էին Տօքթ. Այվազեան, Մկրտիչ Մելիքեան, Ռուբէն և Մարտիրոս Թիւթիւնճեան, Սիմոն Մանուէլեան, Աղեքսան Փափազեան և ևն.։

Պէզճեանի և ուրիշ ակնառուներու այս օրինակին կը հետեւին ուրիշներ ալ, որոնց վրայ պիտի խօսինք իր կարգին աւելի ընդարձակ։

Տաճկահայ թատրոնի դողդոջ նախաքայլերն եղող այս փորձերը շարունակուեցան մինչև յետունական թուականներ և վերջերն ալ, պարբերաբար և տարուան մէջ քանի մը անգամներ, մասնաւորապէս ձմրան և բարեկենդանի միջոցներուն։ Դպրոցներու սրահներն ալ այս գործին յատկացուելով՝ թատրոնի գաղափարը աւելի կը տարածուէր և հետզհետէ լայն շրջանակի մը կը վերածուէր՝ արթնցնելով ժողովուրդին հետաքրքրութիւնը և ճաշակը՝ դէպի այս նորութիւնը՝ որուն անծանօթի հրապոյրը իր վրայ կը հրաւիրէր ամենուն ուշադրութիւնը։ Բայց այսքա՛ն միայն, անգիտակից փափա՛ք մը։ Թատրոնին բուն ոգին ու նպատակը, քաղաքակրթիչ դերը, գեղարուեստական ըմբռնումը, ճշմարիտ ճաշակը դեռ անծանօթ ու հեռաւոր հորիզոններ էին ու —յա՛ւ է ըսել— ե՛ն ալ մինչև այսօր։ Ա՛յս է պատճառը՝ որ այդ նախափորձերուն առեն խաղացուած խաղերն ու գրուած թատերական երկերը «աշխարհական» ո և է գոյն ու ձգտում չունէին, կենդանի, ամբողջական մարքաբ ու գեղեցիկ գործերու գրոչմէն զուրկ էին։ Այդ վերապահումներն ալ՝ առանց ծանօթ նպատակին ձգտելու, գրեթէ յանդգնաս տեղի կ՚ունենային՝ ժամանակի ու միջավայրի բերումներով. գրեթէ ինքնաբերաբար, այն-

պէս որ խաղերու ընտրութեան ու նիւթին համար պէտք եղած զգուշութիւնը ինքնին կուգար՝ հոգ տարուելով որ լսիրչ ու անբարոյական անձնասիրութիւն մ'իսկ չսպրդի։ «Եւ այս նկատողութիւնը այն աստիճան ծայրայեղ եղած է որ կնոջ դերերը — նոյնիսկ մօր, քրոջ, պարկեշտ ամուսնի— խստաւ վարուած մնացին», մինչև դէպի 1856, երբ —առաջին անգամ ըլլալով— բեմ կ'ելլէ կին տարրը։

Կ'արժէ ծանրանալ այս նախնական շրջանին վրայ, և մէջ բերել ինչ որ արդէն գրուած է կին տարրին առաջին անգամ բեմի վրայ ելնելուն ծանօթացնելու առթիւ (տե՛ս Մաղիկ, 1903, թիւ 1 (540) էջ 2։)

«Այդ նախաբայլերուն մէջ կնոջ դերերը յաճախ զանց կ'առնուէին, և եթէ շատ անգամ գործողութեան քալելը անկարելի իսկ նկատուէր, այդ բացառիկ պարագային, դերատի պատանիներ էին որ կը կատարէին կնոջ դերը[*]։ Այս պարագան նոյնիսկ տեղ տեղ գայթակղութիւն պատճառած է։ Բայց Վենետիկէն եկող նոր սերունդի մը՝ կանոնաւոր կազմակերպութեամբ տուած ներկայացումները, Օրթագեղի հայ հռովմէականներու վարժարանին մէջ, այնքան մեծ ընդունելութիւն կը գտնեն որ այդ թատրոնը իր մասնաւոր շրջանակէն դուրս կ'ելլէ և հանրական հանգամանք մը կ'առնէ։ 1856ին, այդ խումբէն Սրապիոն Հէքիմեանի նախաձեռնութեամբ, և Էքշեանի ու Մաղաքեանի գործակցութեամբ կը կազմուի թատերական խումբ մը որ անդրանիկ խումբն է թէ՛ Թուրք և թէ՛ հայ թատրոնին։

«Բերա, Նաւումի թատրոնին մէջ թուրքերէն լեզուով բաւական երկար տարի ներկայացումներ կուտան առանց **կին դերասան ունենալու** իրենց մէջ։ Ստեփան Էքշեան թուրք և հայ թատրոնին պէտքը միանգամայն կը լրացնէ յաջողելով գտնել հայ օրիորդ մը որ յանձն առնէ ժամանակին, բարքերու այդ անտերող շրջանին, կուրծք տալ զանազան չարախօսութեանց որոնք բնականաբար պիտի յաջորդէին իր՝ բեմին վրայ երևալու յանդգնութեանը։ Իսկ գալով թատերասէր հասարակութեան, շատ հաճելի անակնկալ մըն էր իրեն համար կին դերասանի մը երևումը, որուն պէտքը զգացած էր առանց գործադրութիւնը տեսած ըլլալու։ **1856**ին վերջերը Լ. Էսհիւրտար (Գատըգիւղ) տրուած հայ լեզուով առաջին(?) ներկայացման միջոցին (առաջնորդութեամբ կամ անօրէնութեամբ Արմենակ Հայկունիի ?) բեմ կ'ելլէ առաջին հայ դերասանուհին, Օր. Ֆանին անուամբ։

«Օր. Ֆանին —իր բուն անուամբը Օր. Աղաւնի Խամսեան[**] — մինակը չմնաց, իրեն յաջորդեցին ուրիշներ որոնք պէտք եղած կատարելութիւնը տուին հայ թատրոնին՝ թէ՛ կինը բեմ հանելով և թէ՛ եւրոպական խաղերը թարգմանութեամբ ներկայացնելու գործը դիւրացնելով։

---

[*] Այս վերապահումը շարունակուեցաւ մինչև 1855։ Այդ թուականներուն, Բերայի մէջ արդէն գոյութիւն ունէր տարիներէ ի վեր Նաւումի թատրոնը, Նաւում անուն կաթոլիկ ասորիի մը կողմէ հիմնուած։ Հոս է որ առաջին անգամ բեմ կելլէ մեր Պապա Մնակը, Սրապիոն Հէքիմեանի խումբին մէջ։ Խաղն էր Մոնթի իտալացիին Արիստոդէմ ողբերգութիւնը, որուն մէջ Մնակեան կը կատարէր Կեսիրայի՝ աղջկան դերը։ Մնակեան վեհերոտ ու փարանոտ կ'ապասէր իր կարգին։ Երբ յուշարարը զինք կը կանչէ, Դերասանապետ Մաղաքեան կից մը կը գարնէ Կեսիրային որ «Հա՜յր իմ։..» կակազելով բեմ կը մտնէ։ Այս կ'ըլլայ իր ձեռնադրումը։

[**] Որ ապա Ս. Էքշեանի քէնին եղաւ և դեռ ողջ է (Յարութիւն Ճէգիրեանի կին)։

«Այսպէս. 1858 ին, Օր. Ֆանէնի գործակից կը գտնենք նաև Օր. Աղաւնի Գէորգեանը (որ է դուստր Տէր Երեմիայի և զոր պէտք չէ շփոթել Աղաւնի Փափազեանի հետ, «անդրանիկ» դերասանուհի Արուսեակի քոյրը, որ նոյն տարին Սրապիոն Հէքիմեանի կազմակերպած խումբին մէջ Պետրոս Մաղաքեանի, Յովհ. Ամէմեանի, Գաբրիէլ Պալանճեանի, Պետրոս Զուխաճեանի և Թովմաս Թէրզեանի հետ նոյնքան ուշագրաւ դիրք մը գրաւելու կարող կ'ըլլայ (Տարեգիրք, 1858 Հոկտ 30 Թիւ 353)։ Ու, երբ 1861 Դեկտ. 14ին Արեւելեան Թատրոնը կը կազմակերպուի. դերասանուհիներու խումբը կը բազմանայ, որոնց մէջ առաջին կը հանդիսանան Օր. Արուսեակ Փափազեան և Օր. Ֆանէնն։»

Այսչափ մը պէտք էր առաջ բերէինք՝ ցոյց տալու համար թէ որքան դժուարութիւն ու տուայտանք արժած է՝ մեր բարքերու մէջ մտցնելու համար կին դերասաններ բեմ հանելու առաջին քայլը։

Ու անցնի՛նք Օրթաքէօյի մէջ Թատրոնի կազմակերպութեան առաջին շրջանին որ է արշալոյսը բուն թատերական գործին՝ մեր մէջ։

Բ. ՕՐԹԱԳԻՒՂԻ ՄԷՋ

Վերև յիշեցինք թէ Վենետիկէն դարձող ուսանողներու խումբ մը ի՛նչ դեր ունեցած էր այդ առաջին շրջաններուն Թատրոնի դաղափարը մշակելու համար։ Հոս՝ Օրթաքէօյի մէջ ալ այդ նոր գաղափարին ու բազձանքին վերջնական մարմին տալուն եղաւ այն ազնիւ հոգին։ Մինչև իր երեւումը կատարուած ճիգերը թոյլ ու անվստահ էին և անհետևանք մնացու։ Պէշիքթաշլեան որ իսկական գեղարուեստասէր մթնոլորտին մէջ ուռճացած ու գարգացած էր, լա՛ւ ալ ըմբռնած է Թատրոնի նշանակութիւնը, և Հ. Պետրոս Մինասեան Մխիթարեանին խնամքին տակ մշակած էր թատերական արուեստը. իր յարատեւող ոգիին ու հզօր կամքի։ Հնարին յաջողեցաւ մեր բարքերուն մէջ տեւական կերպով պատուաստել Թատրոնի սէրն ու տեւական լեմի մը անհրաժեշտ պէտքը որ ժամանակին ալ պէտքն էր։

Մ. Պէշիքթաշլեան, որ ուսուցիչ էր բարեկեցիկ ընտանիքներու զաւակներուն և Օրթագեղի հայ հոմիկականներու Լուսաւորչեան վարժարանին, մեծ յարգ ու համարում կը վայելէր ամենուն կողմէ և իր պարկեշտ ու ազնիւ ընտաւորութեամբ սիրելի էր ամենուն։ Իր այս դիրքը մեծ առատ մը եղաւ և դիւրացուց իր յաջողութիւնը, երբ 1856ին ձեռնարկեց Թատերական գործին հիմնարկութեան։ Նորահաս և ուշիմ պատանիներ հաւաքեց իր շուրջը և մարզեց աւանդեալներու առաջին խումբը զոր կը կազմէին հետևեալները, բոլորն ալ հայ կաթոլիկ հաւատակութենէն։

1. Զօհրապ Հէքիմեան

2. Ստեփան Փափազեան

3. Անտոն վարժապետ Էֆէնեան (նախկին աշակերտ Բատուայի Ռափ. վարժարանին)

4. Մկրտիչ Տօմինեան
5. Մեսրոպ Զոհրապեան (այժմ եղբայր Անտոն՝ Վենետիկի վանքը)
6. Պօղոս լազ Յովսէփեան (Բարիզի Մուրատեան վարժարանէն)
7. Յովհաննէս Հիւրմիւզեան (» » »)
8. Կոմիտաս Քէօչէեան
9. Եսայի Եսայեան (Բաղուայի Ռափայէլեան վարժարանէն)
10. Գ. Զատրեան
11. Ց. Հէքիմեան
12. Ց. Շահինեան
13. Անտոն Օգոստինոսեան (իբրև երգիչ կը մասնակցէր)։

Ասոնց առաջնորդն ու դերուսոյցն էր ինքը՝ Մ. Պէշիքթաշլեան որ զանոնք կը հաւաքէր իրենց պարապ ժամերուն, դերերը կը սորվեցնէր, փորձեր կատարել կուտար, բեմական արուեստի նրբութեանց կը վարժեցնէր։

Ներկայացումները տեղի կ'ունենային Օրթագեղի հայ կաթոլիկներու Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին կից. Լուսաւորչեան վարժարանին մէջ որուն սրահը պատշաճապէս բեմի կը յարմարցուէր։

Առաջին ներկայացումն էր Մեթոսթազիոյի Թեմիսդոկլէս անուն կրօնական խաղը (թարգմ. Գեր. Գ. Հիւրմիւզի), և Հ. Պետրոս Մինասեանի ողբերգութիւններէն մէկը։

Ունկնդիրները, Կաթոլիկ և Լուսաւորչական[*] որոնք հոծ բազմութեամբ և մեծ հետաքրքրութեամբ եկած էին ողջունել այդ նորութիւնը, շատ բան չհասկցան այդ խրթին գրաբարով չարադրուած ողբերգութիւններէն և դժգոհ մեկնեցան։ Այն ատեն է որ Պէշիքթաշլեան ըմբռնեց աշխարհաբարին անհրաժեշտութիւնը՝ թատերական գործը կենդանի, սեւական և ճշմարտապէս օգտակար ընծայելու համար, ուստի սկսաւ ինք խաղեր յօրինել կամ թարգմանել աշխարհաբար սահուն ու խօսուած լեզուով։ Հեղինակեց կրօնական ողբերգներ, Կոռնակ, Ոլիմպիադ, Ս. Վահան, Ս. Վահէ, և այլն., թարգմանեց Սաւուղ, Բրուտոս, և Մահ Կեսարու ողբերգութիւններն ու Երեք քաջեր ինչպէս և Աւազակի զաւեշտները՝ նմանողաբար գրուած։ Իր առաջին ողբերգութեան (Կոռնակի) առաջին ներկայացումը ամենամեծ յաջողութիւն գտաւ, շնորհիւ դիւրահասկնալի, պարզ ու հրմայիչ լեզուին ու կրկներևոյթի մը պէս այժմէական դարձած բարացուցիչ նիւթին...։

Ներկայացումները շարունակուեցան մեծ ոգևորութեամբ և յաջաճուն յաջողութեամբ։ Շաբաթը երեք խաղ կը ներկայացուէր, հինգշաբթի, շաբաթ և կիրակի գիշերները։ Առջի բերան, հանդիսականներուն մուտքի տոմսակ չէին ծախեր, հրաւիրեալ «ՀՈՂ»երէն մէ-

[*] Այս բառին սխալմամբ ընդհանրացած գործածութիւնը հարկաւ բանաւոր չէ, բայց հոս յարմար առիթ չէ որ զրաղինք կրօնա-բանասիրական հարցերով...։

կը սրահին դուռը կը կենար՝ ձեռքը ափսէ մը բռնած, և կը խնդրէր որ ամէն եկող ուզածին չափ գումար մը նուիրէր։ Եաքէն, երբ յաջողութիւնը տեսնուեցաւ և ձեռնարկը ընդարձակուեցաւ, տոմսակով մուտքի դրութիւնը գործադրեցին, որ՝ կ'ենթադրուի թէ նախորդին չափ արդիւնաւոր չէր ըլլար, բայց աւելի վայելուչ ու կանոնաւոր ձև մը էր։

Դերակատարները իրենց կրած յոգնութեան փոխարէն, ո՛ր և է վճարում չեն ուզած ընդունիլ։ Պէշիքթաշլեան ալ որ իր ժամանակին մէկ ահագին մասը կը զոհէր այդ գործին, խաղերը կը գրէր կամ կը թարգմանէր, երգերուն եղանակ կը յարմարցնէր, դերերը կը սորվեցնէր, ներկայացումները կը սարքէր կը սազէր, և պէտք է խոստովանիլ թէ ֆիզիքապէս՝ ալ՝ իր առողջութենէն շատ բան կը տուժէր, թատրոնի արտադրած հասոյթէն դանակ մը անգամ չէ ուզած ստանալ։ Այդ հասոյթը կը յատկացուէր մասամբ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին ու դպրոցին, մասամբ ալ բեմական յարդարումներու համար պէտք եղած նիւթերուն, զգեստներուն ու տեզօներուն։

Կոռնակի առաջին ներկայացումէն քիչ ետքը, Մասիս լրագիրը հրատարակած է (24 Յունվար 1857 թիւին մէջ) Պէշիքթաշլեանի աշակերտներէն՝ հայ լուսաւորչական Մկրտիչ Ճանըմեանի մէկ նամակը որ կը բացատրէր թատերական գործին նշանակութիւնը և կը հրաւիրէր անոր վրայ ամբողջ ժողովուրդին համակրութիւնն ու խրախոյսը։ Աւասիկ հատուած մը այդ նամակէն։

«Ներկայ ժամանակիս մէջ նորանոր յառաջդիմութեանց վրայ մերայնոց ունեցած անխոնջ եռանդը ճանչնալով՝ կը փութամ ծանուցանելու որ 15-20ի չափ յառաջդիմութեան ցանկացող ու ձեռնտու անձինք՝ ամէն աշխատանք յօժար կամօք յանձն առնելով՝ Օրթագիւղի հռովմէական հայոց նորակառոյց դպրոցին մէջ մէկ քանի թատերական ողբերգութիւններ ներկայացնելու սկսեր են։

«Ամենը ու գլխաւորապէս իրենց վերատեսուչը և նոյն իսկ հատուածոց հեղինակ ազնուամեծար Մկրտիչ աղա[*] Պէշիկթաշլեան (որ իր վսեմ ձեռնարկութեանն ու գովեստի արժանի գրչին համար անմահ անուն մը պիտի ստանայ մեր մէջ), կը ջանան յառաջիկայ երեք ողբերգութիւններով (**կռունակ Մահ Կեսարու** և **Բրութոս**— ա՛յսքան էր իրենց խոստացուցակը) թատերգութեանց յարգը մեր մէջ ալ մոցնելու նախակիզբ մը տալ»։

Դարձեալ, Մասիսի 1857 Փետր. 21ի թիւին մէջ, հրատարակուած է հանդուցեալ Տիգրան էֆ. Եուսուֆեանի[**] մէկ յօդուածը որ բացատրելէ ետք թատրոնի օգուտները՝ իրը բարոյական կրթիչ՝ սապէս կը շարունակէ։

---

[*] **աղա** մակդիրը այն ատեն գրական անձերու ալ կը տրուէր՝ այժմու **էֆէնտի** բառը դեռ **աճ վօկ** չըլլալով։

[**] Հանդուցեալ Տիգրան էֆ. Եուսուֆեան երկար տարիներ բաչալերոց եղած է բանիւ և գրով՝ ինչպէս դպրոցները, նոյնպէս ալ թատրոնը, որու մասին շատ հեղ **Մասիսի** մէջ քրոնիկներ, տեղեկութիւններ և բաչալերական յօդուածներ գրած է։

«Օրթագիւղի Թատերական տեսարանին խաղարկութիւններուն հանդիսատես եղողը լսո՛ւ պիտի ըմբռնէ թէ այն երիտասարդ ողբերգակներու խումբը ի՞նչ դժուար գործի մը ձեռնարկութիւն ըրեր և յաջողեր են ամենուն համարումը գրաւելու, երբ իմանալու ըլլայ որ այն սրահը՝ մէջը գտնուած բոլոր զարդերովը՝ միմիայն իրենց աշխատութեամբը և ուրիշ մէկ քանի Թատերասէր յարգելեաց ջանիւքը յառաջ եկած է, և թէ նկարագրող ողբերգութիւններէն ոմանք ալ Պ. Պէշիկթաշլեանի յաջողակ գրչէն ելած են։

«Այո՛, չեմ կրնար առանց յիշելու անցնիլ որ Թատերական տեսարանին ներքին տնօրէնը կրկնակի իրաւունքներ ունի որով կ՚արժանանայ՝ իր հիմնադրած և յաջողութեամբ գլուխ հանած դժուար գործին համար լուսաւորեալ և բարենախանձ մասէն անկեղծ շնորհակալութիւններ ընդունելու։»

Քիչ յետոյ Մասիս կը հրատարակէ դարձեալ Տիգրան էֆ. Եուսուֆեանի ընդարձակ մէկ ուսումնասիրութիւնը, 6-7 թիւի մէջ շարունակուած, ուր մանրամասն վերլուծումը կ՚ընէ Պէշիկթաշլեանի յօրինած կամ թարգմանած և Օրթագիւղի թատրոնին մէջ խաղացուած այդ ողբերգութիւններուն, մասնաւորապէս Կողնակինը, զոր յոդուածագիրը՝ ծայրայեղ խանդավառութեամբ ու քիչ մը միակողմանի ու լաւատես դատաստանով՝ ողբերգութեանց առաջին կարգին մէջ կը դասէ։[*]

Տիգրան էֆ. Եուսուֆեան իբրև Օրթագեղցի, ո՛չ միայն ամէն առթիւ խրախուսած է տեղին թատրոնները՝ թէ՛ Պէշիկթաշլեանի հաստատածը և թէ՛ Բարեսէր Մարմինին կազմութիւնը (որու մասին պիտի խօսինք առաջիկայիս) այլ և Նաղումի Արեւ. թատրոնի և անկէ ետքը գոյութիւն ունեցած բոլոր թատերական ձեռնարկները, որոնց ներկայ կը գտնուէր, չատ անգամ ալ կարգադիր մասնախումբին կը մասնակցէր և երբեմն ալ —մանաւանդ իր եւանդուն երիտասարդութեան՝ չրջաններուն— լրագրական հրատարակութիւններ ըրած և մէկէ աւելի թատերգրութիւններ ու կատակերգութիւններ թարգմանած է։

(Յաջորդ պրակին կը Թողունք շարունակութիւնը Պէշիկթաշլեանի այս հիմնարկութեան, որուն պիտի յարակցի Օրթագիւղի Բարեսէր ընկերութեան Թատերական գործունէութեան շայեկան դրուագը)։

---

[*] Այդ ուսումնասիրութիւնը, որքան ալ չափազանց հանակրութեամբ գրուած, պէտք է նկատուի մեր մէջ Թատերագրութեան կամ Թատերական գրականութեան ծիւղը։ Անկէ ի վեր, շատ բան կրնայ գրուած ըլլալ իբր Թատերական քրոնի՛կ կամ տեղեկութիւն, բաց **բիէ**.ներու և բեմական գործունէութեան վրայ ո՛ր և է լուրջ քննադատութիւն գրէթէ եղած չէ։

Կ. ՆԱՒՈԱՍԱՐԴ

ՎԱՂՈՒԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(NICOLAS SÉGUR)

Ա.

Մեր այսօրուան գրականութեան մէջ ինչ ինչ նշաններ կան որոնք թոյլ կուտան հաւատալու դէպի դասականութիւն վերադարձի մը կարելիութեան։ Լատինական հոգին կ'թուի վերստին զգալ հնաւանդ և պատկառելի աղբիւրներէն իր ծարաւը յագեցնելու պէտքը։

Կարելի է յուսալ թէ անիկա այդ աղբիւրներէն դուրս պիտի գայ առոյգ և երիտասարդ։ Յաւիտենական Հեղինէի մէկ համբոյրը կարող է տակաւին մեզի տալ այն ներշնչումը որուն կը հետամտինք և այն հրահրող ոյժերը որոնք ֆրանսական երևակայութիւնը պիտի վերանորոգեն։

Մանաւանդ որ, միջին դարէն ի վեր, կ'տեսնենք թէ Եւրոպայի գրական և արուեստագիտական պատմութիւնը կ'ներկայանայ իբր շարք մը՝ վաղնջական մտածումին տարած յաղթանակներուն և կրած անկումներուն։

Փոխնիփոխ և օրուան ոգիին ազդեցութեան համեմատ՝ մերթ հրապուրուած ենք այն խաղաղ ու պայծառ տեսլականէն որ ծնունդ տուաւ Ֆլորանսեան կատարուն արուեստին և ռասինեան դարուն, և մերթ նուաճուած ու վրդոված ենք այն խորհրդապաշտ և քրիստոնէական խորունկ զգացումէն որ մեզի տուաւ կոթական մայր եկեղեցին և վիպականութեան շարժումը։

Բարոյական տագնապներէ յետոյ է, մանաւանդ մեծ փոթորիկներու վաղորդայնին է որ —երբ արդէն խղճի բոլոր խնդիրներով տագնապեցանք և յուսավրէպ եղանք անհունը քննելու ամուլ ճիդերէն,— միտքը ապաւէն կ'փնտռէ այն գերազանցօրէն խաղաղաբար և անյեղլի յունական արուեստին մէջ որ արտաքնապէս իրարու անհամաձայն թուող երևոյթները կը հաշտեցնէ և թոյլ կուտայ վեհօրէն նկատել մարդը և տիեզերքը՝ իբր յաւիտենականութիւն մը (sub specie œternitatis։)

Արդէն, բարեկարգութեան պայքարներէն յետոյ, ֆրանսական հոգին՝ դեռ համակ վիրաւոր՝ հանդարտօրէն անձնատուր եղաւ տարողունեան ցնորքին որմէ ծնան մեծ դարուն աղբերգութիւնը և հեռատրութիւնը։

Կրնայ ըլլալ որ ԺԹ. դարու ն ճանաչողութեան տագնապէն յետոյ, գեղեցկագիտական և գիտական բոլոր խիզախութիւններու սընանկութեան մէջ, ա՛նքան բարոյական պայքարներէ յուժապատ տակաւին խաղաղութիւն ակնկալենք դասական ներշնչումէն։

Այսօրուան գրականութիւնը թերևս այս փոփոխութեան մէկ քանի նշանները կ'ներկայէ։ Պ. ա՛Անունցիոի զուտ հեթանոսական քնարերգութեան՝, Տիկին տը Նոայլի հետզհետէ ալեի մեղմացած և քիչ շատ գերանուրը բանաստեղծութեան, Պ. Մօրէասի վերջին ոտանաւորներուն և նոյնիսկ Պ. Մէթերլէնկի վերջանոար նորատոյիկութեան մէջ հաւասարապէս կ'ընդնշմարեմ նորագոյն գեղեցկագիտութեան մը մէկ քանի տարտամ նախատոյրիքը։

Բայց մանաւանդ, ինչ որ աւելի հաստատապէս երևան կ'բերէ մեր դասական ձգտումները, վիպականութեան յարաճուն ապաւարկութիւնն է, այն հակաւակութիւնը որ ուժգնօրէն կ'արտայայտուի ամէն կողմ 1830ի սերունդին դէմ։

Երկ որ առնէ ի վեր էրնանիի չեփորը կարծես ա՛լ համակրութեան ո՛չ մէկ արձագանգ կ'արթնցնէր մեր սիրտերուն մէջ։ Ցրտութեամբ և անտաճօրէն կ'դատէինք այն աբիւնալից գրական գեղեցիկ արշալոյսը ուր՝ Թէօֆիլ Կոթիէի բաժին համեմատ՝ «ամէն բան կ'ծլարձակէր, ամէն բան կ'բոցբոջէր, ամէն բան կ'պայթէր միևնոյն տեղն։»

Ֆրանսական յիդաշրջումին աւանդավէպն յետոյ, կ'կործանէր ու կ'անհետանար նաև այն միւս գեղեցիկ աւանդավէպը ուր մեղի կը խօսուէր նոր չունչերէն արթնցող և իրենց վսեմ չեշտերով երկիրը լեցնող ներդաշնակ հանճարներու վրայ։

Այսօր կարծիքի շրջումը կատարեալ կը թուի։ Պոլինդիէռի ըզգուշաւոր և պերճախօս վերապատ-ումները, այն Պոլինդիէռին՝ որ վիպական խռչալին մէջ իրաւամբ կ'տեսնէր մահուան տարր մը, այլևս տեղի տուած են Պ. Էլմէթրի բանախօսութիւններուն որոնք կ'դառնան մանաւանդ Ռուսօի գործին ախտաժէտ և վատթարացնող հանգամանքին շուրջը։

Նշանակելի է սակայն որ այս վրդովիչ ախտորոշումը նոր չէ և բանաձևուած է ոչ թէ 20րդ դարուն մէջ, այլ ԺԹ. դարուն սկիզբը.

«Քիմիագէտները խմորումի երևք աստիճաններ կ'սահմանեն, դինին, յետոյ քացախը և ապա փտութիւնը։ Ֆրանսայի մատենագիրները՝ այս պահուս՝ կ'ապրին այս երրորդ աստիճանէն։ Անոնք բաղդաւոր պիտի ըլլան եթէ իրենց ունեցած պատուական գինիներն ալ չաւրուին գրական այս չարաբաստիկ շրջանին մէջ։»

Այս կծու չեշտով կ'խօսէր Կէօթէ՝ իր կեանքի երեկոյին՝ իր մտքի պայծառութեան բարձունքէն։ Եւ անդրադառնալով 1830ի բանաստեղծական շարժումին, և որակելով զայն իբր «յուսահատութեան գրականութիւն», վիպական սեռը՝ կ'անուանէր պարզապէս «հիւանդ սեռ»։

Իֆիժէնիի հեղինակը, հակառակ հիւսիսի հետ իր ունեցած կապերուն, չափազանց սիրահար էր վաղնջական չափակցութեան՝ ճաշակելու համար վիպականութեան տարապայման սրտաշեղումները, և քանի որ իր դասական տեսակէտին կ'մօտենանք, բնական է որ վաւերագործենք նաև իր դատողութիւնը և մինչև իսկ պէտք եղածէն աւելի կարևորութիւն տանք իր քմայքին։

Մեր նախորդներուն հանդէպ խստապահանջ գտնուելով՝ վերջ ի վերջոյ անոնց կ'նմանինք։ 1829ի երիտասարդութիւնը, երբ Տիւմայի Հանրի Գ.ի առաջին ներկայացումին հանդիսատես ըլլալէ յետոյ Ռասինը կ'անարգէր և յաղթական երգերով վայրենաբար կ'պարէր անոր արձանին շուրջը, նոյնչափ ծայրայեղ և աւելի ամբարիշտ կը հանդիսանար՝ որքան այսօրուան քննադատները որոնք կ'դատապարտեն և յիմար կ'հաշուակեն դարու մը իտէալը, դարու մը գերագոյն ծլարձակումը։ Վիպականութիւնը և իրեն հետ բովանդակ ԺԹ. դարը, հաստակաց ճակատագրին ենթակայ, անխուսափելի ճախորդ վայրկեան մը կ'անցընէ։

Որովհետև վստահօրէն կրնանք ըսել թէ վիպականութեան սկզբունքները միմիայն դարուն մասնաւորական ընաչրջումին կապուած չեն, այլ անոր ամբողջական պատմութեան։ Պէտք չէ տատական իմաստով առնել թուականները գրագիտական գրքոյկներուն որոնք վիպականութեան ապավարկութիւնը կ'դնեն Նաբոլէոն Ա.ի և Նաբոլէոն Գ.ի միջև և անոր վերջնական անկումը կ'նշանակեն դէպի 1852 թուականը։

Անհատապաշտ և քնարերգական շարժումը անուն կ'փոխէ, բայց ստէպ կ'վերածնի և կ'յաղթանակէ։ Անիկա ամբողջ դարը կ'գրաւէ։ Ստուգիւ հարկ է նշանակել թէ Շատեաուբրիան իր բարոյական վարանքներով, իր հոգեկան վիճակով, մանաւանդ իր մելancոլիութիւններով և դաշներգութիւններով կ'վերապրի Ռընանի և Բիէռ Լոթիի մէջ. թէ Հիւկօ հաղիւ խառնուածքի տարբերութեամբ և գեղեցկագիտական միևնոյն ըմբռնումով է որ կ'վերապրի Էմիլ Զոլայի մէջ. թէ Պարպէ տ'Օրվիլլի, Վիլիէ տը Լիլ Ատան և Պոտլէր վիպականութեան մասին կ'հաւատարին կամ կ'գերազանցեն Վինեին և Թէօֆիլ Կոթիէն։ Եղերգական և անձնական տարրը աւելի հետո, աւելի կամշոտ, աւելի ամէն կ'երևայ Պ. Լամարթինի քան Սէնթ-Պէովի քննադատութեան մէջ, և աւելի Վէրլէնի քան Լամարթինի և Միւսէի բանաստեղծութեան մէջ։

Վերջապէս խորհրդանշանապաշտութիւնը և մանաւանդ մարդկօգուտ խորհրդապաշտութիւնը, — այս մեծ և հեռաքրքրական տիրապետող շարժումը որ արդէն ծայր կուտայ Լա Ֆամ տը Գլոտի մէջ և որ ա'յնքան անհեթեթօրէն կ'շփոթուի իրապաշտութեան հետ՝ Դոլսթոի և Տոսթոէվսքիի, Ռիսքէնի և Իպսէնի մէջ — ծնունդ կ'առնեն Ռուսօէն, իբր անմիջական արդիւնք 1830ի մտածումին և մղումին։

Այսպէս ամբողջ դարը վիպական եղաւ, և կարծենք թէ անիրաւ և մանաւանդ ան պաշտպանելի բան մը պիտի ըլլար լսել թէ Ժորժ Սանի գործը աւելի ախտավարակ, աւելի տգեղորէն է եռապաշտութեամբ՝ քան Պալզէրի կամ Պարպէ տ'Օրվիլլիի գործը, թէ՝ անկարգութիւնը և վրդովանքը աւելի ուժգնօրէն կ'յայտնուին Ալֆրէտ տը Միւսէի քան Մորիս Պարէսի մէջ, և թէ Վիգթօր-Հիւկոի գործին մէջ աւելի մատիանդարութիւն կամ անհեթեթութեան սերմեր կան՝ քան Բալ Վէրլէնի բանաստեղծութեան մէջ։

Վերջապէս իրաւացի կ'կարծենք հաստատել թէ, հակառակ նորագոյն ստգտանքներուն, Ֆրանսան է որ ամէնէն աւելի առողջութիւն ցոյց տուաւ վիպական տագնապի պահուն։

Արդարև, պէտք չէ մոռնալ թէ մեր գրական պատմութիւնը՝ բարեբաղդաբար՝ ոչինչ կը ներկայէ համանման Անրի տը Քլէսգի ա'յնքան յատկանշական ինքնասպանութեան, Ռաչէլ տը Վարնհակէնի և Պէթիֆնա տ'Արնիմի շուրջ երևան եկող տարփաստենչ և խորհրդապաշտ խանդավառութիւններուն, դանակի այն ծիծաղելի և մահացու հարուածին զոր ինքզինքին կուտայ Շարլոթ Սթիկլից՝ արթնցընելու համար իր ամուսնին բանաստեղծական տակայծ ներշնչումը, և ո՛չ իսկ Պայրընի մը կամ Լէօրարտի մը խորունկ և կազմալուծիչ յուսահատութեան։

Սակայն, նշանակելէ յետոյ ֆրանսական վիպականութեան յաբաբերական առողջութիւնը և այն անուրանալի համերաշխութիւնը որ կ'տիրէ ԺԹ. դարու մտածումին իրերայաջորդ բոլոր արտայայտումներուն մէջև, պէտք չէ աչքէ վրիպեցնել այս բովանդակ գրականութեան մէջ անկարգ, վրդովուն բան մը, մոլորանքի նշան մը, ողբերգական նկարագիր մը, կարելի է մինչև իսկ ընդունիլ թէ արդի գրականութեան պատմութեան ընթացքին մէջ ֆրանսական հանճարը և եւրոպական հանճարը չի ներկայացուցին ա՛ն քան սուր և ա՛ն քան ուժգին խառնք մը, այնքան յուսահատական ձայն մը, նոյնքան ակներև ճիգ և նոյնքան ալ տագնապ։

Եւ այս քանի մը էջերուն մէջ վիպականութիւնը դատապարտելու կամ պաշտպանելու փորձ մը չէ որ կ'ուզենք ընել, այլ տարորոշել անոր ողբերգական երևոյթներուն շարժառիթները, անոր հիմնական հաստատակչութեան պատճառը։ Այս կերպով, քանի մը տողերու մէջ, ի հարկէ անկատար, կարելի պիտի ըլլայ գծել ԺԹ. դարու գրական մտածումին ձգտումները։

Բ

Սանձարձակութիւն, ամէն կանոնի դէմ ընդվզում, ապերասան տենչ վէպի ինքնատպութիւն, յարատև և ցնորակոծ հետապնդում նորանոր յուզումներու, տարակուսանքներով սեղմավառ և անընդհատօրէն խիլճի քննութեան վերսկսող ըմբոստ անհատապաշտու-

թիւն, —որոնց ամէնուն վրայ կ'իշխէր կրօնական զգացումին հզօր և արգաւանդ վերազարթնումը, — ահա ինչ որ կ'յատկանշէ՝ փիլոսոփայութեան ծագումին ի վեր՝ ԺԹ. դարու գրական մտածումը։

Աւելի յստակօրէն տեսնելու համար այս յեղաշրջումին համեմատութիւնները և նորութիւնը, թերևս հարկ է քիչ մը ետ երթալ և ակնարկ մը նետել ԺԷ. դարու վրայ։ Այս կերպով աւելի լաւ պիտի ըմբռնուի անոր կրած փոփոխութիւնը և հակասութիւնները։

ԺԷ. դարը հեռուէն ոսկեդար մը կ'երևայ մեզ, և ստուգիւ չափաւորութեան և հաւասարակշռութեան դարաշրջան մըն է ան։

Խանդավառութեան և ընդվզումի ոգին, որ աւտտականութեան դարերը զզրդեց և պիտի զզրդէ մեր դարը, հանգիստ կ'առնէ։

Կրօնական բարեկարգութեան փոթորիկները, որոնցմով Ռաբլէի մանուածատաս և անհեթեթ մտաւորականութիւնը կ'բացատրուի և որոնք վեր կ'հանեն պատճառները «ինքզինքը նկարելու՝ այն յիմարական ծրագիրին» զոր ունեցաւ Մոնթէնեն, հանդարտած են։ Ֆրանսա անվրտանգ դուրս եկաւ կրօնական այս ուժգին տագնապին մէջէն, ինչպէս նաև այն միւս մտաւորական տագնապէն զոր յարուցած էին Վերածնութեան ուսումնասիրութիւնները։ Տէքարդ, խմաստասիրութիւնը վերանորոգելով մէկտեղ, դարը կ'օրօրէ իր այն բարձր տեսլապաշտութիւնով որ՝ երկրաչափական տառաջարկութեան մը յստակութեամբ կ ապացուցանէ Աստուծոյ գոյութիւնը և հոգիին անմահութեան յաւիտենականութիւնը։

Տիկին տը Սէվինեէ պիտի կրնայ հիմա անշահախնդիր պայքարներու ներշնչած հանդարտութեամբ՝ թղթակցիլ իր ազգկան հետ Աստուծոյ գաղափարին կազմութեան, ճանաչողութեան ծագումին, ստուգութեան հարցին վրայ։ Մեր ճակատագրին բարձր խնդիրները ստեղծանական նիւթ մը պիտի դառնան այսուհետև, խօսակցութեան նիւթ մը՝ ճիշդ այնպէս, ինչպէս յունական արուեստին ազնուականութիւնը կամ ոգեերգութեան տեսլականը։

Եւ հանդարտօրէն պիտի հաստատուի այն գեղեցիկ միջին եզրը որ կ'ընդէ ամէն ծայրայեղութիւն, կ'քնացնէ՝ դէթ երևութապէս՝ տարակոյսները, կ'հաւասարէ կարծիքները և ամէն պայքարի, ամէն մրտատանջութեան դադարումէն ու բացակայութենէն օգտուելով՝ կ'նրպաստէ վերացական զաղափարներուն և չափաւոր ու զգաստ կրից։

Ասոնք են, վերջապէս, այն յուսեգոյն պայմանները որոնց մէջ երևան պիտի գան Տանդէ մը, Շէքսպիր մը, Ռաբլէ մը, նոյն իսկ Վիքթոր-Հիւկո մը։ Ո՛չ մէկ փոթորիկ հորիզոնին վրայ, ո՛չ մէկ դժնէ և կենդանապար չունչ, վրդովումի ո՛չ մէկ խմոր խիղճին համար։ Դիւրակեաց, բարեկիրթ ընկերութիւն մը՝ առանց դասակարգային կռիւներու, առանց կարծիրի բախումներու, ունենալով հաստատուած նուիրապետութիւն մը, իշխող ազնուապետութիւն մը, և ինք միայնակ կազմելով գրական միջավայրը։

Կրօնական զգացումը, նախընթաց ցնցումներէն յետոյ, կ'տկարանայ, այսինքն հաւասարակշիռ և թմրած վիճակ մը կ'ստանայ՝ առանց մոլեռանդութեան ուժգնութիւն ներէն ո՛չ մէկը ունենալու։ Հակառակ Գօրնէյլի և Պօսիւէի, հակառակ Բօռ Ռուայեալի բոլորովին տեղական և սահմանափակ շարժումին, կրօնական ո՛չ մէկ զօրութիւն, ո՛չ մէկ անձկութիւն կ'տեսնուի։ Ջերմեռանդութիւնը կանոնաւոր և վայելուչ ձև մը կառնէ։ Հոն ա՛լ չի տեսնուիր Ֆրանսուա ալ Սալի մը շնչոն ու աւիւնը, և ո՛չ ալ հետքը այն զարթնումին որ Ռուսոյի հանճարովը երկրորդ բարեկարգութեան մը ծնունդ պիտի տայ։ Բասգալ վերջին միտքն է զոր խիղճի պայքարները կ'պանծացընեն ու կ'տարփողեն։ Մինչև Վոլթէր և մինչև Ցեղաշրջում՝ Ֆրանսա պիտի բնաշրջի անտարբերութեան ուղղութեան մէջ։

Գրականութիւնը երևան կուգայ իբրև ծաղիկը այս բարեյաջող մշակումին, այս ընտիր ընկերականութեան և կ'ցոլացնէ այն միջավայրը որ ազնիւ յարգանք մը կ'տածէ գաղափարներուն հանդէպ և կ'ուզէ անոնցմով աւելի միտքերը զարդարել քան մատհոգութիւններ ստեղծել իրեն համար։

Այս պատճառաւ այս դարուն մատենագիրները տակաւին անգիտակից պիտի ըլլան ամէն ինքնատպութեան։ Հետամուտ ըլլալով միմիայն, եթէ կարելի է, հաւասարելու՝ բայց մանաւանդ նմանելու յունական նախատիպ հեղինակներուն, իրենց տաղանդը՝ իբր հարկ մը պիտի նուիրեն ջոջին և արքունիքին, զուարճացնելով մեծամեծները՝ անոնց կենդանութեան ժամանակ և գեղեցիկ խօսքերով գեղազարդելով անոնց մահը, իբր իտեալ ունենալով չափաւորութիւնը և յստակութիւնը, հարկաւորապէս հանրայուցիչ և անանձնաւոր, այս գրականութիւնը անգէտ պիտի մնայ քնարերգութեան և բանականութեան արտօնած ծաղիկները միայն պիտի մշակէ, այն է՝ ողբերգութիւնը և հեռատեսութիւնը։ Խնամով մէկ կողմ թողլով ընտղդները և ախորժակները, ընութեան բոլոր անդաշնակութիւնները, հաւասարապէս անգէտ պիտի մնայ մէն մի անհատի անձնական նկարագրին և ցոյց պիտի տայ մանաւանդ ընկերական տասիճաններու հաւասարութիւնը՝ իբր արդիւնք քաղաքակրթութեան։

Ֆարնէզինի որմանկարները, լատին երևակայութենէ մը մատծուած այս վաղնջական նիւթը, էապէս հեթանոս այլ իր ձևերուն մէջ քրիստոնեայ և արդիական այս սրուեստը, Ռաֆայէլի հանճարով կատարուած հաշտութեան այս հրաշքը, ձևակերտական կոլուածին մէջ մեղի կ'ընծայեն ժէ. դարուն ներդաշնակ և հաւասարակշռուած գրականութեան հանդոյնը։

ԺԹ. դարուն սկիզբը պիտի տեսնենք յանկարծ մարդկային գիտակցութիւնը վերստին տագնապէ բռնուած, կրկին տարակուսանքի մատնուած, ալեռանջ այն ամէն իմաստասիրական և բարոյական հինաւուրց խնդիրներէն որոնք ցնցեցին զայն հոգեմէական աշխարհի

արեւամուտին և Վերածնութեան առաջին շունչերուն։ Հակամարտութիւնը դարուն հոգեկան վիճակը պիտի ըլլայ։

Մտածումի այս փոփոխման վրայ պիտի աւելնայ՝ սակայն՝ գեղեցկագիտական փոփոխութիւն մը, ինչպէս նաև յեղաշրջում մը մտաւորական միջավայրի բոլոր պայմաններուն։

Արդէն ԺԸ. դարը ընդնշմարել կուտայ ժէկ քանի նշանները գիտակցութիւններու այս ամբողջական շրջումին և գրական առանցքին այս տեղափոխութեան։

Եթէ Մարիվօի ժամանակակիցները հազիւ կ'երկարաձգեն յամբախաղաց օրհաս մը, անգօր կերպով կրկնելով և մեղկելով իրենց նախորդներուն գործերը, անոնցմէ կը զանազանին՝ սակայն՝ խիստ զօրեղ հակումով մը դէպի պայքար։

Ալ՝ ո՛չ վերացում կայ, ո՛չ անտարբեր ու անփոյթ հանդարտութիւն։ Բովանդակ այս գրականութիւնը կրնայ վերջապէս իրեն նշանաբան ընտրել ինչ որ Պօմարշէ կ'գրէր իր կատակերգութեան գլուխը. «Կեանքը պատերազմ մըն է»։

Գրական կեանքը պատերազմ մըն է, հոհաւասիկ Լաֆոնթէնի դարուն բաւական անծանօթ նոր գաղափարը որ ա՛յնքան արգաւանդ է բաղմազան հետեւանքներով։ Անիկա պիտի փոխէ գրականութեան պայմանները, պիտի նուաստացնէ, բայց նաև առնական կորով մը պիտի տայ անոր, հոն պիտի ներմուծէ մանաւանդ ինքնատպութեան մտահոգութիւնը և մտաւնագիրը խառնելով հանրային կեանքին մէջ, նիւթական և բիրտ ոյժ մը պիտի տայ խօսքին։ Ան պիտի ստեղծէ, նոյն իսկ Կոլիմի և Տիտօի ձեռքով, լրագրութեան և գրականութեան այն բաղձալի խառնուրդը որ թերեւս յաղթող պիտի հանդիսանայ Ի. դարուն մէջ։

ԺԹ. դարուն վերջը ամէն բան կը փոխուի։ Արդէն Վոլթէր քանի մը նոր տարրեր կբերէ։ Բայց Վոլթէր աւելի նախորդ դարուն վերջին բեկորն է, դասականութեան և եպիկուրութեան վերջին դողդոջուն և անհաւասարիմ քուրմը. անիկա մեզի կը ներկայէ միակ խառնուրդ մը բարոյազանցութեան և իմացականութեան, կազմալուծութիւն մը և շողարձակում մը։ Տաղնապի հանճար՝ ան կ'ըմբռնէ բոլոր նոր գաղափարները՝ առանց զանոնք իւրացնել կարենալու և միևնոյն ժամանակ իր գիտակցութեան մէջ կը կուտակէ մեռեալները՝ առանց յաջողելու ձայն մը տալ անոնց։ Իր գլխուն վրայ հազիւ կ'տժգունին վերջալոյսի շառագոյն ցոլքերը՝ նորածագ արշալոյսին սպիտակութիւններուն առջև։

Այս ամեհի, անկարգ, խանդաւորք արշալոյսը, այս փոթորկալից, այս վիպական արշալոյսը կը կեդրոնանայ Ռուսօի մէջ։ Այս նախակարապետը այն է ինչ որ է Մազաչիо։ Իր գտած նոր գաղափարներուն մէջէն երևան կ'հանէ բոլոր հետեւութիւնները, այնպէս որ իրմէ անմիջապէս հաքը եկողները ուրիշ բան չեն կրնար ընել՝ բայց միայն

իրեն նմանիլ և իր ճոխութիւններուն մասնակից ըլլալ։ Ռուսոի շնորհիւ է որ կը կրկնուի սովորական հրաշքը ֆրանսական հանճարին որ միշտ օտար գաղափարներ կ'որդեգրէ՝ զանոնք իրենց ամբողջական փթթումին հասցնելու համար։

Ինչ որ ըրաւ Գոբինէյլ՝ Սպանիոյ ասպետական իտէալին փարելով, նոյնը կ'ընէ նաև Ռուսօ՝ ընդունելով անգլիական իրապաշտութեան սկզբունքները, և իր նախնական քրիստոնեայի բուռն զգայականութեամբ կենդանացնելով զանոնք՝ նոր գեղեցկագիտութեան մը ծնունդ կուտայ։

Եթէ ուզէինք մէկ բառով սահմանել այս գեղեցկագիտութիւնը, պիտի ըսէինք թէ Ռուսօ բանավարութեան տիրապետութեան տեղ կը դնէ զգացումի տիրապետութիւնը։ Մասնագիրը որ մինչև այն ատեն իր խմացականութիւնը միայն կը գնէր իր երկերուն մէջ, այսուհետև պիտի կրնայ իր սիրտը դնել հոն։ Եւ սակայն ո՛րչափ ալ հիանալի ըլլայ գրականութեան կալուածին մէջ զգայականութեան և երևակայութեան այս մուտքին նորութիւնը և զօրեղապէս բեղմնաւոր հանգամանքը, ո՛րչափ ալ ընդունինք թէ ասիկա ներելի կ'ընէ ոչ միայն յեղաշրջում մը այլ ամբողջական նորոգում մը բանաստեղծութեան ձևին և հիմին մէջ, կարելի է նախատեսել թէ այս գեղեցկագիտութիւնը ի՞նչ անկանոնութիւններ, մերկութեան, սնապարծեչութեան ի՞նչ յաղթանակներ, որչա՞փ մոլեգին սանձարձակութիւն, եսամոլութիւն և անհամապատասխանութիւն առաջ բերելու ատակ է նաև։

Կարելի է արդէն ըսել թէ Նոր Էշոիզէն ներշնչուած գրականութիւնը, պերճօրէն ինքնասիպ, պիտի ըլլայ ընդվզող, վրդովուն, մանաւանդ քնարերգական, նոյնչափ նաև խանդավառ և սնկարգ; և որ Սաֆոյի անդոյզութիւնը պիտի միացնէ Շէքսպիրեան թատրոնին փոթորկալից դնացքին։

Պարագաները պիտի նպաստեն այս բանին։ Սաուգիս այս սերմերը ֆրանսական հոգիին մէջ կ'թափանցեն ա՛նպիսի ժամանակ մը՝ երբ այս վերջինը տակաւին համակ տուայտանքէ և յուսախաբութէ սառնած վիճակ մ'ունի։ Վիպական խառնուածքը պիտի ազդուի վարչական նախկին դրութեան յաջորդող ընկերային մանկութենէն, յեղաշրջական իտէալին փլուզումէն և Ֆրանս. կայսրութեան կարճատև արբեցութիւններէն յետոյ տեղի ունեցած դառն զորթնումէն։

Բնական էր որ այս մասաւորական զորթնումին առաջին պտուղները կրէին ամէն ծայրայեղութիւններու դրոշմը և այն քնարերգութիւնը՝ զոր աշխարհ առաջին անգամ կ'լսէր, հաղորդ ըլլար ցնորանքին, զգար փոթորիկը և չափ ու սահման չի ճանչնար։

Մնացեալը Գ. Եռամեայով

Գ. ԽՕՐԱՍԱՆՃԵԱՆ

ՊԼՈՒՄՓԻԼՏ ԵՒ ԸՆԿ.

ԹԱՏԵՐԱԽԱՂ Ի ՄԻ ԱՐԱՐ

Շատերը կ'յիշեն անշուշտ թէ այս վերջին տարիները գրեթէ շատ տեղեր ամերիկեան պահածոյ միսերէն բաւական թունաւորումներ պատահեցան։ Ամերիկացի գրագէտ մ'ալ երևան հանեց թէ այս պահածոյ միսերը աւելորդութեան ինչ ինքնակոր պայմաններու մէջ կ'պատրաստուէին՝ Ի Շիքակո։ Մինչև անգամ լուր տարածուեցաւ թէ քանի մը գործատուներ միսերը եռացած պահուն կաթսաներէն միոյն մէջ իյնալով, եփելու գործողութիւնը չդադրեցուցին ասանկ անհնչան մէկ դէպքի մը համար, և այս խեղճերու մարմինները տուփերու մէջ դրուելով ծախուեցան։ Ահա Շիքակոյի սպանդանոցներու այն բազմաթիւ դաղտնիքներէն մին է զոր պարոնայք Էմոն Ֆրարիէ և Ժորժ Ֆապրի իբր նիւթ ընտրած են այս փանթեզիաք թատերախաղին ՊԼՈՒՄՓԻԼՏ ԵՒ ԸՆԿ. անուամբ, որ Բարիզի Կրան-Կինեոլի մէջ միայն 74 ներկայացում ունեցաւ և քիչ օրուան մէջ ամբողջ Ֆրանսայի շրջանն ըրաւ, ամէն տեղ մեծ ընդունելութիւն գտնելով։

Մենք ալ այսօր իբրև գրական մէկ վայելք «Ա. Մամուլ»ի ընթերցողաց կ'մեծարենք և նիւթն ալ այժմէութիւն ունենալուն՝ կ'յուսանք որ դպրոցական հանդէսներու և մրցանակաբաշխութիւնց ատեն ալ իբր ներկայացում կրնայ տրուիլ և հանդիսականներուն պատուական ժամանց մը վայելել տալ։

Ա. ՆԶԻՆՔ

ՍԷԶԷՐ	ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ
Պ. ՊՈՒՏՈՒԱ	ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ
Պ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ	ՍԷԼԷՍԹԻՆ

Քաղքենի փոքրիկ պաշտօնեաներու յարմար ճաշասենեակ մը։ Սեղանը վայելուչ կերպիւ յարդարուած է, ծաղիկներ, պաուղներ, շամբանիայի բաժակներ, գինիի յուրաններ, շիշ մը հանքային ջուր։ Խցան ն մը և գանգակ մը։ Աթոռներ։ Պիֆֆէն վրայ երկու կարգ վրայ վրայի զրուած պնակներ։ Պատին վրայ ժամացոյց մը։ Ձախ կողմը խոհանոցին վրայ բացուող դուռ մը։ Դէպի ներքնակողմը մոյց դուռ մը ևս։ Աջ կողմը դէպի ներսի դին համեստ սալօնի մը վրայ բացուող դուռ մը։

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Պ. ՊՈՒՏՈՒԱ, երեսուն տարեկան, երեսը զեղնած եւ յառաջացման մեմտուքէն բոլորովին աւրուած։ ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ, վերջէն ՍԷԼԷՍԹԻՆ

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ. (առանձին, սեղանին ապատը ինեցով) Նաչինք բան մը չմոռնամ. աղը, պղտի դգալները. և. (իր երկամ

որ սրահին դռնեն ներս կ'մտնեն) Ի՞նչ կլինես, Թէօսոր, հրաբիրեալներդ ասանկ մինակ կ'թողո՞ւս։ Ամօթ չէ՞. գրասենեակի պետն է։

ՊՈՒ. *(մտահոգ) Մսածաղը* (pâté) *եկա՞ւ։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *Դեռ կ'սպասեմ։*

ՊՈՒՏՈՒԱ. *(ոտքերը գետին զարնելով) Մե՛հ, պիտի մոռնան պիտի մոռնան (տխուր կերպով) իրա՛ որ կ'զգամ թէ պիտի մոռնան։ Ա՛ս ինչ ձախորդութիւն է։ Պէտքի ատեն ամեն բան կ'պակսի (Տիկ. Պուտուա կ'բողոքէ ձայնը բարձրացնելով)։ Այո՛, այո՛, և այսօր որ իմ պետիս և իւր կրողը սանելիք ամուսնոյն աչքը մտնելու համար։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *Թէօսո՛ր։*

ՊՈՒ.— *ցած ձայնով. Եւ իւր կրողը երթալիք ամուսնոյն համար (բարձրաձայն) Սարգսնաբաղի խնջոյք մը կ'սարքեմ որ քու հոգիդ բերանդ կ'բերէ և իմ ալ քանակ կ'քամէ. պէտք է որ այսչափ բանը հակառակ իմնայ ինծի...։*

(Ցուսահատութեան շարժում մը կ'ընեն եւ աթոռի մը վրայ կ'իյնայ)։

ՏԻԿ. ՊՈՒ. *Ինքզինքդ մի՛ զարներ Թէօսոր, մեղք ես...։*

ՊՈՒ.— *խռոված. Ինքզինքս չզարնե՞մ... բայց պիտո՞ւ թէ ասի կատակ չէ, շատ ծանր գործ մ'է (ձայնը երթալով կ'բարձրացնե), խնդիրը իմ յառաջացմանս, ասպարէզս, ապագա իս, ամբողջ կեանքիս վրայ կ'կայանայ... և դուն...։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *երկանը ձակտին տրտինքը սրբելով. Մի՛ բարկանար, հոգիս...։ Ապահով եղի՛ր թէ ամէն ինչ լաւ պիտի երթայ...։ Մատածէ՛ հեղ մը...։ Ահա՛ երեք շաբաթէն սուելի է որ այս ճաշը կ'պատրաստենք...։ Ամեն ինչ խնամով, ուշադրութեամբ քննեցինք, զննեցինք, կարգադրեցինք... (Պուտուա կուգէ խօսիլ)։ Այո՛, գիտեմ ինչ որ պէտք է ըսել և ինչ որ պէտք է լսել...։ Քու պետիդ ճաշակները և տիկնոջը բանէ մը չսխորժիլը դոյց գիտեմ...։*

ՊՈՒ.— *Մե՛հ, այո՛, աս... կէտը ազէկ նայէ...։ Գիտես թէ շատ սակաւ ատամոքս մ'ունի... և անկէց իւր բնութիւնն ալ կ'ապդուի... և երիկն ալ քիթն քաշած ուզածին պէս կ'վարէ։ Հիմայ կ'հասկնա՞ս։ Իմ յառաջացումս ճիշտ այս տիկնոջ մարսողութենէն կախում ունի...։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *Դուն մի՛ վախնար... ես...*

ՊՈՒ.— *(յանկարծ դէպի սեղանը դառնալով) Հանքային ջուրը պրու

է...։ Մե՛հ, այո՛, լաւ։ (Դէպի մանանեխի սանանը խոյանալով) Ա՛ս ինչ է, մանանեխը ինչ գործ ունի հոս... ինչ կը թողուս որ մանանեխ գտնուի։ Հրամայական շեշտով. Շուտ վերցուր մէջտեղէն։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *Բայց...*

ՊՈՒ.— *(անողոք) Բայց, մայց չիկայ, վերցուր սա սանը...։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *Բայց եթէ մէկը...*

ՊՈՒ.— *(բարձր ձայնով) Վերցուր կրսեմ... ինչ, դեռ չե՞ս վերցներ, թշուառական կնիկ (մանանեխի սանը վերցնելով կնոջը ձեռքը կուտայ) կ'զգամ... կ'զգամ թէ մեծ փորձանք մը պիտի դայ գլխուս...։ Այո՛, մեծ փորձանք մը... ազէկ մը կ'սպառնայ։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *Հոգ մի՛ ըներ Թէօսոր։ Հա, քանի որ ծաղրարարը դեռ չի դար... երթամ. խոհանոցին դռնեն կանչելով. Սէլէսթին։*

ՊՈՒ.— *Ի՞նչ պիտի...* *(Սիլեսթին ներս կ'մտնե)*

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Նոյները եւ Սէլէսթին

ՍԷԼԷՍԹԻՆ.— *Տիկին ինչ կ'հրամայէք։*

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— *Սէլէսթին, գնա նպարավաճառին... և տուփ մը մսածաղ առ... նայէ որ ընտրեալ մարքա մ'առնես։*

ՊՈՒ.— Շուտ, շուտ... Տասը տարի չընես հա՛...։

ՍԷԼԷՍԹԻՆ.— Կ'վազեմ, կ'վազեմ, պարոն։ (Հանդարտօրէն դուրս կ'ելնէ)։

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

Նոյները բացի ՍԷԼԷՍԹԻՆԷ

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Դիտես, նգարտավանտառը սպասուհին չպիտի սայ։

ՊՈՒ.— Բաբէ՛, ոգ պակաս էր. (խիստ շեշտով) պէտք չէս պասուհիներուն շատ երես տալ։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— սաշօնը ցցունելով. Ազէ՛, Թէօտոր, ալ ներս գնա՛։

ՊՈՒ.— Այո՛... Ատուսած տար թէ սա քու անպիտան քուզէնդ այլանդակ բան մը չընէր... իւր լեզուովը...։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Ա՛խ բարեկամ, գուն ուզեցիր որ զան հրաւիրեմ, իւր մէտալին համար, կըսէիր թէ իւր մէտալը մեծ ազդեցութիւն պիտի ընէ։ Դուն զան ինծի զրկէ, ես քիչ մ'ետ կարդամ անոր գլխուն։

ՊՈՒ.— (դուրս եղնելով) Այո՛... այո... (կանչելով) սիրելիդ իմ Սէզէր, կարծեմ թէ իւզինդ քեզի բան մը պիտի հարցնէ... (Դուռը բացուած միջոցին սալոնին մէջ խօսակցութեան ձայներ կ'լսուին)։

Սէզէրի ձայնը (բեմին դուրսեն) Լա՛ւ, լա՛ւ, տնա՛ հոս եմ...։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (առանձին, պնակի մը վրայ պզտի արաս մը տեսնելով) Ո՛հ, հաւկիթի դեղնուց է ելեր։ (Մասը բերնին մէջ կ'թրջէ եւ արասը կ'մարսէ)։

ՏԵՍԱՐԱՆ Դ.

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ, ՍԷԶԷՐ

Սէզէր, 36 տարեկան, թխագոյն, երեսը արեւակէզ։ Կանով խահուէի գոյն à careaux հագուստ։ Ցեսին ասպիտան անմաշակ գոյնով բանկոն մը։ Զարդիկներով պճնուած ոսկի հաստ ժամացոյցի շղթայ մը։ Լամբակին վրայ խոշորակեկ եռագոյն ժապաւէն մը։ Զախ թեւը չունի։

Սէզէր.— (ուժգին շեշտով)... Ինծի նայէ, ինծի նայէ... իւզինս...։ Դիտե՞ս որ չատ անօթի եմ...։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Հիմա՛, հիմա՛ Սէզէր, անանկ բան մը կ'սպասենք որ։

Սէզէր.— Ա՛խ Աստուա՛ծ, անանկ ձեւեր կ'ընէք որ...։ Ա՛հ, եթէ գուք ալ ինծի պէս օրերով կոյս անսասանելու մէջ մնայիք, և ուսելու համար ծանր տերեներէ զատ ուրիշ բան չունենայիք...

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Շուարած. Ոգ պագնեմ ոչ տի մի պուտ, չըլլայ որ լսեն։ Ա՛հ, ինչ կուզէի ըսել։ Ա՛հ, այո՛, կուզէի անգամ մ'ևս աղաչել քեզի, սիրելիդ իմ Սէզէր, որ սեղանին վրայ անանկ անհանգիստ կամ վրան բաց բաներ չպատմես, ինչպէս որ սովոր ես ընել երբեմն։ Մեր հրաւիրեալները չատ ազնուական անձեր են։ Տիկինը փափուկ է, չատ փափուկ, յետին ծայր փափուկ է։

Սէզէր.— (շատ բարձր) Այո՛, յայտնի է որ չատ գլուխ կը բրնէ կոր։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Սը՞ոթ. կամա՞ց, Տիկին Պալանթէնն է, Թէօտորի պետին կինը։

Սէզէր.— (կոտրտուելով) Հասկցայ... քուզինս... հասկցայ... բերանս չպիտի բանամ։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Նեղուած. Բայց չէ, հո՛գիս, չեմ ըսեր որ բոլորովին բերանդ խփես նստիս, բայց երբեմն սրկէնրկէ, իսկ մը կրնաս հանել։

Սէզէր.— Էհ, ես ալ կ'կրկնեմ, քու ինս, թէ բերանս անգամ չպիտի բանամ։ (Բարձրաձայն կ'խնդայ։ Պուտուա կ'մտնէ։)

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե.

Նոյները, ՊՈՒՏՈՒԱ. Սէզէր Պուտուայի կ'խաչածեւէ, երբասի սալօնէն կ'մնէ, եւ անոր հետ դարձեալ կ'իջնէ։

ՊՈՒ.— (մտահոգ) Ո՞ւր է, Սէլէսթին դեռ չվերադարձա՞ւ։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Ո՛չ, չեմ գիտեր ի՞նչ ըրաւ։

ՊՈՒ.—(մազերը փեթեթելով) Ո՜հ, խենդ ըլլալը բան մը չէ։ Ալ չեմ դիմանար, ամէն վարպետութիւններ սթափելի ժամանակ չտեսնելու համար։ Պօրտոյի մօրաքրոջս կեանքը պատմեցի։ Տան տեսարանը, կարասիները, գեղջուները, խարթ քօսթաղներու ալպօմը և գնդասեղներու հուաքածոն ցոյց տուի, տեսան, գիտեցին...ալ բան մը չմնաց։

ՍԷԶԷՐ.— Հէ՛, տա՛ ի՞նչ վախկոտ մարդեր էք եղեր... ի՞նչ կ'ըլլայ եղեր... Ամերիկայի կոյս անտառներու մէջ...։

ՊՈՒ.— (բողոքովին բարկացած) Կրողը տանի քեզ ալ Ամերիկայի կոյս անտառներն ալ...։ Ի՞նչ, կ'յուսաս թէ այն անտառներու մէջն ենք...։ Ա՜խ, Տէր իմ, ամէն բան գէշ, շատ գէշ կ երթայ։

(Սէլէսթին ներս կ'մտնէ ծայրի դուռնէն, պահածոյի խոշոր տուփ մը բերելով։)

ՏԵՍԱՐԱՆ Զ.

Նոյնք, Սէլէսթին

ՊՈՒՏ. և ՏԻԿ. ՊՈՒՏ.— (միաբերան) ... Վերջապէ՛ս շուտ, շուտ, ըրէ...։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Ի՞նչ, բանալ չե՞ս տուեր։ Աղէ՛, շուտ ըրէ, փոխանակ երեսս նայելու քիչ մը արտորա՛։

ՊՈՒ.— (եռանդեամբ) Գոնէ ինծի մարքա՞ մ'է։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Պլամֆիլա և ընկ...։

ՊՈՒ.— (ան աղ կարդալով) ... և ընկ...։ Այո՛, տարակոյս չկայ, ընտիր պէտք է ըլլայ։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (ապատունիին) Տուփէն հանէ և պնակի մը մէջ դնելով սեղան բեր։

(Սէլէսթին դուրս կ'ելնէ)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (իր երկանը) Կ'ըսենք թէ ասի տունը վնասուած կերակուր մ'է։

ՊՈՒ.— Պատուակա՞ն խելք... ատոր խօսք չկայ...։ Դուն ալ, Սէզէր, չըլլայ որ բերնէդ փախցնես...։

ՍԷԶԷՐ.— Տէր Աստուա՜ծ, տա՛ ի՞նչ խօսք է, արդէն չըսի՞նք թէ բերանս չպիտի բանամ։

ՊՈՒ.— (իր կնոջ) Է՜հ, ուրեմն, երթանք հրատիրենք... (դէպի սաղօնին սեղը կ'երթան) Սիրելի բարեկամներ, եթէ կ'հաճիք սեղանատուն հրամմեցէք։

(Զայներ ներսէն) Շատ սիրով...։ Աղէկ, շատ աղէկ։

ՏԵՍԱՐԱՆ Է.

Սէզէր առանձին, վերջէն Պ. եւ Տիկ. Պուտուա եւ Պ. եւ Տիկ. Պալանթէն, Պ. Պալանթէն ծանր եւ լուրջ երեւոյթ մ'ունի, Տիկինն ալ զզուած ձեւ մ'ունի։

ՍԷԶԷՐ.— (առանձին) Ա՜ս ի՞նչ ձեւեր, ա՜ս ի՞նչ կոտրատուելներ են... [Մեքենաբար պնակներու վրայ գտնուած հացերէն մին կ'կտրէ և ամբողջ պատառը բերանը կ'դնէ։ Պուտուա և Պալանթէն հանդիսաւոր կերպիւ ներս կ'մտնեն, առաջինը Թևը Տիկ. Պալանթէնի տուած է, Տիկ. Պուտուա ալ Պ. Պալանթէնի Թևը մտած է։

ՍԷԶԷՐ.— (Զուարթ) Ես... թեւս և ո՛չ մէկուն կուտամ... վասընզի... ձախ ձեռքէս... այո՛, ձախ ձեռքէս այրի մնացած եմ։

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— Խե՜ղճ պարոն։

ՊԱԼ.— Ի՞նչ սոսկալի կորուստ։

ՍԷԶԷՐ.— (Անփուրթորեն, բայց ամենեն ալ յուզելու ասիճան) Պա՜հ, թե մը ... մանուանդ ձախ թեւը ... վերջապէս ... մեծ բան չէ։ Ես թեւս կորսնցնելուս չ'մ գաւիր ... (զարմացման շարժումներ) ո՛չ ... այլ կ'ցաւիմ փառաւոր մատի մը կորսնցնելուս ... (գոռոզ ձեւով), զոր այն արկածին օրը պզտիկ մատիս վրայ կ'կրէի։

ՏԻԿ. ՊԱԼ, ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (Միաբերան). Իրա՞ւ կ'ըսէք։ Ահ անկարելի է։

ՍԷԶԷՐ.— (Շլմորած) Ահ մատանի մը ... մատանի մը ... մատանի մը ... թանկագին մատանի մը ... մատանի մը զոր ... բայց գործը ձեզի պատմեմ։ Երեւակայեցէք թէ օր մը ...։

ՊՈՒ.— (Խստօրեն) Էյ, Սէզէր։ (Սեզեր կանչ կ'առնու)

ՊԱԼ.— Օ՞ր մը։

ՍԷԶԷՐ.— (Սրդոռած) Ոչինչ, ոչինչ ...։ (Փիչ մը դադար) Ոչինչ։ (Պաշանթեն կը զարմանայ, վայրկեան մը լռութիւն։)

ՊՈՒ.— (Միրտը նեղացած, իւր նստելիք աթոռին աջ կողմը յարգի տեղ մը ցցունելով Տիկ. Պաշանթենի) Տիկ. Պալանթէն, եթէ հաճիք։ (Տիկ. Պաշանթեն կ'բազմի եւ արհամարհանօք սեղանը կ'նայի։)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (Ժպտելով Պաշանթենի) Դուք, պարոն, հո՛ս։ (Եւ անոր աթոռ մը կ'ցցունէ)։

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— (Հրամայական շեշտով) Ո՛չ, Ասոլֆ, հոն։ (Էրիկը հիւր, կ'երթայ աջ կողմը կ'նստի։)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (Զարմացած) Ահ ... շատ ազէկ ...։ Ուրեմն ... դուն Սէզէր ... հոն ...։

(Եւ զանի սեղանին ծայրը կ'դնէ, աջ կողմը, անանկ կերպով որ իւր պարապ թեւը կ'երեւի։ Սեղանին առաջակողմը ոչ ոք կայ։ Պուտուանները մատախոհ ակնարկներ կ'նետեն դէպի խոհանոց։)

ՍԷԶԷՐ.— (Նստելով) Ո՛հ, հոս կամ որ և է տեղ մը հինգ փարայի կարեւորութիւն չունի ... ինչպէս կ'ըսեն Ամերիկան։ (Խիստ զուարթորեն Տիկ. Պաշանթենի) Դիւաւոր խնդիրը, այնպէս չէ՞, սիրե՛լի սիկին, կ'բաւէ որ կերակուրները ազէկ ըլլան ... և կարմանք կուշտ ու պտտուտուտել։ (Բան բան կ'խնդայ, Տիկ. Պաշանթեն կ'ապշի, Պուտուա աչքովը Սեզերը կ'շանթանարէ։)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (Սեզերի) Սէզէ՛ր։

ՍԷԶԷՐ.— (Բարձրաձայն, խիստ զուարթ) Հէ, ինչ ըրած է Սէզէր։ (Հասկնալով որ սխալած է) Ահ, այո՛, ազէկ, ազէկ. (Հրաւիրելոց) Դուք ուշադրութիւն մի՛ ընէք։ (Անփուրթորեն) Ես պատուանշան ունիմ ... ինչպէս որ կ'տես ընէք... բայց ի՞նչ մեղքս պահեմ, ես հայրենիքի և անոնց սովորութիւններուն վարժ չեմ ... (Ցուրտ տպաւորութիւն մը)։

ՊՈՒ.— (Զայրացած) Շատ ազէկ, Սէզէր, շատ ազէկ։

(Վայրկեան մը լռութիւն։ Տիկ. Պալանթէն աչք կ'ընէ իւր էրկան և զզուած երեսովը ուելի յայտնի կ'ընէ։ Տիկ. Պուտուա կ'նստի։ Ամէն մարդ սեղան նստած է, բայց ամէնքն ալ լուռ և անշարժ կ'կենան։)

ՊՈՒ.— (Կեղծ զուարթութեամբ դէպի խոհանոց ակնարկ մը նետելէ վերջ) Նայինք ... ամէն մարդ իւր տեղն է, ... (իւր կնոջ) բան մը պակա՞ս չէ ... ո՛չ. (Լռութեան մէջ տխուր կերպով) Անա՛ ճերմակ գինին ... անոնց որ զան կ'սիրեն ... անա՛ կարմիր գինին ... անոնց որ զան ն սխամեծար կը սիրեն ...։ (Ակնարկ մը դէպի խոհանոց) Ահա՛ ... հոնը գայլին ջուրն ալ։ (Կեղծ անփուրթութեամբ) Սա հոնդ գայլին ջուրը բանամ ...։ (Դարձեալ դէպի խոհանոց նայելով) Ասի պատուական ջուս մ'է ... և տոս ալ օգտակար (Ծանր լռութիւն) այնպէս չէ՞ Էմիլի

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Այո՛, այս ջուրը շատ կարուտ է ...։ (Շիշը կ'նայիլ ուրիշ կազի պղպջակներ կ'փայլին, վայրկեան մը վերջը յան-

կարծ Տիկ. Պաղանթեանի) Ոնքերդ չե՞ն մսիր, սիրելի տիկին։

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— (Շաs չոr կերպով) Շնորհակալ եմ պարոն։
(Վայրկեան մը լռութիւն։ Պուտուանները յուսահատ ակնարկներ կ'նետեն դէպի խոհանոց։)

ՍԷԶԷՐ.— (Զուարթ շուրջը դիտելէ վերջ) Ամեն բան ազէկ կ'երթայ... (Պուտուանները կատաղի ակնարկներ կ'նետեն վրան)։ Մէկ լուսանկարիչ մը կ'պակսի միայն։ (Կ'խնդայ)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Բայց ի՞նչ կ'սպասէ Սէլէսթին։ (Ոտք եղնելով եւ մասնաւորաբար Տիկ. Պաղանթեանի ուղղելով) կ'հաճի՞ք ինձ ներել։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (Զոr կերպիւ) Ներեալ էք։ տիկին։

ՏԵՍԱՐԱՆ Ը.

Նոյնք բացի ՏԻԿԻՆ ՊՈՒՏՈՒԱՑԷ

ՊԱԼ.— (Սեզէրի, վայրկեան մը ղուրթեանի յետոյ) Պարոնը անչուշտ նախկին զինուորական մ'է։

ՍԷԶԷՐ.— Հէյ՞, նախկին զինուորական — նախկին զինուորական... եթէ կ'հաճիք։ ... Ես ալ իմ զինուորական ծառայութիւնս կատարեցի... ամեն մարդու պէս, եթէ այդչափ կ'հետաքրքրուիք (Բիչ մը դադար) Եւ դուք ո՞ր գունդին մէջ ծառայեցիք։ (Պուտուա սոսկալի ակնարկ մը կ'նետէ վրան)։

ՊԱԼ.— (պաղ կերպով) Ես... ես... ազատ ձգուեցայ։

ՍԷԶԷՐ.— (Զարմազանցօրեն ներում խնդրելով) Ա՜հ, ներեցէք... ներեցէք... հազար սնգամ ներողութիւն։ Չէի գիտեր թէ... դուք ալ... ցաւագար էք։ (Լռութիւն եւ մտմտուք. Տիկին Պաղանթեանի՝ ժպտելով) Միայն թէ իմ խեղանդամ ըլլալս կ'տեսնուի, այնինչ... ձեր ցաւագարութիւնը... պարո՞ն, չտեսնուիր (վայրկեան մը դադար) տեսա տարբերութիւնը։ (Կ'խնդայ։ Ապշութիւն Տիկին Պաղանթեանի։ Ակնարեւ բարկութիւն Պուտուայի։)

ՏԵՍԱՐԱՆ Թ.

Տիկ. ՊՈՒՏՈՒԱ կ'մտնէ, եռեւէն ալ Սէլէսթին որ պնակը կ'բերէ...։ Գոհունակութեան ընդհանուր շարժում։ Սպասուհին պնակը սեղանին շուրջը կ'անցնէ։

ՍԷԶԷՐ.— Ա՜հ վերջապէս... պիտի կարենանք բան մը թչել։ (Դանակը պնակին վրայ կ'արէ)։

ՊՈՒ.— (բարկացած) Սէզէ՛ր, Սէզէ՛ր։

ՍԷԶԷՐ.— (պատի ժամացոյցին նայելով) Հէ՛, բայց... դիտե՞ս թէ ժամը մէկին քառորդ կայ։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (հրաւիրեալներուն) Պիտի հաճի՞ք մեզի ներել... (Սեզէրին) Մեր ժամացոյցը քիչ մը առաջ է...։

ՍԷԶԷՐ.— (իւր ժամացոյցը հանելով) Հէ՛, ի՞նչ կ'ըսես, սխալ, բոլորովին սխա՛լ, ճիշտ հինգ վայրկեան ալ ես էք։

Սպասուհին պնակը Տիկ. Պաղանթէնի կ'ներկայացնէ։

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— (առանց բան մը առնելու) Շնորհակալ եմ... (Պուտուաներուն) Ես միմիայն բանջարեղէն կուտեմ. ստամոքս չատ փափուկ... է, անտանկ փափուկ... անտանկ փափուկ...։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (վշտացած) Ա՜հ սիրելի Տիկին, բան մը...

ՊԱԼ.— Ոչ, ո՛չ, կինս խիստ ուժիմ մը կ'պահէ և խոզի միս չուտեր։

ՊՈՒ.— Ճիշ. դասոր մէջ ալ խոզի միս չիկայ, (իւր տիկնոջ) Ֆայնպէս չէ՞, Էմիլի։ Ասի յատկապէս տունը չինուած է... կինս այս առաւօտ ինք իր ձեռքով եփեց։

ՊԱԼ.— Երդում կընէ՞ք որ խոզի միս չէ... (իւր կնոջ) ուրեմն... (Տիկ. Պաղանթեան իւր ձեռքով կ'մեծարուի. Տիկ. Պուտուայի).

ըսել է, Տիկին վարպետ խոհարարուհի՛ էք։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (հանգստորեն) Ո՛հ, պարոն, քիչ շատ կ՚յաջողիմ մոռացողներս մէջ։

ՊՈՒ.— (հանգոզուած ձեւով) Ա՜հ, Պալանթէն, չէք կրնար երևակայել թէ մարդուս տունը եփածէն աւելի հոտով բան չկայ։

Հաւանութեան նշաններ։ Իրաքանչիւր ոք կ՚մեծարուի։ Վայրկեան մը լռութիւն։ Սէլէսթին պնակը սեղանին վրայ Ծողով կ՚մեկնի։

ՊԱԼ.— (Սեզէրի պարապ թեւը ցցուելով) Պարոն, ըսել է թէ պատերազմի մէջ չէ որ...

ՍԷԶԷՐ.— Մ՚ը պատերազմին, 1870ի՞... (խահ խահ կը խնդայ) ազէկ չէք տեսներ կոր, իմ խ-ե-ղ-ճ բարեկաւս... 70ին... բայց ես 70ին հոդիս չորս տարեկան էի (խնդալեն կը մնար)։ Ամէն մարդ անպատճառ իւր թեւը 70ին կորուցած չըլլար։ (Դարձեալ frէջալիր կը խնդայ)։

ՊՈՒ.— Էյ Սէզէր։

ՊԱԼ.— (նեղացած) Ներեցէք... կը...

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆ.— (մեղմացուցիչ ձեւով) Երիկս պարզապէս գաղթական արշաւանքներէն մէջն ոմնարկութիւն ընել կ՚ուզէր։

ՍԷԶԷՐ.— (մեղմնալու ձեւով) Գաղթական... ո՛չ։ Իմ դէպքս Ամերիկայի մէջ պատահած է... (փխանալով)։ Այո՛, օր մը երբ խիզախօրէն նեռուեցայ կեցնելու համար...։

Պ. Պուտուայի բարկութեան մէկ ձեւին վրայ Սեզէր յանկարծ կ՚լռէ։ Զարմացումն Պալանթէնի։

ՊԱԼ.— Կ՚ըսէիք... (Սեզէր շուռ կ՚մնայ)։

ՊՈՒ.— Ի՞նչ կեցեր ես, Սէզէր, քանի որ պարոնը կ՚խնդրէ, շարունակէ՛։

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ.— Այո՛, շարունակէ։

ՍԷԶԷՐ.— (պայթելով) Շարունակէ, շարունակէ։ Իրաւ որ շատ թանկագ մարդեր, էք... ես ալ ինչ ընելիքս չուտրեցայ։ Սատանակը ինձի տրգիլեց այո՛ դուք, տրգիլեցիք և 20 անգամէն աւելի՝ որ տարկածներս չպատմեմ... (զանազան շարժումներ), և հիմա ալ կ՚երևի թէ հոգը փոխուեր է... Չէ, չէ՛, չպիտի պատմեմ... (Աչք տարուկը սեղանին կ՚յենու. ընդհանուր պաղութիւն)։

ՊՈՒՏՈՒԱ.—(Մեկուսի) Ո՛հ, ա՛հ, աս ի՞նչ ձախորդութիւն... (բարձրաձայն) Բանն ի՞նչ է պարոնը կը...

ՊԱԼԱՆԹԷՆ— (Ցուրս կերպիւ) Չգէ... հոգ չէ...

ՊՈՒՏՈՒԱ.— Նայինք, իմ սիրելի Սէզէրս...

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆ.— (Ցուրս) Մի՛ պնդէք... պարոնը ոգտաս է։

ՍԷԶԷՐ.— (Պուտուայի որ շարժուձեւերով կ՚թախանձէ) Ո՛չ, ո՛չ, և. դարձեալ ո՛չ։ Անգամ մը ո՛չ ըսի լմնցաւ...

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Կոտրտուելով) Անանկ պիտի կարծեն թէ բուպատմութիւնդ հետաքրքրական չէ։

ՍԷԶԷՐ.— [Տեղեն ցատկելով] Հետաքրքրական չէ... իմ պատմութիւնս։ (Ուսերը կ՚թոթուէ եւ Պալանթէնի) Դուք դատեցէք...։

ՊԱԼԱՆԹԷՆՆԵՐԸ.— (Կիս ձայնով) Ա՜հ...։ (Շարժում, շաւ եւս կը տեղաւորուին)։

ՍԷԶԷՐ.— (Պալանթէնի) Չեզի պատմեմ... Չեզի... որ խելքը գլուխը մեկը կ՚երևիք։

ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Սրտնցած) Ո՛հ, ո՛հ։

ՍԷԶԷՐ.— (Կարծելով իբր թէ Պուտուա իւր պետին խելացի ըղձալուն կ՚կասկածի) Անշուշտ... խելքը գլուխը մեկն է... (դադար) Քունկերակիցդ քիչի պէս խանդրդ ձեւեր չունի։

Այս ընկերակից բառը լսելուն պէս Տիկ. Պալանթէն տեղէն կ՚ցատկէ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (Թարւ ժպիտով) պարոն...։
Պուտուա մեծ տանջանքի մէջ կ'երևի։

ՍԷԶԷՐ.— (Անհոգ եւ ուրախ) Բաբէ՜ ... չուտ մը հասկցայ թէ Պալանթէն իմ տեսակիս պէս թիփ մ'է։

ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Կիսով ոտ եղնելով) Ի՞նչ կ'ընես Սէզէր, ինծի վրաս կուսաս կոր, Պ. Պալանթէն իմ պետս է և...։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (Սեզերի) Մեծ անքաղաքավարութիւն է ըրածդ։

ՍԷԶԷՐ.— Պուտուաներու Պալանթէնը ցցունելով) էյ, քիչ մը խո-ղէքոր երիտ-ք (պալանթէնի) կ'ըսէի թէ, Պարպանիրեն, [Տիկ. Պա-ղանթեն աթեռեն կ'ցասկի։]

ՊՈՒՏՈՒԱ.— Ոտ եղնելով. Ա՜հ, Պ. Պալանթէն, կ'ապաչեմ ներե. ցէք այս անկիրթ վարմունքին...։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— զուարթ. Զգեցէք... ձգեցէք։

ՍԷԶԷՐ.— Միշտ անհոգ. Ուրեմն վեց եօթ տարի կայ, անհոգ անհոգ կ'պատէի Շիքսկոյի պողոտաներէն մէյն մէջ... երբ... յան-կարծ [մեծ շարժուձեւեր] Ի՞նչ տեսնեմ... ձի մը... որ արշաւասայր գլուխը առած... կ'երթայ հօ՞, [ամենին ալ տեղերեն վեր կ'ցասկեն։] Արիւնս գլուխս ցասկեց։ [դադար։] Այո՛, վասնզի ինչպէս որ կ'տես-նէք, [անիսուրքեն ժապաւենը ցցունելով], ուրիշ անգամ մ'ալ ազա-տարարութեան մէջտեղ մը շահած եմ...։

ՊՈՒՏՈՒԱ. (Մեկուսի) Բաբէ՜, աղէկ կ'երթանք կոր։

ՍԷԶԷՐ (Պայթելով, սեղանին բռնցի հարուած մը կ'իջեցնելի) Ինչ կ'մրմնաս կոր հոգ... կարծեմ... անվայել բա՞ն մ'ըսի է արդեօք...։ [Միւսներուն] Ազատարարութեան ժապաւէն առի ըսելը անվայել խօսք մրն է։

ՊՈՒՏՈՒԱ. [Ինքզինքը բոլորովին կորուսած] Բայց առ ըսել չեմ ուզեր, Սէզէր, կարճ կապէ, կարճ կապէ։

ՍԷԶԷՐ. Հօ՞ ըսի... [ամենին ալ վեր կ'ցասկեն]. և արիւս գլու-խրս եկաւ... Այո՛, վասնզի ամեն անգամ որ արկած մը, կատղած շուն մը, գլուխը առած վազող ձի մը տեսնեմ կամ երկաթուղիի կամ ուրիշ որ և է արկածի մը առջև գտնուիմ սա նղովից արմատ մէտալը դիմացս կ'ուգայ ինծի անանկ կ'թուի թէ ամեն մարդ երեսս կը նայի, և կ'ըսէ, ի՞նչ կ'սպասէ առ մարդը, արդեօք մէտալը գողցա՞ծ է։ Այն առեն ձեռքս չէ, ստիպուած եմ դիւցազունի մը պէս վարուիլ։ Ես ալ փորձանք մ'է։ Քանի որ մէտալը ես շահած եմ, խղդուելու մօտ մարդեր ազատելով... կ'հասկնա՞ս, Պաղեսրեն։

ՊՈՒՏՈՒԱ. Սէզէր, Սէզէր։

ՍԷԶԷՐ. [Պայթելով] Ա՛ս քեզի ուրիշ մ'ալ հիմա։ Բայց Աստուծոյ սիրոյն, ըսածիս մէջ ի՞նչ կայ անվայել, կ'հարցնեմ ձեզի [ուսերը կը թոթուէ]։ Այո՛, խղդուողները, ահա՛, իմ մասնագիտութիւնս։ Ինկիր լիճի մէջ, դեսի մէջ, ծովու մէջ, մինչև յատակը գնա՝ ես, հոն պատ-բաստ եմ քեզ վեր հանելու համար, բայց ձի մը երբ խրտ-չելով գլուխը առած կը վազէ, ադ ուրիշ խնդիր, ո՛չ, ո՛չ, ադ դժուար է, ի՞նչ մեղքս պահեմ, խրտչած ձիերէն կ'վախնամ։ Ան առեն, ես ալ որ ոտուշ մէկը չեմ, գիտէր ի՞նչ բրի, որպէս զի ինչպես թէվաս մէկն եմ [սոսկալի շարժուձեւերով] կ'երերակամ, կ'չարժիմ, բարձրաձայն կ'պոռամ, ա՜հ, ա՜հ, ա՜հ, և ետ ետ երթալով, բրա՜ֆ, (գաւաթ մը կտապակի) առաջին դէմս երևողը գետին կ'նետեմ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆՆԵՐԸ. Ա՜հ։

ՍԷԶԷՐ. [Գոռոզ] Այո՛, և անցորդին հետ մէկտեղ գետին կ'գլոր-ուինք ֆրը ձին կ'անցնի։ Հասկցա՞ր հիմա ճարպիկ հնարքը, Պաղեսրեն։

Տիկ. Պալանթէն ապշահար կ'նայի։

ՊԱԼ. [Ծուրs] Այո՛, այո՛, չատ ճարպիկ։

ՍԷԶԷՐ. [Գոռոզ] Ճարպիկ չէ՞, ուրեմն այն օրը. [ամենքին աղուշադիր մտիկ կ'ընեն], կ'տեսնեմ որ ձի մը գլուխն առած կ'վազէ։ Մէկ երկու չեմ ըսեր, կ'սկսիմ պոռալ՝ ա՜հ, ա՜հ, ա՜հ, և վազել. [սեղանի վրայի շիշերը եւ գաւաթները չտապալելու համար կ'ժողուբտեն) և քրա՜ք, անցնող սեամ բթի մը վրայ կ'իյնամ։ Մարդը կ'չուարի կ'մնայ։

ՊԱԼՆԹ.ՆՆԵՐԸ—Ո՜հ, անշուշտ, ասոր ապրակոյս չկայ [կ'փսփսան]։

ՍԷԶԷՐ.- Բայց չէի նշմարած թէ միւս կողմը, է՜հ, մոռիկ ըրէք, կ'ըսեմ, հոս է զուարճալի կէտը, դիտած չէի թէ ելեկտրական թրամուէյ մը կ'անցնի, չուտ, չուտ։ Կէս մանրերկրորդէ կուզայ կ'հասնի, իմ վրաս է, և քրքը, թեւս կ'կոտրէ, վերէն։

ՊԱԼԱՆԹԷՆՆԵՐԸ.— Մ՜հ ...։

ՍԷԶԷՐ.— Աս հերիք չէ (ուշադրութիւնը կ'կրկնապատկի), կ'ուզէի աս խեղճ թեւս առնել վերցնել, մէյմալ աղուոտ, զաղիր չունի մը վրան ցատկեց, և բերանը առնելուն պէս կծիկը դրաւ . . . ։

ԱՄԵՆԲՆ ԱԼ.— Ո՜հ։

ՍԷԶԷՐ.— Որչա՞փ բարկացայ, գիտնայիք։

Պուտուա կապարմիր կարած գինի կ'մեծարէ։

Պ. և ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Տարակոյս չկայ։ Խեղճ պարոն։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Իրաւ որ սոսկալի տրկած մ'է։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Եւ . . . կարծեմ թէ . . . ձեր թեւը . . . դբաստ՞ք վերջապէս։

ՍԷԶԷՐ.— (յուզուած) Երբէ՞ք, երբէ՞ք. բոլոր ուժովս չանեւէն վազեցի. ուրիշ բարեսիրտ անձեր ալ ինձի հետ վազեցին. բայց ի զուր չունը կորսուած գացած էր և բոլորովին անհետացաւ։

ԱՄԷՆԲԸ. վշտագին. Ո՜հ . . . ։

ՍԷԶԷՐ. Ո՞ւր գնաց . . . ա՜հ . . . ո՜վ գիտէր, տսի կեանքիս ամէնէ խորհրդաւոր գաղանիքը պիտի մնայ։ Ամեն կողմ փնտուեցի. խուզարկութիւններ կատարել տուի ծակ ծուկ չմնաց, բաբէ, ո՞ւր պիտի գտնես, ոչի՛նչ (յուզուած ձայնով). և թեւս չկրցայ ձեռք անցնել։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. ՍԷԶԷՐ. [միասին] Եւ ո՛չ ալ մատանին . . . Եւ ո՛չ ալ մատանին, բնականաբար։

ՊՈՒ. (պալանթէնեներու(Ի՞նչպէս կ'զանէք սա մատաղը։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Աքանչելի ու պատուական։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Շատ հատով, պզտիկ կտոր մ'ևս պիտի առնեմ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Ես ալ . . . ։

ՍԷԶԷՐ. Ես ալ, ես ալ։

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ պալանթէնեներու Առէք կ'ապաչեմ, հրամմնցէք, [Երիկին աչք կ'ընէ] ամեն բան ադէկ կ'երթայ . . . ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Տիկին իմ շնորհաւորութիւններս, ա՜հ, չարաճճի մարդ, դու չատ չարաճճի մէկն ես, և յաւուչ պիտի երթաս։

ՊՈՒՏ. երկչոտ Ո՜հ, պարոն, կը . . .

ՊԱԼ. Այո՛, այո՛, չարաճճի մէկն ես, գան մարդիկը իրենց ակար կողմէն բռնելու կերպը գիտես [կերակուրը ցցնելով] եւ աս ալ արուեստ մ'է։

ՊՈՒՏ. տխուարաբար. Հաւատացէք, Պ. Պալանթէն . . .

ՊԱԼ. Մի պահե՛ր, չիտակր խոստովանիմ, իմ սիրելի Պուտուա։

ՊՈՒՏ. զգածուած (մեկուսի) «Իմ սիրելի Պուտուա։»

ՊԱԼ. Դուք նորերէն էք, և նորերէն ըլլալու ալ իրաւունք ունիք, իսկ ես, փառք Աստուծոյ, ծախու առնուելիք մարդերէն չեմ։

ՍԷԶԷՐ. Ադ մասին իրաւունք ունիս, Բալանքէն, մարդս երբէք ծախուիլ պէտք չէ։

ՊԱԼ. Աւելի անուշութեամբ։ Սակայն փափուկ ընդունելութեանց անտարբեր չեմ մնար, [վարպետօրեն] և սանկ փափուկ ընդունելութիւն մը [կերակուրը ցցուելով] ձեր գործին շատ օգուտ ունի...։

ՊՈՒՏ. մեկուսի. պաշտօնը տաք, գործս յաջող է [ուրախութենէ ժպտելով կը խոնարհի], ահ, Պ. Պալանթէն...։

ՊԱԼ. Տէր Աստուած. ինչ ընեմ ձեռքս չէ, ես փափկակեր եմ, կնիկէս աւելի փափկակեր... անանկ չէ. Եղիսաբեթ...։

ՏԻԿ. ՊԱԼ. խոշոր պատառ մը կղնելով. այս՝, սիրելիս...։

ՍԷԶԷՐ. Ես ալ, փափկակեր եմ, ես ալ Եղիսաբեթին պէսեմ...։

Շարժում Պուտուաներու և Տիկ. Պալանթէնի։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Զէք գիտեր թէ երբ ազատ կերակուր մը կուտեմ, ինչ հաճոյք կ'զգամ [յօնքերը պռաստելով], բայց երբ կասկածելի կերակուր մը հրամցնեն ինծի, ինքզինքիս կ'հարցնեմ թէ երբ մարդ կրնայ իւր տունը համով կերակուր մը պատրաստել, ինչո՞ւ կարգ մը արիկաներ նպարավաճառներու խանութներէն կ'երթան սա խառնակ բաներէն կ'առնեն կ'հրամցնեն։

Հաւանութեան նշաններ։

ՊՈՒՏՈՒԱ. Ես ալ ճիշդ այդ կ'ըսէի իմ կնոջս, այս առաւօտ...

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Իսկ անոնք որ սեղանի մարդ կ'հրաւիրեն և այս տեսակ պատրաստ կերակուրներէն կ'հրամցնեն, պարզապէս կ'ըսեմ ասոնք մարդասպաններ են...։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Այո՝, մարդասպաններ...։

ՍԷԶԷՐ. Վրայ տալով. Այո՝ մարդասպաններ, և կրնամ ըսել նաև մար-դաս-պան-ներ...։

ՊՈՒՏՈՒԱ. [Շեշտելով] մարդասպաններ, ճիշդ ես ալ այս կարծիքն ունիմ Մարդասպաններ [ղուրթիւն]։ [Տիկ. Պալանթէնի], կտոր մը ևս կ'առնո՞ւք, տիկի՛ն։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Շատ սիրով, ա՛յնչափ համով է որ [հաւանութիւն], և չեմ գիտեր մասնաւոր համ մ'ալ ունի...։

ԱՄԷՆԲՔՆ ԱԼ. Այո՝, այո՝, մասնաւոր համ մը...։

ՏԻԿ. ՊԱԼ. Մասնաւոր համ մը, ինչպէս ըսեմ [ածական մը փընտռելով], անբացատրելի։

ԱՄԷՆԲՔՆ ԱԼ. Այո՝, ճիշդ, ճիշդ, անբացատրելի, բառն ալ յարմար է։

ՏԻԿ ՊԱԼ. Պատառ մը կղնելով. Իրաւ որ կերակրիս մէջ կերած չեմ՝ ասանկ [խղդուելով] խը՛ղդ, խը՛ղդ, խը՛ղդ...։

ԱՄԷՆԲՔ. Միտքերան. Սիրելիս՝ Հէ՛, Ինչ կայ, Ինչ է լաս, ինչ եղաս։

ՏԻԿ. ՊԱԼ. Խը՛ղդ, խը՛ղդ։ (Բերանն մատնի մը հանելով), ահ, մատնի մը...։

ԱՄԷՆԲՔՆ ԱԼ. Մատնի մը։

ՊԱԼ. Ինչ մատնի մը։

ՏԻԿ. ՊԱԼ. Եւ պատառական մատնի մը, Նայէ։

Մատնին իրարու կ'ցցունեն, հիացման նշաններ։

ՍԷԶԷՐ. Կեռ ոտի եղնելով. Ն պիմ։ [Մեծ շարժուածներ, սքենիքորի ձայն] բայց, Բայց, ան է, ան կ'ճանչնամ...։ (Զեռքը բռնելով կ'նայի) ... ճիշդ այն մատանին է զոր արկածին օրը մատս կ'կրէի...։

Ընդհանուր ապշութիւն, վայրկեան մը լուռ կ'մնան։

ՊԱԼ. Բարկացած. Ըսել է որ երթէ այս մատանին ձերն է...։

Սպառնալից աչքով Սէդերի պարապ թեը մատաղը կ'ցցունէ։

ԱՄԷՆԲՔ. Ես կ'քաշուիմ զզուանքի շարժումով. Ո՛հ, ոտի կեղնեն։

ՊԱԼ. ՏԻԿ. ՊԱԼ. Ուրեմն տուփով պահածոյ մսածոյ մ'էր։ Բաբէ, պահածոյ էր։

Պուտուանները շուարած են։

ՊՈՒ. Տիկ Պաշանթէնի. Բայց տի՛յին ... երեկէք։ Պաշանթէնի պարոն կարելի է որ . . ։

ՏԻԿ. ՊԱԼ. Մեղք իմ խեղճ ստամոքսիս։

ՊԱԼ. Զայրացած. Չես կրնար ուրանալ թէ պահածոյ էր։

ՊՈՒՏՈՒԱՆԵՐԸ – Պաշանթէնեներու դիմաց կ'երթան ինքգինքին արդարացնելու համար. Բայց նոյնիք, սակայն, կ'ապահովցնեմ . . . ։

ՊԱԼ.– Միշտ զայրացած. Սա մասնաւոր համը . . ։

ՏԻԿ. ՊԱԼ. Այո՛, այո՛, սա անբացատրելի համը, վայ գլխո՛ւս, վա՛յ գլխուս։

Այս ժամանակամիջոցին Սէզէր մատին մատը անցուցած հիացմամբ կ'նայի։

ՍԷԶԷՐ.– Մատնին այ՛ին մոս տանելով. Հոս տեղն է լսել թէ սա մատնին շատ պահուած կ'վերադառնայ և ինչ ալ մաքուրփոյլուն . . ։

ՊԱԼ.– Մոլեգին. Մխիթ պիտի պահեմ, սա տունը չինուած մնա-ծաղը։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ. (աթոռի մը վրայ իյնալով) Բայց ասի ոմիր մ'է, Աստուած իմ, պիտի մեռնիմ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (կինը իսնամելով) Իմ խեղճ կինս որ անանկ փա-փուկ ստամոքս ունի (Պուտուանի վրայ վազելով) և ես որ ոեզի կ'ի-մայնէի թէ կինս ռեժիմի կ'հետուի (զան հաշածելով) ես որ մինչև ան-դամ իմացուցի թէ կինս խոզի միս չուտեր։

Խոզ բառը լսելուն պէս, Սէզէր ոտք կ'ելնէ և կսկսի խօսակցութեան խառնուիլ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (Պուտուանի որ խօսիլ կուզէ) Ա՜հ, ա՜հ, ա՜հ, յա-ռաջացում կուզէ՞ր լաւ, ուրեմն, ես պիտի կար բաղրեմ յառաջա-ցումդ, ապահով եղիր . . . ։

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Պաշանթէնի, ձեռքերը միացնելով) Պարոն։

ՊՈՒՏՈՒԱ. – Մտիկ ըրէք . . . ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Ա՜հ, այո՛ ... ես հոգ պիտի տա՛ի յառաջացմանդ։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (երեսը ծռմռելով) Ա՜հ, այդ սոսկալի է... սա պզտիկ համը . . . սա մասնաւոր համը . . . ։

ՊՈՒՏՈՒԱ.— (յուսահատ. կաթոգին ձայնով Տիկ. Պաշանթէնի)— Բայց, Տիկին, կ'ապաչեմ, յանցանքս ի՞նչ է սա պզտիկ համը . . . ես տուի մը գնեցի . . . մէջը չեմ ա՛ . . .

ՊԱԼ.—(Տրանսթիֆ եղանակաւ, նախ Սէզէրը ապա պնակը զգուն-ելով) Այո՛, պարոն, եթէ դուն մէջը չես, պարոնը զրեթէ մէջն է։

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Ասանկ զգուելի բան մը կերցնել մեզի... (ակներեւ շարժում Սէզէրի)

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Ասանկ ազատ, պիղծ բան մը կերցնել. մեզի (նոր շարժում Սէզէրի)։ Ասանկ գարշելի բան . . .

ՍԷԶԷՐ.— (Բարկացած կը ցատկի)—Ինչ ըսել է, ազատ, պիղծ, գարշելի . . . ։ Գիտէ՞ք, պարոն, թէ ձեր խօսքերը անձնականին կը դպչին . . . ։ Գարշելի. ինչ է գարշելին. իմ թեւիս մէկ կտորը կերաք, ես ալ, պարոն, գիտցէք թէ առողջ, կատարելապէս առողջ մէկն եմ։

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Ներեցէք . . .

ՍԷԶԷՐ. (Բորբոքած) Բան մը չեմ նեղեր, գարշելի. որո՞ւ կ'ըսէք գարշելի, ինչ կ'կարծէք որ ես անած եմ. նոյն իսկ համբորդութեանս մէջ, կոյս անտառներու մէջ և ամեն տեղ ալ, միշտ փափկակեր մար-դու պէս ապրած եմ . . .

ՊՈՒՏՈՒԱ.—Կ'ապաչեմ, դուն լսէ, պարոնը իմ պետս է։

ՏԻԿ. ՊՈՒ. [Երկանը ձեւերուն պէս] Հերիք է Սէզէր։

ՍԷԶԷՐ.— Պուտուանեռուն, մասածաղի կտորները ցցունելով — Ի՞նչ ըսել է, դուն, և դա՝ ալ իմ ֆուզիկս, կը թողուք որ ձեր ընտանեաց անդամներեն մին անարգուի, գարշելի բան, բայց, պարոն, այս տասիճան կոչտութիւն կը վայելէ՞ մը։ Եւ եթէ ձեզ, կամ տիկինը, տուփի մը մէջ գտնէի, փոխանակ պռռալ կանչելու, թէ քաղաքավարութեան համար, թէ պատչաճութիւնները յարգելու համար, պիտի ոտիպուէի ֆունիֆիտան մ՚ալ ընել։ Եւ ձեզի ալ լսեմ որ ամանկ զարագալի մէջ քաղաքավարական սա ցայցը անուն մ՚ունի...։ Զախկողմը կը զարնէ եւ սեղանը կ՚ցուցնէ) Ասի մարդկային յարգանք կը կոչուի։ (ապշութեան նշաններ։)

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— [Բարկացած]. Իրաւ որ այս պարոնը ալ չափը կ՚անցընէ . . .։ (Պուտուանեռը յուսահատական ձեւեր կ՚ընեն։)

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— Երթա՞նք, բարեկամ։ (Պաշանթեանները կը պատրաստուին մեկնելու դիտաւորութեամբ։)

ՍԷԶԷՐ.— (Ճամբան արգիլելով). Մնա, կ՚ներէք, վիս չարաչար նախատեցիք, և պատուաւոր անձանց մէջ այս տեսակ գործերը, դիտէք ինչպէս կը կարգադրուին . . .

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— Նուազկոտ. Մենամարտ մը, Աստուծի քեզ պիտի մեռցնեն, սիրելիս։

ՊՈՒՏՈՒԱՆԵՐԸ.— Սէզէր, իմ սիրելի Սէզէր։

ՊԱԼ.— Մեղմ Սեզերի. Ի՞նչ ըսիք, նախատինքը ո՞ւր է, կ՚երդնում որ...։

ՍԷԶԷՐ.— անհաշտ. Կեղծաւորութիւն պէտք չէ, խոստովանէ թէ պարզապէս կռիւ հանել ուզեցիր, (շարժում Պաշանթեանի) լաւ ուրեմն, ես ալ իբր նախատուող . . .։

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— Աստուծի, չ՚ըլլայ որ մենամարտիս, ներում խնդրէ։

ՊԱԼ.— իւր կնոջ. Աստուած իմ, ներում կը խնդրեմ, ինչո՞ւ չէ, [Սեզարի խոնարհաբար] սիրելի բարեկամ, զթէ ներում խնդրելով...։

ՍԷԶԷՐ.- բարկացոտ. Ներում, կը համարձակի՞ք ներումի խօսք ընել, մենամարտ կ՚ուզեմ, ցտահ մենամարտ . .

ՏԻԿ ՊԱԼ.- ցաւագի ձայնով. Պարոն, կարելի է՞ որ մէկ քանի բառեր փոխան մեր բերանէն . . .

ՍԷԶԷՐ.- կուրծքը զարնելով. Այո՛, տիկի՛ն, բառ՝ը, բայց դըժուարամարս բառեր . . .

ՏԿԻ. ՊԱԼ.- Բայց դէ՛ դիտաւորութիւն մը չունէինք։

ՍԷԶԷՐ.- վեհանձնօրեն։ Իրաւ կ՚ըսէ՞ք, այն ատեն մէկ կարգադրութիւն մը կարելի է։ Միայն մէկ միջոց մ՚ունիք ձեր իմ անձիս մասին ունեցած զգայմանց անկեղծութիւնը ցցունելու, [սնակը ցցունելով] իմ ամբողջ անձիս . .

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— Շատ սիրով . . .

ՊԱԼ.— Ի՞նչ միջոց, ի՞նչ միջոց։ (ընդհանուր ուշադրութիւն)

ՊՈՒՏՈՒԱՆԵՐԸ.- կոտրտուելով.- Բայց, այո՛, այո՛, ատ է։

ՏԻԿ. ՊԱԼ. (վախով Սեզերի նայելով) Մտիկ ընէք ատենը ուշ է։

ՊԱԼ.— (զգուշութեամբ Սեզերի) Կ՚ընդունի՞նք շատ սիրով, բայց, փոքրիկ ժամադրութիւն մը . . .

ՍԷԶԷՐ.- (դարձեալ պայթելով) Մնա, փոխուստի միջոցներ պէտք չէ, առանց որ և իցէ պատնաւոր, ատանկ մէկ մենամարտ և սիրալիր հաւատոյթի մը չեն տարեր, ես խնջոյքի գաղտարիներով։ Եկայ և կ՚ուզեմ որ խնջոյքը չտատնակուի (Պ. Պաշանթեան կ՚ուզէ խօսիլ, բայց Սեզեր անողոք կը մնայ) կամ մենամարտ, կամ խնջոյք . . .

ՏԻԿ. ՊԱԼ.- ժպտելու ջանալով.- Իրաւ որ, պարոն, մեզի աղեկ

Ի խնջոյքը, քան թէ մենամարտը, այնպէս չէ, Ատոլֆ,

ՊԱԼ. Վախով դուռը նայելով.- Իրաւունք ունիս, վանդի մենք ալ, մարդակեր չենք։

ՍԷՋԷՐ.- ամենուն սիրուն ձեւերով.- Լաւ ուրեմն ինչ կ'սպասէք սեղան եկէք։

Գրեթէ սկսմայ սեղան կ'նստին և խոկոյն Տիկ. Պուտուա զանգակը կ զարնէ։

ՍԷՋԷՐ. Պաղանքեանի Գալով ֆուզեանիս յառաջացման, կ'յուսամ թէ . . .

ՊԱԼ. Անչուշտ, անչուշտ, սիրելի քարեկամ։

Սէլէսթին ներս կը մտնէ և դէպի սեղանը կուգայ։

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԱ.

Նոյնք Պ. ՍԷԼԷՍԹԻՆ

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Միւս կերակուրներն ալ բերէ, Սէլէսթին։

ՍԷԼԷՍԹԻՆ.- Շատ աղէկ, տիկին։

ՊՈՒ.- Առաջին պնակը վերցնելով. Առ աղջիկս, սա ալ քու բաժինդ է [վեհանձնօրեն] կ'տեսնես որ բաժինդ տուտաօրէն պահուած է։

Սէլէսթին շնորհակալութեան նշան մը կրնէ եւ պնակը կը տանի։

ՍԷՋԷՐ.- [զուարթ, վարագոյրը իջած միջոցին] Ահա՛ ուրիշ մ'ալ որ թերեւս մնացորդներու վրայ պատուական ճաշ մը պիտի ընէ . . .։

Գաւաթները իրարու կը բաղխին։

ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ ԿԻՋՆԻ։

ԺԻՐԱՑՐ ՇԻՐԱԿԱՑԻ

ՔԱՋ ՄԸ ԳԻՏԱԿԱՆ

Ց. Մրմրեան Էջ. եւ բոյսերը.— Թռ բակներու վկայականը.— Ի՞նչ եղաւ Լիլիկիոզէեան կտակը։

Երանի՜ գիտուններուն, որոնք բանաւոր էակներուն իմացական զարգացումը բաւ համարած կը Ծուին և հիմակ անբանները մէջ կ'ուզեն տարածել կրթութեան բարիքը։

Այս տպաւորութիւնը ներշնչեց մեզ ֆրանսական Ծերթի մը այն լուրը թէ յատուկ վարժարաններ բացուած են Ծուծակներու համար և նախնական ու բարձրագոյն կրթութեան վկայագիր կը յանձնուին անոնց։ Այս Ծուծակները բարեբախտաբար զերծ են կրթական նոր կանոնագրերու կնճռոտութիւններէն և իրենց ուսումնական յայտագիրը շա՛տ պարզ է։ Իրենց վանդակը կը դրուի դասարանին մէջ, ամէն ազմուկէ հեռի, մութ գոյն կերպասով մը ծածկուած, և ուսուցիչը կ'սկսի բառ մը կրկնել շարունակ, մինչև որ Ծուծակն ըմբռնէ զայն. և այն ատեն կ'անցնի ուրիշ բառի մը։ Այս կերպով Ծուծակը բազմաթիւ պարբերութիւններ կը սովրի, արշաւելով գիտական, գրական և լեզուական կալուածներուն մէջ, և եթէ ընտուծեան ատեն առանց վարանելու և առանց սխալի կրկնէ իր առած դասերը, ն խնական կրթութեան վկայագիր առնելու արժանի կը համարուի։ Կան մարդիկ որ այս նախնական կրթութեամբ չեն ուզեր բաւականանալ և կը փափաքին որ իրենց Ծուծակները բարձրագոյն

կրթութեան հետևին։ Ուսուցիչը, նոյն համբերատարութեամբ, թուածակը կը մարզէ բարձրագոյն կրթութեան սահմաններուն մէջ, մինչև որ աշակերտը արժանի համարուի բարձրագոյն վկայագրի։

Կը զարմանանք որ ֆրանսացի քրոնիկագիրը ասիկա իբր նորութիւն մը քշել կ'ուզէ մեզի։ Մենք մեր համայնքին մէջ 40ի մօտ վարժարաններ ունինք, որոնց աշակերտները ճիշդ այս թուածակային դրութեամբ կը դասաւորակուին տարիներէ ի վեր և մենք բնաւ մեր մտքէն չենք անցուցած ասիկա իբր նորութիւն մը ծանուցանել լրագրաց մէջ։

*** 8. Մրմրեան էֆ. բանչարեղէնով միայն կ'անանի։ իս չուտեր բնաւ։ Բնութեան մէջ միս ուտել չկայ, կ'ըսէ։ Բայց ահա իր վարդապետութիւնը կը հերքեն կարգ մը բոյսեր, անյազաբար լափելով ճանճի, միջատի միսերը։ Բնութիւնը ճիշդ այս բանին համար յատուկ զէնքեր տուած է անոնց։ Վերջերս հրատարակուած շահեկան ուսումնասիրութեան մը մէջ կը կարդանք որ **արօսէրա** անունով տունկը վագրի մը կատաղութեամբ կը լափէ իր որսերը։ Լայն տերևներուն վարի մասը ողորկ և կպչուն է, իսկ վերի մասը ուռոյցներով ծածկուած։ Երբ ճանճ մը կամ միջատ մը գայ և յոգնութիւն առնել ուզէ անոր տերևին վրայ, կոխուած է։ Կպչուն հեղուկը կը բռնէ զոհին թաթերն ու թևերը, մինչ ուռոյցները, որոնք այս տունկին հպելիքներն են, տակաւ առ տակաւ կը շրջապատեն որսը. կը սեղմեն, կը պարապնդեն զայն, մինչև որ տարաբաղդ անասնիկը շնչահեղձ ըլլայ այս մահաստաս շողիքին մէջ։ Ուռոյցները ճիշդ երկու օր կը պահեն օրսը իրենց անագորոյն գրկին մէջ կը խմեն անոր արիւնը և յետոյ բացուելով, դուրս կը նետեն չորցած կմախքը հեգ անասնիկին։ Գիշակեր բոյս մ'է նաև **արօզաՔիլը** որու ժապաւինաձև երկար տերևները ճանճ կ'որսան ու կը լափեն զանոնք։ **Ն.Էբանիբէգ** անունով բոյս մ'ալ կայ, որուն միջաղ որսալու մէթոտները տարբեր են։ Իր երկար տերևներուն ծայրը կը գտնուի տեսակ մը ընդունարան, բուսական ծուղակի պէս բան մը, որու մէջ գտնուած հեղուկը կը խեղդէ միջատները։ Կափարիչը կը փակուի և կալանաւորը կ'իջնէ իր գերեզմանին մէջ։ Պահ մը հոս հոն կը Քոի, յետոյ յոգնած և յուսահատ, կը լքուի ու կը կորնչի մահաբոյր հեղուկին մէջ։ Գիշակեր են նաև **սարասենիները**, **Քլուբի** ձևով տունկ մը, որ կափարիչի պէս բան մը ունի և որսը կը հրապուրէ տեսակ մը շաքարահամ հեղուկով, զոր կը պարունակէ իր մէջ։ **Տարիենկլոնիա** անուն բոյսն ալ իբր խայծ կը գործածէ իր Քակարդին մուտքին մօտ գըրուած դրօշի պէս բան մը, որուն վառ գոյնը միջատներուն հետաքրքրութիւնը կ'արթնցնէ։

*** Իրա՛ւ որ ճանաչելիք պաղարիւնութիւն մը ունին սա գիտունները։ Երբ մենք մեր միտքը կը տանջենք հասկնալու համար որ ի՞նչ եղաւ Եռանէսքոյի այնքան աղմկայարոյց կտակը, որուն համար մինչև իսկ խմբագիրներ յանդիմանուեցան Պանորիարքարանի մէջ, և կամ երբ մենք կը հարցնենք իւրովի Թէ Էլիկիւզէլեան կտակը արդեօք մոռացութե՞ան մատնուեցաւ և Սամսոնիոյ Քաղային ու Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարաններուն աղքատ ուսանողաց ամսական 10-12 ոսկի տալու տեղ ինչո՞ւ հինումին անգործածելի գրքեր ու գրեթական փոշոտած պիտոյքներ կը քշուին առանց ամենափոքր խղճահարութեան, անդին կարգ մը գիտուններ իրարու հետ կը վիճաբանին ճշդելու համար Թէ ո՞վ աւելի զօրաւոր է, ե՞զը Թէ ձին։ Նշանաւոր հոդագէտ մը Մ. Տիֆլօն յատուկ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակելով, կը պնդէ որ զոյգ մը եզներ. լաւ՝ յարդարուած ճամբու մը վրայ, կրնան մինչև 4000 քիլօ բեռ քաշել 28 քիլոմէտր տեղ մէկ օրուան մէջ, որով մէկ եզան բաժինը կ'իյնայ 2000 քիլօ, մինչդեռ ձին 1200 քիլօ միայն կը տանի 36 քիլոմէթր տեղ։ Այսպէս Մ. Տիֆլօն եզին առաւելութիւնը կը ջատագովէ ընդդէմ ուրիշ գիտունի մը՝ Մ. Կասպ ըէնի, որ նոյնպէս հետաքրքրաշարժ փորձեր կատարելով, կ'ցուցուցնէ Թէ հերկելու աշխատութեանց մէջ գերազանցութիւնը ձիուն կը պատկանի։ Ձի մը կրնայ 36 արտավար տեղ հերկել, մինչ եզը հազիւ 25։ Կը տեսնուի որ խնդիրը տակաւին իր վերջնական լուծումը գտած չէ, ճիշդ ինչպէս որ տակաւին վերջ գտած չէ մեր **սէնպօլիդ**ներու բանակռիւ, որ ծանրակշիռ բեռի մը պէս կը քաշքշուի լրագրական հրապարակի վրայ։

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ հաւատարմութիւնը տարբեր աստիճաններով երևան կուգայ կենդանիներուն մէջ։ Այսպէս, կան կենդանիներ որոնք էգ մը կ'առնեն Խաւարի եղանակին և անոր հետ ձագերու հոգը կ'տանձնեն, այնուհետև կ'շարունակեն կամ կ'խզեն իրենց ամուսնական կեանքը։ Այս տեսակէ են արտոյտները։ Այս պարագան կրնայ լուծում մը ընծայել ազատ սիրոյ կողմնակիցներուն որոնց համար շըփոթութեան պատճառ մըն է զաւակներու ծնունդը։ Ուրիշ կենդանիներ ցկեանս միացած կ'մնան միայն իրենցմէ մէկուն մեռնելէն վերջն է որ միւսը երկրորդ ամուսնութիւն մը կ'կնքէ, ինչպէս է գայլը որ՝ այս կերպով՝ կ'իրագործէ մարդկային ամուսնութեան խորհուրդը, մինչդեռ մարդը՝ շատ անգամ մինչև գայլի վայրագութեան կ'իջնէ։ Վերջապէս կենդանիներ ալ կան որոնք իրենց ընկերոջ անհետանալէն յետոյ՝ մինչև իրենց մահը անմիտաբար և մենակեաց կեանք մը կ'վարեն։ Այսպէս են սագերը։

ՄԵԾ ՄԱՐԴԵՐԷՆ շատերը այս կամ այն կենդանիին սէր կապած են։ Ամէնուն ծանօթ է Նիւթընի **Ադամանդ** անունով շունը որ ա՛յնչափ քիչ կ'յարգէր իր մեծանուն տիրոջ գիւտերը որ՝ ամէն առիթը պատահելուն՝ կատաղութեն բզիկ բզիկ կ'ընէր անոր թուղթերը և մանաւանդ անոնք որ թուանշաններով ծածկուած կ'ըլլային։ Բայց՝ հակառակ Ադամանդի պատճառած այս ծանր վնասներուն՝ մեծ գիտնականը միշտ կ'սիրէր զայն և ներողամիտ աչքով կ'նայէր անոր բոլոր քմահաճոյքներուն։ Մազարէն երկու սիրական կենդանիներ ունէր, ընտանեցած էգ վշտահաւ մը (Hinotte) որ իր ձեռքին վրայ կ'թառէր և կապիկ մը որ իր ուսին վրայ կ'նստէր։ Տիւմա հայր, աւելի ինքնատիպ, աստիկ սէր կապած էր անգղի մը որուն հետ երբեմն դուրս կ'ելլէր փոքրիկ շղթայով մը բռնած և ձայնը հանել չի տալու համար ատեն ատեն հում միսի կտորներ կուտար անոր որոնցմով լեցուն էր իր գրպանը։

ՊՈՒԳՐԻԿՆԵՐՈՒ շինութիւնը 1850էն սկսեալ յառաջդիմութեան շուրջին մէջ մըտաւ։ Մինչև այն ատեն պուգրիկը ընդհանրապէս փայտէ ու կաշիէ կ'շինուէր։ 1850ին էր որ բազուկները և սրունքները շարժող պուգրիկը հնարուեցաւ։ Յետոյ սկսան կնքամոմէ, թուղթէ գլուխով և այծի ստէպ մազերով պուգրիկներ շինուիլ։ 1860ին Գերմանիա 100 միլիոն ֆրանքի անհաւատալի գումարի մը արժէքով խաղալիքներ շինեց որոնց երկու երրորդ մասը օտար երկիրներ ղրկուեցան։ Այս խաղալիքներու շինութեան կ'աշխատին ընտանիքներ՝ որդւոց որդի փոխանցելով իրենց արհեստը և այս աշխատութեան կ'մասնակցին տարեկան տղայէն մինչև ութսնամեայ ծերունին։ Վճարուած թոշակները ընդհանրապէս մեծ բան մը չեն։ հայր մը, մայր մը և վեց զաւակներ՝ ամսական 100 ֆրանքէն աւելի չեն շահիր՝ օրական տասնըմէկ ժամ աշխատելով։ Գերմանական խաղալիքի չափազանց աժտութեան և ձգած անուշան շահուն համար է որ այսչափ քիչ կ'վճարուին գործաւորները։

ԶՐՕՍԱՇՐՋՈՒԹԻՒՆԸ զօրաւոր ազդակ մըն է դրամի շրջաբերութեան։ Այսպէս, զրօսաշրջիկները տարին երկուքուկէս միլիառ ֆրանք կ'ձգեն Ֆրանսայի մէջ, Իտալիայի մէջ 500 միլիոն։ 1906ին Ջուրիցերիա այցելող 400,000 զրօսաշրջիկներ 150 միլիոն ֆրանք ծախսած են։ 1902ին Եւրոպա այցելող Ամերիկացիներուն թիւը կ'հասնէր 125,000էն 150,000ի. ասոնք՝ իրենց այցելութեան ընթացքին մէջ՝ Անգլիոյ հայթայթած են 125 միլիոն ֆրանք, Ֆրանսայի՝ տասը եռապատիկը, 125 միլիոն Գերմանիոյ և 250 միլիոն Իտալիոյ։ Ինչպէս կ'երևի, զրօսաշրջութիւնը կ'սկսի բարիք մը դառնալ տնտեսական կեանքին մէջ։

ԸՆԴՈՎԵԱՑ ԿԱՆԹԵՂՆԵՐԸ, զոր հնարած է Պ. Տիօն ամերիկացին, աւելի լաւ ծառայութիւններ կ'մատուցանեն քան ծովուն երեսը գետեղուած կրակները կամ լապտերները։ Այս հին դրութեամբ գանդաղ և անստոյգ արդիւնքներ միայն ձեռք կ'բերուին, որովհետև մշուշները սէտպտեսութիւնը կ'խափանէին կամ ուրիշ պատճառներ կ'դժուարացնէին զայն։ Ընդծովեայ կանթեղները՝ որոնք ցոլացուցիչներ ունին, կ'լուսաւորեն ամբողջ մակերևոյթը որուն վրայ կ'երկարաձգուի լուսաւոր շերտ մը որ ապահով կերպով կ'գծէ նաւուն ճամբան։

ՔԱՔԱՕՆ, Տօք. Վուռիօի կարծիքով, անդամական անպատեհութիւններ կ'ներկայացնեն մանաւորապէս փոքր տարիք ունեցող տղոց համար։ մարսողական գործողութիւնները խանգարումներ կ'կրեն, շլային դրութիւնը կ'զրգռուի, արիւնը կ'նուազի, անդամութիւնը կ'յապաղի։ Կ'կարծուի թէ այս վնասակար ազդեցութիւնը առաջ կուգայ քարտաթի մէջ պարունակուած **ասիտ օկսալիք**էն։

ԽՄԲԱԳՐԻՆ ԷՋԸ

Կ՝ներկայենք այսօր մեր բաժանորդներուն եւ ընթերցողներուն Ա. Մամուլի **Եւամսեայի Երկրորդ** պրակը։

Կ՝յուսանք թէ առաջինին նման պիտի արժանանայ տաք ընդունելութեան մը։ Եւամսեայիս մէջ պարունակուած նիւթերը ամենքն ալ անտիպ հատուածներ են, որովհետեւ սկիզբէն որոշած ենք հիւրընկալել միայն լոյս չտեսած նիւթեր եւ յօդուածներ։

Մեր շնորհակալութիւնները կ՝յայտնենք մեր աշխատակիցներուն որոնք սիրայօժար կ՝մասնակցին Եւամսեաներուն եւ իրենց կանոնաւոր աջակցութիւնը խոստացած են։ Այս առթիւ շնորհակալութեան մասնաւոր պարտք մ՝ունինք բաղաքիս Առաջնորդ Եղիշէ Եպ. Դուրեանի՝ որ հաճեցաւ մասնակցիլ ներկայ պրակին իր աշխատութիւններէն բանասիրական ուսումնասիրութիւն մը յանձնելով մեզի։ դժբաղդաբար ուշ տուած ըլլալով հազիւ յաջողեցանք զայն զետեղել՝ ներկայ թերթիս վերջին մասերուն մէջ։

Եւամսեայներու կանոնաւոր հրատարակութիւնը ապահովելու համար որոշեցինք որոշ թուական մը ցոյց տալ մեր աշխատակիցներուն առանց զայն փոփոխելու, որպէսզի կարողանանք մեր խոստումը պահել եւ օրին զայն հրատարակել։ Այդ թուականն է ինչպէս յայտարարեցինք Յունիս 15|28։

Հետեւաբար երրորդ եւամսեայն լոյս պիտի կրնայ տեսնել օգոստոսի սկիզբը՝ շաբաթաթերթիս 32րդ թիւին հետ։

Յաջորդ թիւով պիտի հրատարակենք ողբացեալ Գալուստ Անդրէասեանէ ընկերային ուսումնասիրութիւն մը, զոր իր մահէն քանի մը ամիս առաջ գրկած էր մեզի եւ պիտի կրնանք եւամսեայի երկու թիւով աւարտել։

Մասնաւորապէս կ՝խնդրենք մեր աշխատակիցներէն որ իրենց յօդուածները մեր որոշած թուականէն առաջ մեզի հասցնեն, եթէ կ՝ուզեն դիւրացնել մեր գործը, քանի որ այդ յօդուածներու ուշ մեզի հասնիլն անպատեհութիւններու տեղի կուտայ, թէ դասակարգութեան եւ թէ նիւթերու զետեղման տեսակէտներով, եւ ահա ճիշդ այս պատճառներուն համար էր որ այս անգամ չկրցարք Տիար Կ. Նաւասարդի երկարաշունչ թարգմանութիւնը անգամով մը լրացնել եւ սիպուեցանք զայն երկու մասի բաժնել։

Որովհետեւ կուզենք եւամսեայներու մէջ աւելի երկարաշունչ յօդուածներ զետեղել, քան նիւթերու զանազանութիւն պահել, քանի որ եւամսեաներուն նպատակը պէտք է ըլլայ, օրաթերթերու եւ շաբաթաթերթերու կարողութենէն դուրս, —ծաւալի տեսակէտով,— ընդարձակ նիւթերու համար տրամադրելի էջեր բանալ եւ այս կերպով գոհացում տալ ամէն դասակարգի ընթերցողներուն գրական ճաշակին։

Ընդհանուրի կողմէ եղած բաղձանքներուն գոհացում կուտանք այս անգամ եւս եւ կ՝պահենք առայժմ հինգ դրուշի գինն ներկայ եւամսեային համար եւս։

Խմբագիր-Տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ ՈՐԴԻ ✠ Տպագրութիւն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ ՈՐԴԻ

ՈՒՇԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ե. Գ. ՄԻՄԷՐԵԱՆԻ

ՆՈՐ ԳՈՒՇԵՆ, ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՍՏՈՒԵՐՔ ՀԻՆ ԴԷՄՔԵՐՈՒ — Տասնեակ մը պատմական կարևոր դէմքերու վրայ բանասիրական ու ժամանակագրական գրուած մը՝ աշխարհարար կուռ և շարագրական ոճով, որ կրնայ նաև գործածուիլ դպրոցներու մէջ իբրև դասագիրք աշխարհաբարի. գին 5 դրշ.

ՀԻՆ ԾՐԵՐ ԵՒ Խ. Գ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ.— Միսաքեան նշանաւոր գրագէտ-փիլիսոփային կենսագրութիւնն՝ հանդերձ ժամանակակից պատմական պարագաներով, բանասիրական խնամուած հատոր մը. գին 7½ դրշ.

ՏԱՍՆԵՒԻՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ ԵՒ ՅՈՎՀ. ՊՐՈՒՍԱՑԻ ՏԷՐՈՅԷՆՑ.— Տասնեւիններորդ դարու Յուրքահայոց կրօնական, բարոյական և իմաստասիրական հակիրճ պատմութիւնն՝ հանդերձ Յովհ. Տէրոյէնցի կենսագրութեան, որ բարոյական ու կրօնական շինիչ թելադրութիւններ և կրօնա-փիլիսոփայական տեսութիւններ ալեկոծ պարունակէ՝ կարի հետաքրքրական. գին 12½ դրշ.

Կը գտնուին Կ. Պոլիսի բոլոր գրավաճառներուն, Բերա՝ Վայսի և հեղինակին քով. 30 հատէ աւելի խնդրողներու (կանխիկ) կըլլայ 30 % զեղչ. գրել սա այս հեղինակին հասցէին՝ Կ. Պոլիս Զաղմաղճըլար Գըլըճեան գրատունը.

ԿԱՏԱԿԵՐԳՔ ՄՈԼԻԷՐԻ

Թարգ. Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

2 հատոր

Տիեզերահռչակ Մոլիէրի սոյն հայ թարգմանութիւնը կ'արժէ որ ունենայ ամեն գրասէր իր գրադարանին մէջ:

2 հատորի գինն է 30 դրուշ:

ՆԱՆՍԷՆԻ ԴԷՊԻ ԲԵՒԵՌ

Թարգ. Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

Նշանաւոր երկրախոյզ Ֆ. Նանսէնի հիւսիսային բեւեռ ըրած յուզիչ ճամբորդութեան նկարագրութիւնն է, ամեն հասակի եւ տարիքի յարմար թարգմանութիւն մը: Գին 7 դրշ թղթատան ծախքով 8 դրշ: Մեծամասնակ գնողներու զեղչ:

ՊԱՅՄԱՆՔ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ՇԱԲԱԹԱԹԵՐՔ ԵՒ ԵՌԱՄՍԵԱՅ
«Ա. ՄԱՄՈՒԼԻ»

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ բաժանորդագրութիւնը բացարձակապէս ԿԱՆԽԻԿ է։ Երբէք նկատողութեան չեն առնուիր առանց բաժանորդագրի ներփակման եղած դիմումները։

Բաժնեգինը կրնան ղրկուիլ Մանտա-բոսթով, փոխ-գրով և կամ Թղթատան բուլով, 20 հատ 1 ղրուշնոց բուլը 20 ղրուշի հաշուով։

Կորսուած Թերթեր վերստանալ փափաքող պէտք է որ վճարեն անոնց գինը։

Հասցէի փոփոխութեան պարագային անհրաժեշտ է երկու ղրուշ ղրկել։

Չհրատարակուած յօդուածները ետ չեն տրուիր, և առանց բացառութեան անպատասխանի կ'մնայ այս առթիւ խնդրուած որ և է բացատրութիւն։

Ա. Մամուլ կ'ընդունուի նաեւ տարեկան, վեցամսեայ, եռամսեայ, ամսական ծանուցումներ չափաւոր գիներով։

Բաժանորդագին «Ա. Մամուլ»ի

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐՔ ԵՒ ԵՌԱՄՍԵԱՅ			ՇԱԲԱԹԱԹԵՐՔ		
ՏԱՐԵԿԱՆ	65 ղրշ.	15 ֆր.	ՏԱՐԵԿԱՆ	50 ղրշ.	12 ֆր.
ՎԵՑԱՄՍԵԱՅ	35 »	8 »	ՎԵՑԱՄՍԵԱՅ	25 »	6 »
ՀԱՏԸ 5 ղր.			ՀԱՏԸ 40 փարա		

Ա. Մամուլ ձեռք կ'ծախուի ինչպէս բաղաքիս նոյնպէս եւ Կ. Պոլիսի մէջ և կեդրոնատեղին ու միակ գործակալն է՝ ՏԻԱՐ ԱՐԻՍ ՖԻՆՃԱՆՃԵԱՆ Պապ-Ալի, Ճիհալ Օղլու փողոց թ. 20։

Կ'գտնուի նաև բոլոր լրագրավաճառներու և ծխավաճառներու մօտ։

Ուղղակի բաժանորդագրուիլ փափաքողք պէտք է դիմեն Խմբագրութեան։

Հասցէ՝

م. مامورياں مخدومی — ازمير

« آر. وليان مامول » غزتهسي صاحب امتياز ومدير مسئولى

M. Mamourian Fils — Smyrne